Заснований у квітні 2015 р.

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) та Наказу Міністерства освіти
та науки України № 1166 від 23.12.2022 р.
(додаток 3) журнал включено до Переліку
наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»,
262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Адреса редакції:
вул. Успенська, 1
м. Одеса, Україна, 65014

Одеський державний університет внутрішніх справ

Юридичний бюлетень

Випуск 32

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 08.03.2024 р.)

Головний редактор:
Галунько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Заступник головного редактора:
Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Секретар:
Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:
Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ; Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ; Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ; Бєлогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»; Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ; Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Горошко Валентина Валентинівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Денисова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Дришлюк Володимир Ігорович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Одеського державного університету внутрішніх справ; Дрьомін Віктор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України (НАПрН України), професор кафедри кримінального процесу, оперативно-розшукової та детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України, керівник Центру з проблем вивчення організованої злочинності та корупції; Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичний наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри Державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету; Ільків Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Ісмайлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ; Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Корнієнко Максим Вікторович, доктор юридичних наук, професор, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Колб Олександр Григорович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Крикун Вячеслав Віталійович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Легеза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Мандриченко Жанна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»; Матієнко Тетяна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Меркулова Валентина Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ; Нікітін Анатолій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Павлютін Юрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Пасько Ольга Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Прудка Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ; Тетерятник Ганна Костянтинівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Ярмакі Христофор Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia); Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ISSN 2414 – 4207

© ОДУВС, 2024

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Аносєнков Анатолій Анатолійович, Мукоіда Руслан Вікторович
ДО ПИТАНЬ ПІДТРИМКИ НАЛЕЖНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ-МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....7

Бабенко Андрій Миколайович
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....14

Берендєєва Анастасія Ігорівна, Шевчук Вікторія Вікторівна
ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....23

Гром Наталя Олексіївна
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....31

Зелений Володимир Іванович, Беньковський Сергій Юрійович
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....39

Кобко Євген Васильович
НОВЕЛИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІНСТИТУТУ ВИКРИВАЧІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....46

Кобко Роман Васильович
НОВЕЛИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....53

Кузьменко Юлія Василівна, Коропатов Олег Миколайович, Любчик Віктор Борисович
ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР ЯК СКЛАДОВА ПОДАТКОВОГО МЕХАНІЗМУ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....60

Шовкун Юрій Ігорович
ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПОНЯТТЯ ОБМЕЖЕНЬ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ.....67

Ярошак Олег Ярославович
ОКРЕМІ МЕТОДИ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ.....74

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

Васильцюн Іван Іванович
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....80

Десятник Анатолій Антонович
ПРО ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НЕВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО ЄРДР.....87

Конопельський Віктор Ярославович, Дмитрієнко Юлія Сергіївна
КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ У СИСТЕМІ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ..... 94

Цехан Дмитро Миколайович, Горобець Євген Вікторович
НАПРЯМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....100

Явтушенко Андрій Михайлович
ЧЛЕНИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПУВАНЬ – ПОТЕНЦІЙНІ ОБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ.....108

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Абакумов Олександр Юрійович
ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ ЧИ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....114

Волошанівська Тетяна Володимирівна
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ..... 122

Дульський Олександр Леонідович
ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЗАХИСНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....130

Максимюк Наталія Іванівна
ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ УСНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....139

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

Кравчук Олексій Олегович
ПИТАННЯ ПРО КІЛЬКІСТЬ ПРАВ У ПЕВНІЙ СТАТТІ КОНВЕНЦІЇ – ДИДАКТИЧНИЙ ПРИЙОМ НАВЧАННЯ ЮРИСТІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....146

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

Anosienkov Anatolii Anatoliyovych, Mukoida Ruslan Victorovich
TOWARDS THE ISSUE ON SUPPORTING THE PROPER PHYSICAL TRAINING OF CADETS-FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS 7

Babenko Andrii Mykolayovych
CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND MAIN DIRECTIONS OF PREVENTING CHILD ALIMONY EVASION IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF MILITARY STATE 14

Berendieieva Anastasiia Ihorivna, Shevchuk Victoria Viktorivna
SERVING IN THE NATIONAL POLICE DURING MARTIAL LAW 23

Hgom Natalia Oleksiivna
LEGAL SECURITY AGAINST DOMESTIC VIOLENCE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT 31

Zelenyi Volodymyr Ivanovych, Benkovsky Serhiy Yuriiovych
POLITICAL CULTURE OF A SOCIETY AND ITS INFLUENCE ON THE ORGANIZATION OF THE NATIONAL SECURITY ENSURING 39

Kobko Yevhen Vasylovych
NOVELTIES OF STATE SUPPORT FOR THE INSTITUTION OF WHISTLEBLOWERS UNDER MARTIAL LAW 46

Kobko Roman Vasylovych
NOVELTIES OF STATE SUPPORT FOR BUSINESS ENTITIES UNDER MARTIAL LAW 53

Kuzmenko Iuliia Vasylivna, Koropatov Oleh Mykolaiovych, Liubchyk Viktor Borisovich
MILITARY LEVY AS A COMPONENT OF THE TAX MECHANISM OF UKRAINE: REGULATORY AND LEGAL ASPECT 60

Shovkun Yuriy Igorovich
LEGAL NATURE AND CONCEPT OF RESTRICTIONS DURING PUBLIC SERVICE 67

Yaroshak Oleh Yaroslavovych
CERTAIN METHODS IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE TO PROTECT PUBLIC ORDER DURING MASS EVENTS 74

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Vasyltsiun Ivan Ivanovych
HISTORICAL ASPECTS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR COMMITMENT OF WAR CRIMES 80

Desyatnik Anatolii Antonovych
ON CERTAIN PROBLEMATIC ISSUES OF FAILURE TO ENTER INFORMATION ABOUT A CRIMINAL OFFENSE INTO THE UNIFIED REGISTER OF PRETRIAL INVESTIGATIONS 87

Konopelskyi Viktor Yaroslavovych, Dmytrienko Yulia Serhiivna
CRIMINOLOGICAL INFORMATION IN THE SYSTEM OF BASIC MEANS OF CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF CONVICTS.....94

Tsekhan Dmytro Mykolayovych, Horobets Evgeny Viktorovych
DIRECTIONS OF OPERATIVE AND INVESTIGATIVE PROVISION OF ORGANIZATIONAL COMPONENT INVESTIGATION OF ORGANIZED FORMS OF CRIMINAL ACTIVITY.....100

Yavtushenko Andriy Mykhailovych
MEMBERS OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS ARE POTENTIAL OBJECTS OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION IN UKRAINE.....108

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

Abakumov Oleksandr Yuriiovych
TACTICAL OPERATIONS OF THE INITIAL STAGE INVESTIGATION OF THE ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON.....114

Voloshanivska Tetiana Volodymyrivna
THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF USING SPECIALIZED KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF JUVENILE CRIMINAL OFFENSES.....122

Dulskyi Oleksandr Leonidovych
FUNDAMENTALS OF FORENSIC SUPPORT FOR EVIDENCE COLLECTION BY THE DEFENDER IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....130

Maksymiuk Nataliia Ivanivna
SOME ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF ORALITY DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES.....139

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

Kravchuk Oleksiy Olehovych
THE QUESTION OF THE NUMBER OF RIGHTS IN A CERTAIN ARTICLE OF THE CONVENTION – A DIDACTIC METHOD OF TRAINING LAWYERS IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION.....146

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 796.01.1:351
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.01

ДО ПИТАНЬ ПІДТРИМКИ НАЛЕЖНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ-МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Аносєнков Анатолій Анатолійович,
orcid.org/0000-0001-6755-2916
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної та
спеціальної фізичної підготовки,
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Мукоіда Руслан Вікторович,
orcid.org/0000-0002-3505-3255
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної та
спеціальної фізичної підготовки,
факультету підготовки фахівців
для підрозділів кримінальної поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті метою дослідження є виділення головних аспектів комплексної фізичної підготовки курсантів, що відповідає умовам сучасності, запропонування способів підвищення фізичної культури майбутніх працівників правоохоронних органів. Відповідно до цієї мети у статті було визначено поняття категорії здоров'я та чим воно характеризується. Виходячи із визначення категорії здоров'я, було з'ясовано поняття категорії здоровий спосіб життя. Було визначено, що поняття фізичної підготовки курсантів є комплексним та включає в себе дві складові: поточний фізичний стан та тактико-спеціальну підготовку.

Було зазначено, що актуальні освітні програми націлені на підтримання поточного фізичного стану майбутніх працівників правоохоронних органів, не приділяючи необхідної уваги формуванню ціннісних орієнтирів, які мотивували б майбутніх працівників до подальшого самостійного підтримання належної фізичної підготовки та ведення здорового способу життя.

У статті було висвітлено необхідність акцентувати увагу при розробці освітніх програм для вищих навчальних закладів, які готують курсантів-майбутніх працівників правоохоронних органів на тому факті, що в умовах сьогодення необхідним є формування у здобувачів вищої освіти ціннісних орієнтацій на підтримку належної фізичної форми та ведення здорового способу життя поза межами навчального процесу. Було запропоновано способи досягнення цілей із формування у курсантів культури ведення здорового способу життєдіяльності.

У дослідженні було з'ясовано поняття тактико-спеціальної підготовки та було встановлено, що воно є комплексним. Відповідно до цього, тактико-спеціальна підготовка включає в себе: а) спеціальну фізичну підготовку, яка покликана навчити ефективно використовувати фізичну силу при проведенні певних тактичних прийомів на виконання відповідних задач; б) психологічну підготовку; в) тактичну підготовку, яка являє собою вивчення тактичних прийомів, типових алгоритмів дій в екстремальних ситуаціях, які можуть виникати під час несення служби співробітниками правоохоронних органів.

Ключові слова: фізична підготовка, тактико-спеціальна підготовка, здоровий спосіб життя, правоохоронні органи, система освіти, курсанти.

TOWARDS THE ISSUE ON SUPPORTING THE PROPER PHYSICAL TRAINING OF CADETS-FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS

Anosienkov Anatolii Anatoliyovych,
orcid.org/0000-0001-6755-2916
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tactical-Special and Special Physical Training
(Odessa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

Mukoida Ruslan Victorovich,
orcid.org/0000-0002-3505-3255
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tactical-Special and Special Physical Training
(Odessa State University of Internal Affairs,
Odesa, Ukraine)

In the article, the purpose of the research is to highlight the main aspects of the complex physical training of cadets, which meets the conditions of modern times, to propose ways to improve the physical culture of future law enforcement officers. In accordance with this goal, the article defined the concept of the category of health and what characterizes it. Based on the definition of the category of health, the concept of the category of healthy lifestyle was clarified. It was determined that the concept of physical training of cadets is a complex thing and includes two components: current physical condition and special-tactical training.

It was stated that current educational programs are aimed at maintaining the current physical condition of future law enforcement officers, without paying the necessary attention to the formation of value guidelines that would motivate future employees to further independently maintain proper physical training and lead a healthy lifestyle.

The article highlighted the need to focus attention when developing educational programs for higher educational institutions that prepare future law enforcement officers on the fact that in today's conditions, it is necessary to form value orientations among to maintain proper physical shape and maintain a healthy lifestyle life outside the educational process. Ways to achieve the goals of forming a healthy lifestyle habits among the cadets were proposed.

The article clarified the concept of special-tactical training and established that it is complex. Accordingly, special-tactical training includes: a) special physical training, which is designed to teach how to effectively use physical force when carrying out certain tactical techniques for the performance of relevant tasks; b) psychological training; c) tactical training, which is the study of tactical techniques, typical algorithms of actions in extreme situations that may arise during the duty of law enforcement officers.

Key words: physical training, special-tactical training, healthy lifestyle, law enforcement agencies, educational system, cadets.

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що сучасний рівень українського суспільства та цінності, сформовані ним в рамках обраного курсу розвитку висувають високі вимоги до підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів. Наразі освітні програми націлені на підтримання поточного фізичного стану майбутніх працівників правоохоронних органів, не приділяючи необхідної уваги формуванню ціннісних орієнтирів, які мотивували б майбутніх працівників до подальшого самостійного підтримання належної фізичної підготовки та ведення здорового способу життя. Слід наголосити, що правозастосовна діяльність, із якою більшість курсантів планують пов'язати своє життя, вимагає від працівників здатності швидко реагувати на нестандартні ситуації та ефективно діяти відповідно до обставин, що склалися. З огляду на це, постає необхідним дослідження питань щодо формування під час навчання у вищому навчальному закладі мотиваційно-ціннісних орієнтацій націлених на підтримання належного рівня фізичної підготовки та ведення здорового способу життя.

Актуальним залишається питання необхідності впровадження навчальних програм у закладах вищої освіти, які б сприяли формуванню у курсантів мотиваційно-ціннісних орієнтирів на ведення здорового способу життя, бо найкращою базою для здобуття спеціальних тактичних навичок є здоровий організм із достатнім рівнем фізичних показників. Виходячи із цього, окреслюється необхідність комплексного підходу до підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів, а саме розвитку культури ведення здорового способу життя поза навчальним процесом та активне навчання із тактико-спеціальної підготовки.

Метою дослідження є виділення головних аспектів комплексної фізичної підготовки курсантів, що відповідає умовам сучасності, запропонування способів підвищення фізичної культури майбутніх працівників правоохоронних органів. Відповідно до мети, завданнями дослідження є: визначення категорії здоровий спосіб життя, визначення ефективних способів розвитку у курсантів мотиваційних орієнтирів для підтримання здорового способу життя, з'ясування поняття тактичної підготовки та головних її складових.

Тим або іншим аспектам в області фізичної культури молоді приділяли увагу такі вчені: в області філософії: Е .Бахтель, Е. Бабаян; в області психології: Н. Максимова,

В. Бітенський, Б. Херсонський; в області соціології: Н. Мірошніченко, А. Міллер, С. Таратухін. Аналізуючи їх дослідження, очевидним стає те, що у сучасного покоління молоді не сформовано спонукань щодо підтримання здорової життєдіяльності. Критичним цей факт є для майбутніх працівників правоохоронних органів, зокрема співробітників органів Національної поліції, які знаходяться на вістрі правозастосування, що вимагає від них належної фізичної підготовки для адекватного та своєчасного реагування на несподівані ситуації.

Виклад основного матеріалу. У випадку курсантів, які у майбутньому будуть займати посади в органах Національної поліції, фізична активність може стати елементом їх повсякденної діяльності після закінчення вищого навчального закладу, тому доцільно вести мову про те, що завданням закладу освіти, що готує курсантів є не лише викладання на заняттях із тактичної підготовки окремих тактичних прийомів, їх відпрацювання та підтримання поточного задовільного фізичного стану особи, а й формування у курсантів культури ведення здорового способу життєдіяльності поза навчальним процесом. Це дасть змогу формувати кадри із здатністю до самостійної підтримки належної фізичної форми, що в свою чергу покращить основу для подальшого засвоєння положень тактико-спеціальної підготовки.

Питання фізичної підготовки курсантів слід розглядати крізь призму майбутніх специфічних завдань, які будуть виконуватися ними в ході несення служби. Відповідно до цього, слід розділити підготовку курсантів на загальний фізичний стан та на тактико-спеціальну підготовку.

Для ефективного підвищення культури ведення здорового способу життя курсантами поза межами навчального процесу, до питання слід підійти з аксіологічної точки зору, а саме: визначити місце, яке відведено підтриманню здорової життєдіяльності в сукупності ціннісних орієнтирів сучасної молоді. Крім цього, слід визначитися із поняттям здорового способу життя, ідея ведення якого в подальшому буде культивуватися серед курсантів.

Сучасна вітчизняна наукова література закріплює думку щодо визначення поняття здоров'я, яка зазначає, що здоров'я являє собою взаємодію соціальних та біологічних чинників, а саме вплив навколишнього середовища, що опосередковується регулятивними системами організму та його специфічними функціями [1]. Відповідно до цього, категорія «здоровий спосіб життя», яка характеризується буттям людини може бути визначена як спосіб життєдіяльності, за якого особою підтримується оптимальний стан свого здоров'я. Слід додати, що ця категорія охоплює всі сфери життєдіяльності людини, а саме: працю, дозвілля, повсякденний побут тощо [2]. З огляду на таке визначення, стає зрозумілим необхідність адаптації освітніх програм та умов навчання у вищих навчальних закладах до підходу, який має на увазі стимулювання підтримання курсантами здорового способу життя й у повсякденному житті. На даний момент українська система освіти не приділяє достатньої уваги зазначеному питанню, зводячи концепцію підтримання здорової життєдіяльності лише до виконання певних вправ під час занять в освітніх закладах. Наразі наявна невідповідність між вимогами сьогодення щодо наявності у курсантів компетенцій, навичок із підтримання здорової життєдіяльності й рівнем розробленості програм та методів формування у курсантів знань, практичних вмінь щодо підтримки здорового способу життя та мотиваційної складової використовувати зазначенні знання та навички [3].

Виходячи із зазначеного, вбачається доцільним впровадження в освітню систему програм, присвячених індивідуальному здоров'ю людини, культурі ведення здорового способу життєдіяльності. Крім цього, в рамках підходу, коли підтримання належної фізичної форми та ведення здорового способу життєдіяльності повинно стати

чистиною повсякденного життя курсантів велику роль, крім освітньої бази, відіграє мотиваційний аспект, який є чинником практичного застосування знань, отриманих в закладі освіти. З огляду на це, постає необхідність впровадження у навчальні програми, крім теоретичного аспекту, який буде закладати основні знання щодо компетенцій в області ведення здорового способу життя ще й практичний, який буде закріплювати ідею використання теоретичних знань із підтримання задовільної фізичної форми серед цінностей курсантів [4].

У контексті спонукання курсантів до самостійного підтримання належної фізичної форми та ведення здорового способу життя вбачається доцільним системний підхід в рамках якого, до освітніх програм слід включити: по-перше, перед виконуванням практичних вправ, що створюють навантаження на відповідні групи м'язів, стисле викладення курсантам теоретичного матеріалу щодо поточного тренування. Це дасть можливість виробити у курсантів усвідомлений підхід до вправ, які виконуються, що в свою чергу покращить результати вправ та зменшить ризики травматизму. По-друге, доцільним є регулярне проведення спортивних командних ігор серед курсантів та організація змагань між групами та всередині груп курсантів [5]. Під час участі в подібних заходах особи мають змогу об'єктивно порівнювати свої фізичні дані з іншими учасниками, відстежувати прогрес своєї фізичної підготовки, а головне: виробити логічний зв'язок між дією (виконування фізичних вправ, дотримання здорового харчування, відмова від шкідливих звичок тощо) та наслідком – покращення персональних спортивних результатів, покращення свого положення серед учасників своєї команди тощо. На цьому етапі можна вести мову про появу мотивації щодо додаткових занять спортом та дотримання здорового способу життєдіяльності поза межами навчального процесу. З огляду на це, доцільно вжити певних заходів щодо забезпечення курсантів вищого навчального закладу засобами та знаряддями для підтримання певного рівня фізичної активності, а саме: оснастити студентський гуртожиток спортивними тренажерами та надати вільний доступ до них, визначити зони для встановлення інвентарю для спортивних ігор, визначити розклад спортивних змагань, які можуть проводитися у вільний від навчання час за ініціативою курсантів.

Другою складовою комплексної підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів є тактико-спеціальна підготовка.

Оскільки майбутня професійна діяльність курсантів буде часто пов'язана із ризиком та нестандартними ситуаціями, вбачається необхідною здатність адекватно оцінити обстановку, що склалася та оперативно на неї відреагувати. Зазначені ситуації переважно характеризуються: а) наявністю обставин, які загрожують життю та здоров'ю працівника правоохоронного органу, оточуючим особам; б) наявністю часових обмежень щодо оцінки обстановки, прийняття рішення та його виконання; в) наявністю персональної відповідальності за свої дії. З огляду на зазначене, очевидним є необхідність наявності у співробітників правоохоронних органів, крім задовільного рівня загальної фізичної підготовки ще й спеціальних компетенцій щодо поводження себе в нестандартних ситуаціях. Тактико-спеціальна підготовка або підготовленість курсантів до дій в нестандартних ситуаціях може бути визначена як здатність ефективно діяти в умовах стресу та небезпеки, дотримуючись умов правомірності, орієнтуючись на певні існуючі алгоритми вирішення тактичних завдань в певній типовій оперативній обстановці [6]. Від рівня тактико-спеціальної підготовки залежить швидкість та ефективність виконання завдання або досягнення певної мети.

Як було визначено раніше, тактико-спеціальна підготовка на рівні із фізичною підготовкою є складовою загальної підготовки майбутніх співробітників правоохоронних

органів. Вона в свою чергу теж являє собою комплексне явище, яке в рамках навчальних програм освітніх закладів охоплює певну кількість дисциплін, покликаних на підготовку курсантів до певних алгоритмів дій, націлених на вирішення певних задач в умовах екстремальних ситуацій. Основними складовими тактико-спеціальної підготовки курсантів є: а) спеціальна фізична підготовка, яка покликана навчити ефективно використовувати фізичну силу при проведенні певних тактичних прийомів на виконання відповідних завдань; б) психологічна підготовка. Зважаючи на те, що курсанти-майбутні працівники правоохоронних органів будуть знаходитись на вістрі правозастосування та кожного дня стикатися із стресом та психологічним тиском, необхідним у тактико-спеціальній підготовці є психологічний аспект. Він являє собою сформовані на належному рівні психологічні, морально-вольові якості та ціннісні орієнтири, які б дали змогу ефективно приймати рішення та діяти в умовах стресу та психологічних навантажень; в) тактична підготовка, яка являє собою вивчення тактичних прийомів, типових алгоритмів дій в екстремальних ситуаціях, які можуть виникати під час несення служби співробітниками правоохоронних органів. Відповідно, володіючи базовими навичками та тактичними прийомами реагування на ті чи інші обставини, майбутні співробітники правоохоронних органів матимуть змогу адаптувати їх під конкретні реалії та ефективно застосовувати.

Тактико-спеціальна підготовка є системою, яка в подальшому для курсантів буде слугувати дієвим інструментом вирішення професійних завдань. З огляду на це, вбачається необхідність системного викладання елементів тактико-спеціальної підготовки, що дасть змогу сформулювати комплекси знання, вміння та навички для подолання викликів професійної діяльності співробітника правоохоронних органів.

Висновки. Сьогодення висуває високі вимоги щодо фізичної підготовки працівників правоохоронних органів. Динамічна зміна правовідносин та напружена ситуація у державі вимагають від співробітників правоохоронних органів здатності швидко та ефективно приймати рішення в умовах психологічного тиску та стресу. Відповідно до цього, закладам освіти слід комплексно підходити до побудови освітніх програм відповідно до яких проходитиме процес навчання курсантів.

Вважаємо, що фізичну підготовку курсантів доцільно поділити на загальний фізичний стан та на тактико-спеціальну підготовку.

Розуміння поняття категорії загального фізичного стану базується на понятті здорового способу життя, який являє собою спосіб життєдіяльності, за якого особою підтримується оптимальний стан свого здоров'я. Загальний фізичний стан та його підтримка на належному рівні є важливою задачею для навчальних закладів з огляду на те, що він слугує базою для тактико-спеціальної підготовки. Враховуючи те, що від фізичного стану прямо залежить якість та ефективність виконання співробітниками правоохоронних органів тактичних завдань, необхідним вбачається формування у курсантів культури ведення здорового способу життєдіяльності поза навчальним процесом. Це дасть змогу формувати кадри із здатністю до самостійної підтримки належної фізичної форми, що в свою чергу покращить основу для подальшого засвоєння положень тактико-спеціальної підготовки.

Для формування у курсантів ціннісних орієнтирів на підтримання здорового способу життя, в рамках системного підходу до розробки навчальних програм у них слід включити: по-перше, перед виконуванням практичних вправ, що створюють навантаження на відповідні групи м'язів, стисле викладення курсантам теоретичного матеріалу щодо поточного тренування, по-друге, регулярне проведення спортивних командних ігор серед курсантів та організацію змагань між групами та всередині груп курсантів, по-третє, забезпечення курсантів вищого навчального закладу засобами та

знаряддями для підтримання певного рівня фізичної активності поза навчальним процесом.

Наступним важливим аспектом загального фізичного стану є тактико-спеціальна підготовка курсантів. Вона являє собою здатність ефективно діяти в умовах стресу та небезпеки, дотримуючись умов правомірності, орієнтуючись на певні існуючі алгоритми вирішення тактичних завдань в певній типовій оперативній обстановці. Тактико-спеціальна підготовка складається із низки елементів, а саме: а) спеціальна фізична підготовка, яка покликана навчити ефективно використовувати фізичну силу при проведенні певних тактичних прийомів на виконання відповідних задач; б) психологічна підготовка; в) тактична підготовка, яка являє собою вивчення тактичних прийомів, типових алгоритмів дій в екстремальних ситуаціях, які можуть виникати під час несення служби співробітниками правоохоронних органів.

Отже, фізична підготовка курсантів є комплексним явищем, яке включає в себе поточний фізичний стан та тактико-спеціальну підготовку, що вимагає системного підходу до розробки освітніх програм в цій сфері. Це в свою чергу, в майбутньому дасть змогу сформувати кадри правоохоронних органів, які будуть здатні динамічно реагувати на зміну суспільних відносин та ефективно протистояти викликам, які будуть поставати під час їх професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Сущенко Л. П. Соціальні технології культивування здорового способу життя людини / Запоріз. держ. ун-т. Запоріжжя, 1999. 308 с.

2. Бойко Ю. С. Формування аксіологічних установок до здорового способу життя у студентів вищих навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2015. 268 с.

3. Аносенков А., Мукоіда Р. Фізична підготовка як засіб готовності до виконання професійних завдань. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : Матеріали: VIII міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 15 берез. 2024 р. Дніпро, 2024. С. 144–145.

4. Сивохоп Я.М. Основні підходи щодо формування навичок здорового способу життя учнівської молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. № 18. 2010 р. С. 94–98.

5. Аносенков А. Формування культури здорового способу життя у здобувачів вищої освіти МВС України. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : Матеріали: VIII міжнар. науково-практ. конф., м. Дніпро, 15 берез. 2024 р. Дніпро, 2024. С. 162–163.

6. Шевченко Т.В. Екстремальні умови під час виконання повноважень поліцейськими та їх вплив на гарантування особистої безпеки поліцейського. Право і суспільство. 2017. С. 135–139.

7. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/z0260-16 (дата звернення: 21.02.2024).

8. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 21.02.2024).

УДК 343.62
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.02

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Бабенко Андрій Миколайович,
юридичних наук, професор, директор інституту права та безпеки (Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена проблемі ухилення від сплати аліментів на утримання дітей в Україні в умовах воєнного стану. Встановлено, що у період з 2019 по 2023 рр. на території України було зареєстровано 9183 кримінальних правопорушень у виді ухилення від сплати аліментів на утримання дітей. Зроблено висновок, що ухилення від сплати аліментів на дітей виявляється в основному у західних та центральних областях України, а також у місті Київ. Доведено, що передумовою успішного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України є вивчення особливостей кримінологічної характеристики особистості кримінального правопорушника, оскільки саме її специфічні риси мають бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу. Представлено найбільш популярні схеми несплати аліментів на дітей, які варіюються в залежності від обставин і намірів особи, яка ухиляється від сплати. Визначено, що запобігання ухиленню від сплати аліментів на дітей є складним і многогранним процесом, що вимагає комплексного підходу та взаємодії різних сторін.

Обґрунтовано, що ухилення від сплати аліментів на дітей в умовах воєнного стану становить серйозну соціальну проблему, яка негативно впливає на благополуччя сімей та розвиток дітей. Практика систематичного ухилення батьків від виконання своїх обов'язків забезпечення матеріальної підтримки дітей має широкий діапазон негативних наслідків, включаючи обмежений доступ до основних потреб, погіршення якості життя та соціальне виключення. Проблема ухилення від сплати аліментів потребує комплексного підходу для її вирішення. Це включає в себе зміцнення законодавства та ефективного контролю, підвищення свідомості громадян щодо їхніх прав та обов'язків у цій сфері, а також забезпечення доступу до швидких та ефективних механізмів виконання судових рішень. Державні органи мають відігравати активну роль у розв'язанні цієї проблеми, забезпечуючи адекватні ресурси та механізми для здійснення контролю, відстеження та стягнення несплачених аліментів.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері сім'ї, ухилення від утримання дітей, аліменти, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, діти, неповнолітні, детермінація, запобігання злочинам.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS AND MAIN DIRECTIONS OF PREVENTING CHILD ALIMONY EVASION IN UKRAINE DURING THE CONDITIONS OF MILITARY STATE

Babenko Andrii Mykolayovych,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Director of the Institute of Law
and Security
(Odessa State University
of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the problem of evading the payment of alimony for children in Ukraine under martial law. It was established that in the period from 2019 to 2023, 9,183 criminal offenses in the form of evasion of child support payments were registered on the territory of Ukraine. It was concluded that the evasion of payment of child support occurs mainly in the western and central regions of Ukraine, as well as in the city of Kyiv. It has been proven that the prerequisite for the successful prevention of criminal offenses provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine is the study of the specifics of the criminological characteristics of the personality of a criminal offender, since its specific features should be the direct object of preventive influence. The most popular schemes for non-payment of child support are presented, which vary depending on the circumstances and intentions of the person who evades payment. It was determined that prevention of child support evasion is a complex and multifaceted process that requires a complex approach and interaction of various parties.

It is substantiated that the evasion of child support payments in the conditions of martial law is a serious social problem that negatively affects the well-being of families and the development of children. The practice of systematically avoiding parents from fulfilling their responsibilities to provide material support for children has a wide range of negative consequences, including limited access to basic needs, deterioration of quality of life and social exclusion. The problem of alimony evasion requires a comprehensive approach to its solution. This includes strengthening legislation and effective control, raising citizens' awareness of their rights and responsibilities in this area, as well as providing access to fast and effective mechanisms for the execution of court decisions. Government agencies should play an active role in solving this problem by providing adequate resources and mechanisms to control, track and collect unpaid child support.

Key words: criminal offenses in the family sphere, child support evasion, alimony, child support evasion, children, minors, determination, crime prevention.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших обов'язків батьків, що випливають як із загальноприйнятих моральних норм, так і з чинного законодавства, є забезпечення морального та матеріального добробуту своїх дітей. Це включає надання неповнолітнім всього необхідного для їхнього життя та виховання. У сучасному суспільстві принцип рівності дітей у їхніх правах є невід'ємною складовою, незалежно від їхнього походження – чи народжені вони у шлюбі чи поза ним. У таких умовах батьки мають обов'язок забезпечувати утримання своїх неповнолітніх дітей та непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги, незалежно від їхнього сімейного статусу – чи вони перебувають у шлюбі чи ні (у випадку народження дитини під час фактичних шлюбних відносин), чи шлюб визнаний недійсним, чи батьківські права позбавлені, чи дитина тимчасово позбавлена батьківського піклування.

Війна в Україні суттєво вплинула на всі аспекти життя громадян, не залишивши байдужими ні однієї категорії населення. У таких умовах особливо важливою стає

турбота та увага до дітей, які потребують додаткового захисту своїх прав та інтересів. Протягом періоду воєнного стану, держава активно реагувала на різноманітні виклики, адаптуючи діюче законодавство до нових умов. Питання захисту прав та інтересів дітей ставали предметом особливої уваги в цей період. Актуальним залишається питання утримання дітей (аліментів), яке нині, як і завжди, знаходиться у центрі уваги суспільства.

На підставі цього науковий інтерес становлять статистичні відомості щодо функціонування ухилення від сплати аліментів на дітей, фактори, які їх продукують, специфічні риси осіб, які ухиляються від сплати аліментів, а також заходи запобігання цьому кримінально протиправному діянню. За допомогою кримінологічних інструментів, ми спробуємо систематизувати знання щодо сутності, особливостей та характеру ухилення від сплати аліментів на дітей, оцінити їх масштаби у сучасному вимірі і створити якісний фундамент для вдосконалення системи заходів щодо їх запобігання в умовах воєнного стану.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема ухилення від сплати аліментів на дітей є однією з найбільш гострих та актуальних проблем, що підтверджується роботами П. П. Андрушко, М. І. Бажанова, В. С. Батиргареєвої, Ю. В. Бауліна, І. О. Бандурки, О. І. Бєловой, В. В. Вітвіцької, Л. В. Дорош, Т. А. Денисової, О. О. Дудорова, О. О. Житного, А. А. Музики, В. І. Тютюгіна, М. І. Хавронюка та інших. Ці розробки мають не лише загальнотеоретичне значення, але й можуть бути використані у практичній діяльності в процесі вирішення проблеми ухилення від сплати аліментів на дітей. Разом з цим, дослідження вказаних вчених проводилися в умовах мирного часу, а на фон війни проблема ухилинення від уплати аліментів на утриання дітей, нажаль залишилася поза увагою вчених. Наведене й обумовило обрання нами напряму і теми наукого пошуку.

Метою статті є надання кримінологічної характеристики ухиленню від сплати аліментів на утримання дітей в Україні та представлення основних напрямків запобігання цьому кримінально протиправному діянню.

Виклад основного тексту. В Україні ухилення від сплати аліментів на дітей залишається поширеною практикою, тоді як аліменти під час війни мають сплачуватися так само, як і в мирні часи. Відповідно до аналізу офіційної статистики Офісу Генерального прокурора нами встановлено, що у період з 2019 по 2023 рр. усього було зареєстровано 9183 кримінальних правопорушень у виді ухилення від сплати аліментів на утримання дітей [1]. Зокрема, у 2019 році виявлено 2546 випадків ухилення від сплати аліментів на дітей; у 2020 році – 2105; у 2021 році – 1913 кримінальних правопорушень такого виду; у 2022 році – 1028; у 2023 році – 1591 кримінальних правопорушень цієї категорії відповідно (Додаток 1).

Додаток 1.

Можна зробити висновок, що протягом цього періоду кількість випадків ухилення від сплати аліментів зазнала змін, але загалом залишається на високому рівні. Це свідчить про необхідність розробки заходів з боротьби з цим явищем у сучасних умовах. Серед різноманітних запобіжних заходів, в умовах війни є доцільним посилення контролю за криміногенним середовищем, а також вжиття превентивних заходів та підвищення обізнаності громадян щодо їхніх правових обов'язків щодо сплати аліментів.

Кількість зареєстрованих випадків ухилення від сплати аліментів на утримання дітей варто співвідносити з іншими показниками. Так, важливо вивчити кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, та порівняти її з кількістю виявлених осіб, які ухиляються від сплати аліментів на утримання дітей. Це дозволить отримати більш повну картину того, наскільки ефективно правоохоронні органи виявляють та реагують на ці кримінально протиправні діяння. Так, у 2019 році з 2546 випадків ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, 943 особам (37%) вручено повідомлення про підозру, а 928 обвинувальних актів, або 36% було направлено до суду. В 2020 році з 2105 зафіксованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, 833 особам вручено повідомлення про підозру (40%), а 818 (39%) обвинувальних актів було направлено до суду. В 2021 році з 1913 фактів ухилення від сплати аліментів на утримання дітей було вручено 1002 повідомлень про підозру (53%), тоді, як 990 обвинувальних акти, або 52% було направлено до суду. У 2022 році з 1028 фактів ухилення від сплати аліментів на утримання дітей було вручено 648 повідомлень про підозру (63%), при чому до суду направлено 638 (62%) обвинувальних актів. В 2023 році із 1591 зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України, причому 1108 особам вручено повідомлення про підозру (70%), тоді, як до суду направлено 1104 обвинувальних актів (69,5%). На підставі цього можна узагальнити, що в середньому в Україні виявляється майже у 2 рази менше осіб, які ухиляються від сплати аліментів у порівнянні з кількістю облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 164 КК України. Отже, за цей період спостерігається певне погіршення ефективності виявлення та реагування на ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, що свідчить про недостатню увагу з боку правоохоронних органів, а також складність збирання доказів у таких справах.

З метою більш глибокого аналізу кількісних показників ухилення від сплати аліментів на дітей за певний відрізок часу використовують коефіцієнт злочинної інтенсивності. Так, у 2019 р. коефіцієнт інтенсивності ухилення від сплати аліментів на дітей становив 6,5 кримінальних правопорушення на 100 тис. населення; у 2020 р. – 5 кримінальних правопорушення цієї категорії на 100 тис. населення; у 2021 р. – 4,7 кримінальних правопорушення на 100 тис. населення відповідно; у 2022 р. – 3 кримінальних правопорушення на 100 тис. населення; у 2023 р. – 4 кримінально протиправних діяння на 100 тис. населення цієї категорії. Отже, коефіцієнт злочинної інтенсивності ухилення від сплати аліментів на дітей за вказаний період, який коливається від 3 до 6,5 кримінальних правопорушень на 100 тис. населення, що свідчить про високий рівень цієї проблеми. Зростання коефіцієнта у 2019 році порівняно з 2022 роком може вказувати на загальне погіршення ситуації у цьому плані, однак падіння у 2022 році і подальше збільшення у 2023 році можуть свідчити про коливання тенденцій у цій сфері. Важливо зазначити, що коефіцієнт злочинної інтенсивності лише частково відображає реальний рівень проблеми, оскільки ним не враховуються усі випадки ухилення від сплати аліментів, що можуть залишатися не виявленими або не реєструватися органами правопорядку. Для повного розуміння ситуації необхідно проводити комплексний аналіз, включаючи не лише цифрові дані, але

й соціально-економічні чинники, рівень освіти, свідомості населення, а також ефективність діяльності правоохоронних органів та судової системи.

Запорукою успішного запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 164 КК України є вивчення особливостей кримінологічної характеристики особистості кримінального правопорушника, оскільки саме її специфічні риси мають бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу.

Протягом 2019-2023 рр. в Україні було виявлено 4509 осіб, які ухилялися від сплати аліментів на дітей [2]. Розглядаючи динаміку цього явища, можна зазначити наступне: у 2019 році кількість ухильників становила 940 осіб. У 2020 році спостерігалася невелика негативна тенденція, зменшення на 12% в порівнянні з попереднім роком, до 827 осіб. Проте у 2021 році відбулося збільшення кількості ухильників на 20%, до 992 осіб. У 2022 році відбулося стрімке зменшення, на 35%, до 647 осіб. Однак у 2023 році відбулося раптове зростання, на 70%, до 1103 осіб (Додаток 2).

Додаток 2.

Ця динаміка свідчить про нестабільність у виявленні та реагуванні на ухилення від сплати аліментів на дітей в Україні протягом зазначеного періоду. Хоча спостерігалося коливання кількості ухильників, загальна тенденція вказує на важливість подальшого контролю та запобігання цьому виду кримінальних правопорушень.

Що стосується громадянства, то тут необхідно відзначити, що 99% осіб, які ухиляються від сплати аліментів на дітей були громадянами України, тоді, як 1% – це іноземці та особи без громадянства.

У структурі осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України з великим відривом переважають чоловіки. Так, у 2023 році було виявлено 1065 осіб чоловічої статті, які ухилялися від сплати аліментів на дітей, або 96%, та відповідно 38 осіб жіночої статті, або 4%, які вчиняли цей вид кримінального правопорушення. На нашу думку, така структура, де чоловіки переважають серед осіб, що ухиляються від сплати аліментів на дітей, може бути пояснена різноманітними чинниками, що впливають на ставлення до обов'язку сплати аліментів. Наприклад, соціокультурні установки грають важливу роль у формуванні уявлень про гендерні ролі та відповідальності у сім'ї. У багатьох культурах, включаючи українську, історично відводилася роль головного годувальника родини чоловікам. Це може призводити до того, що чоловіки відчувають особливий тиск і відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї. У випадках розлучень або конфліктів, коли чоловіки вважаються основними джерелами доходу, цей тиск може бути особливо великим, що спонукає їх ухилятися від сплати аліментів. У свою чергу, безробіття, низька заробітна плата та інші економічні обставини можуть призвести до того, що чоловіки не здатні забезпечити необхідну суму коштів на утримання дітей.

Однак, необхідно зазначити, що існують випадки, коли жінки також ухиляються від сплати аліментів на дітей. Хоча ці випадки на практиці є менш поширеними, але,

наявні випадки, можуть мати різні причини та обставини. Так, конфлікти та непорозуміння між батьками, а також психологічний стрес можуть призвести до ситуацій, коли жінка вирішує ухилитися від сплати аліментів на дітей. Наприклад, вона може вважати, що батьківська відповідальність цілком покладається на чоловіка, або внаслідок конфліктних відносин відмовитися від фінансування дитини, яка виховується з батьком.

Щодо віку осіб, які ухиляються від сплати аліментів на дітей в України, то тут основну вікову групу складають особи від 29 до 39 років (576 осіб, або 52%), далі особи від 40 до 54 років (431 особа, або 40%), у свою чергу, осіб віком від 18 до 28 років налічувалось 81 особу, або 7%, від 55 до 59 років – 9 осіб, або 0,9%, від 60 років і більше – 2 особи, або 0,1%. Розглядаючи феномен ухилення від сплати аліментів серед осіб у віці від 29 до 39 років, можна врахувати декілька можливих факторів, які сприяють цьому явищу. Одним із головних чинників може бути те, що багато осіб у цьому віковому діапазоні вже мають сімейний досвід, а саме, вони завели дітей приблизно у віці 20 років і більше. У процесі розвитку сімейних стосунків і подальшого життя вони можуть зіткнутися з різними складнощами, такими як розлучення або розрив стосунків зі своїм партнером. Ці негативні життєві обставини призводять до того, що особа вирішує ухилитися від виконання своїх обов'язків щодо утримання дітей, включаючи сплату аліментів. Крім того, особи у цьому віці можуть зазнавати фінансових труднощів через нестабільний професійний шлях або економічні обмеження, що також може ускладнити для них можливість виконання фінансових зобов'язань щодо утримання дітей. Отже, особи від 29 до 39 років найчастіше ухиляються від сплати аліментів на дітей через складні сімейні та економічні обставини, що виникають у процесі їхнього життя та розвитку сімейних відносин.

У 2023 році серед осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України базову середню і професійну середню освіту мали 750 осіб, або 68%; професійну (професійно-технічну) освіту – 260 осіб, або 24,8%; вищу освіту – 87 осіб, або 7%; початкову освіту – 2 особи, або 0,2%. Показники освітнього рівня серед осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 164 КК України вказують, що більшість винних осіб мають обмежений освітній фонд, що може впливати на їхні можливості здійснення дійсного та ефективного професійного розвитку. Лише 7% осіб мали вищу освіту. Це вказує на те, що високоосвічених осіб частіше залучають до більш високооплачуваних робіт, що робити їх менш схильними до ухилення від фінансових зобов'язань. Загалом, ці показники можуть вказувати на потребу в соціальних програмах та освітніх ініціативах, спрямованих на підвищення освітнього рівня та фінансової грамотності серед населення, щоб зменшити випадки ухилення від сплати аліментів та інших фінансових правопорушень.

Щодо зайнятості та роду занять осіб, які засуджені за ухилення від сплати аліментів на дітей, то тут отримані такі середні дані: більшість становлять працездатні особи, які не працюють і не навчаються, – у 2023 році – 1022 особи – 64%. Незначні за кількістю групи складають учні і студенти – 1 особа, або 0,3%, безробітні – 11 осіб, або 1%. Ці показники свідчать про певні тенденції щодо зайнятості та роду занять осіб, які засуджені за ухилення від сплати аліментів на дітей в Україні. За отриманими даними, більшість таких осіб є працездатними, проте вони не працюють і не навчаються, що може вказувати на те, що ці особи можуть мати певні проблеми з трудовою зайнятістю або можуть бути у такій ситуації, коли вони не можуть або не хочуть забезпечувати фінансове утримання своєї родини через різні обставини. Зазначена мала кількість учнів і студентів може вказувати на те, що основна маса кримінальних правопорушників цієї категорії є дорослими особами, які вже закінчили навчання та перебувають

у працездатному віці. Отже, аналіз цих показників вказує на те, що проблема ухилення від сплати аліментів на дітей може мати різноманітні соціальні та економічні причини, і вирішення цієї проблеми може вимагати комплексного підходу, що включатиме не лише правові, але й економічні, соціальні та освітні заходи.

Несплата аліментів на дітей може відбуватися за допомогою різних схем, які варіюються в залежності від обставин і намірів особи, яка ухиляється від сплати. Деякі з найбільш поширених схем включають [4;5]:

1) Приховування доходів. Ця схема включає в себе ухилення від декларування чи приховування справжнього рівня доходу з метою уникнення аліментів на дітей. Особи можуть намагатися уникнути оподаткування або декларування свого реального доходу, щоб зменшити обов'язкові платежі на підтримку дитини. Мова може йти про всі види доплат і надбавок до зарплати, премії та винагороди, дивіденди та інші доходи.

2) Робота за зарплату «в конверті» або неофіційна робота. Особи можуть працювати за зарплату «в конверті» або займатися неофіційною роботою, щоб уникнути оподаткування та підрахунку доходу, який може використовуватися для розрахунку аліментів на дітей. Практикуючі юристи підтверджують, що однією з найбільш розповсюджених лазівок для несплати аліментів є фіктивне звільнення з роботи з метою зменшення суми офіційних доходів, з яких виконавець стягує аліменти. Поширеною практикою платників аліментів також є перехід на іншу посаду на підприємстві, з меншою заробітною платою. При цьому платник аліментів може виконувати такі ж посадові обов'язки, а заробітну плату отримувати у «конверті».

3) Переведення майна чи активів на інших осіб. У спробі уникнути сплати аліментів на дітей особи можуть умисно продавати чи здійснювати перереєстрацію свого майна, активів чи фінансових ресурсів на інших осіб, щоб уникнути вилучення цих активів для забезпечення підтримки дітей. Тобто, наприклад, якщо платник аліментів отримує дохід від здачі в оренду нерухомості, він може переоформити її на пов'язаних осіб. Так само можна вчинити і з бізнесом.

4) Притягнення до додаткових витрат або судових процесів. Особи можуть намагатися затягнути судові процеси або застосовувати стратегії, що призводять до додаткових витрат часу та ресурсів для батьків, які намагаються отримати аліменти на дитину. Це може включати намагання заперечити рішення суду, подання апеляцій, подання адміністративних скарг або інші процедурні та юридичні маніпуляції.

5) Зміна місця проживання. Особа може намагатися уникнути сплати аліментів на дітей шляхом зміни місця проживання або переїзду в іншу країну, де законодавство щодо аліментів може бути менш суворим або менше здійснюється контроль.

Ці схеми можуть використовуватися окремо або в поєднанні одна з одною залежно від конкретних обставин та мети особи, яка ухиляється від сплати аліментів на дітей.

Запобігання ухиленню від сплати аліментів на дітей – це складний і многогранний процес, що вимагає комплексного підходу та взаємодії різних сторін. Представимо деякі заходи, які можна запропонувати для підвищення ефективності протидії цій проблемі [6; 7; 8; 9]:

1. Просвітницька робота та освіта населення. Важливо проводити постійну просвітницьку роботу серед населення щодо їхніх прав і обов'язків у справі утримання дітей. Це може включати розповсюдження інформації про законодавство, права та обов'язки батьків, а також про наслідки порушення закону.

2. Підтримка вразливих категорій. Для запобігання ухиленню від сплати аліментів важливо надавати підтримку вразливим категоріям, таким як матері-одиначки, які можуть опинитися в складних фінансових ситуаціях.

3. Покращення механізмів виконання рішень суду. Необхідно посилити контроль за виконанням рішень суду щодо стягнення аліментів, зокрема, шляхом впровадження ефективних механізмів виконавчого провадження та реалізації майна боржника.

4. Медіація та консультації. Надання можливості для врегулювання конфліктів шляхом медіації та консультування з боку соціальних працівників або юристів.

5. Проведення реформ у сфері сімейного законодавства. Важливо постійно адаптувати сімейне законодавство до сучасних реалій та вимог суспільства, щоб забезпечити більш ефективний захист прав дітей та сприяти вчасному та повному стягненню аліментів.

6. Соціальна підтримка. Важливо забезпечити доступність та якість соціальних послуг для сімей та дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах, що допоможе зменшити фінансовий тиск на батьків та сприятиме виконанню ними своїх обов'язків щодо утримання дітей.

7. Сприяння розвитку економіки та зайнятості. Покращення економічної ситуації сімей може сприяти зменшенню випадків ухилення від сплати аліментів. Тому важливо сприяти створенню нових робочих місць, підтримувати підприємництво та розвивати соціальні програми підтримки малозабезпечених сімей.

Ці заходи, на нашу думку, можуть сприяти зменшенню випадків ухилення від сплати аліментів на дітей та забезпечити кращий захист прав та інтересів дітей у суспільстві.

Висновки. Отже, ухилення від сплати аліментів на дітей в умовах воєнного стану становить серйозну соціальну проблему, яка негативно впливає на благополуччя сімей та розвиток дітей. Практика систематичного ухилення батьків від виконання своїх обов'язків забезпечення матеріальної підтримки дітей має широкий діапазон негативних наслідків, включаючи обмежений доступ до основних потреб, погіршення якості життя та соціальне виключення. Проблема ухилення від сплати аліментів потребує комплексного підходу для її вирішення. Це включає в себе зміцнення законодавства та ефективного контролю, підвищення свідомості громадян щодо їхніх прав та обов'язків у цій сфері, а також забезпечення доступу до швидких та ефективних механізмів виконання судових рішень. Державні органи мають відігравати активну роль у розв'язанні цієї проблеми, забезпечуючи адекватні ресурси та механізми для здійснення контролю, відстеження та стягнення несплачених аліментів. Також важливо враховувати індивідуальні обставини сімей при вирішенні питань сплати аліментів, забезпечуючи адекватний рівень підтримки для дітей та їхніх батьків. Узагальнюючи, ефективне вирішення проблеми ухилення від сплати аліментів є важливим кроком для забезпечення справедливості та соціальної стабільності в суспільстві, що гарантує належні умови для здорового розвитку та зростання майбутнього покоління.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2019–2023 рр. Офіс Генерального прокурора України. URL: http://www.gp.gov.ua (дата звернення: 10.03.2024).

2. Єдиний звіт про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення за січень-грудень станом на 2023 рік. Офіс Генерального прокурора України. URL: http://www.gp.gov.ua (дата звернення: 12.03.2024).

3. Вирок Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 27.01.2022 року (провадження № 1-кп/0285/313/22). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102798168 (дата звернення: 13.03.2024).

4. Названі ТОП-5 схем ухилення від сплати аліментів і наслідки для ухилянтів. URL: https://thepage.ua/ua/news/alimenti-na-ditinu-yak-vid-nih-uhilyayutsya-i-yak-za-ce-karayut (дата звернення: 14.03.2024).

5. Заборгованість за аліментами та як не платити аліменти в Україні. URL: https://consultant.kiev.ua/uk/zaborgovanist-za-alimentami-ta-jak-ne-platiti-alimenti-v-ukraini/ (дата звернення: 15.03.2024).

6. Стягнення аліментів під час війни: роз'яснення юриста. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/211762_styagnennya-almentv-pd-chas-vyni-rozyasnennya-yurista (дата звернення: 16.03.2024).

7. Заходи впливу до боржника по сплаті аліментів: що змінилося під час воєнного стану. URL: https://just-dnipro.gov.ua/?view=viewnews&page_id=4751 (дата звернення: 17.03.2024).

8. Аліменти. Правові підстави та примусові способи їх стягнення в судовому порядку. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/alimenti-pravovi-pidstavi-ta-primusovi-sposobi-yih-styagnennya-v-sudovomu-poryadku.html (дата звернення: 18.03.2024).

9. Апопій І. Посилення відповідальності за ухилення від сплати аліментів. URL: https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/0f6ce059-cc8b-44fd-bea7-47fbabf72669/content (дата звернення: 19.03.2024).

10. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.

11. Бабенко А. М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf

12. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2021. С. 14–22.

13. Бабенко А. М. Окремі майнові злочини проти дітей та сімейних відносин: суспільна небезпека, кримінологічні загрози, передумови і наслідки. *Юридичний бюлетень*. 2015. №1. С. 65–73.

14.Бабенко А.М. Деякі проблеми визначення об'єктивних ознак злочинів ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (Ст.164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (Ст.165 КК України). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 21–24.

УДК 351.743.32:355.021.6(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.03

ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Берендєєва Анастасія Ігорівна,
orcid.org/0000-0003-2708-3857
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції

Шевчук Вікторія Вікторівна,
orcid.org/0000-0002-3929-4769
старший викладач кафедри теорії та
історії держави та права
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена дослідженню ключових аспектів проходження служби в Національної поліції в умовах воєнного стану. Стаття має аналітично-описовий характер і покликана виокремити конкретні правові норми, що стосуються проходження поліцейськими служби під час дії воєнного стану в Україні. Законодавство включає в себе положення, що визначаються нормативно-правовими актами різної юридичної сили. Втім, переважна більшість таких норм міститься в законі України «Про Національну поліцію», але в різних статтях, що ускладнює їх виокремлення та які через це потребують упорядкування. Автори статі фокусуються на аналізі та описі конкретних положень законодавства без широкого теоретичного та дослідницького підґрунтя, оскільки мета статті – надати чітку та доступну інформацію про конкретні норми законодавства, які регулюють питання проходження служби в Національній поліції під час запровадження воєнного стану. Варто зазначити, що в статті виокремлюються не особливості здійснення поліцейської діяльності під час воєнного стану, а саме питання, що стосуються процесу несення служби, зокрема щодо організації графіку роботи, умов виконання службових обов'язків, переміщення по служб та інші аспекти, пов'язані з професійною діяльністю поліцейських в умовах воєнного стану. Стаття надає розуміння відмінностей організації роботи поліцейських в мирний час та в умовах воєнного стану, оскільки увага акцентується саме тих аспектах несення служби, що притаманні воєнному часі і не застосовуються в інший час. Маючи описовий характер, наукова стаття може стати підґрунтям для подальших наукових розвідок в цій тематиці, оскільки допомагає визначити нові напрямки або поглибити розуміння вже існуючих проблем та тем.

Ключові слова: Національна поліція, воєнний стан, проходження служби, поліція, посилений варіант службової діяльності.

SERVING IN THE NATIONAL POLICE DURING MARTIAL LAW

Berendieieva Anastasiia Ihorivna,
orcid.org/0000-0003-2708-3857
Candidate of Law Sciences, associate professor,
Professor of the Department of Police Administrative Activities

Shevchuk Victoria Viktorivna,
orcid.org/0000-0002-3929-4769
Senior Lecturer of the Department of Theory and History of State and Law
(Odessa State University of Internal Affairs , Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the study of key aspects of serving in the National Police under martial law. The article has an analytical-descriptive nature and is designed to highlight specific legal norms related to police service during martial law in Ukraine. Legislation includes provisions determined by normative legal acts of different legal force. However, the vast majority of such norms are contained in the Law of Ukraine "On the National Police", but in different articles, which makes it difficult to distinguish them and which therefore require streamlining. The authors of the article focus on the analysis and description of specific provisions of the law without a broad theoretical and research basis, since the purpose of the article is to provide clear and accessible information about the specific laws governing the issue of serving in the National Police during the introduction of martial law. It is worth noting that the article does not single out the specifics of police activity during martial law, but specifically issues related to the process of service, in particular, regarding the organization of the work schedule, conditions for the performance of official duties, transfer between services and other aspects related to with the professional activities of police officers under martial law. The article provides an understanding of the differences in the organization of police work in peacetime and in wartime conditions, as attention is focused on those aspects of service that are inherent in wartime and are not used in other times. Being descriptive in nature, a scientific article can become the basis for further scientific research in this topic, as it helps to define new directions or deepen the understanding of already existing problems and topics.

Key words: National police, martial law, service, police, enhanced variant of official activity.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану в державі передбачає посилення спроможності державних органів та недержавних інституцій для ефективної реакції на зростаючі загрози і виклики. В першу чергу це стосується правоохоронних органів, функціонування яких переформовується з урахуванням воєнних потреб з метою забезпечення безпеки у державі. Діяльність Національної поліції України, як одного із ключових державних органів щодо забезпечення публічного порядку та безпеки, оптимізується та приводиться у відповідність реаліям воєнних загроз.

Як слушно зазначає С. Г. Братель, Національна поліція є одним із суб'єктів, яка забезпечує національну безпеку, що визначається її повноваженнями, напрями діяльності, якими вона користується здійснюючи протидію злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку, забезпечення прав та свобод громадян та безпеки

у суспільстві [1, с. 270]. Відповідно до статті 59 закону України «Про Національну поліцію», служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень [2]. Вказівка на «особливий характер» служби в поліції означає, що ця професійна діяльність має ряд особливих аспектів, які відрізняють її від інших видів державної служби. Робота поліцейського часто пов'язана зі значними ризиками для його життя та здоров'я, характеризується специфікою робочого часу та емоційним навантаженням, необхідністю приймати швидкі рішення та швидко реагувати на ситуацію.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо проходження служби в поліції досліджували такі науковці як О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, С. Г. Братель, І. С. Дрок, К. С. Король, Г. С. Муляр, Г. А. Пацеля, В. Д. Поливанюк, Д. О. Поліщук, Д.В. Швець, та інші. Але їх наукові доробки стосувалися або питань проходження служби в лавах поліції в умовах мирного часу або розглядали ці аспекти в рамках більш широких досліджень діяльності поліції в умовах воєнного стану. Тому назріла необхідність виокремити в окреме дослідження аспекти проходження служби в поліції в умовах воєнного стану

Метою статті є упорядкування передбачених в законодавстві України особливостей проходження поліцейськими служби в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що в умовах воєнного стану робота поліцейських здійснюється ще в більш напруженому режимі. Згідно з Інструкцією про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності, яка була затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10.12.2015 № 1560, введення правового режиму воєнного стану є підставою для переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності [3]. В статті 8 закону України «Про Національну поліцію» встановлено, що під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. Посилений варіант несення служби передбачає певні обмеження прав і самих поліцейських.

Особливості проходження служби в поліції під час воєнного стану мають свою специфіку і полягають у наступному:

1. *Поліцейським призовного віку на весь період їх служби в поліції надається відстрочка від призову на строкову військову службу та вони не підлягають мобілізації*. В статті 59 закону України «Про Національну поліцію» визначено, що поліцейські, у тому числі слухачі та курсанти вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та які перебувають на військовому обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, на час служби в поліції знімаються з такого обліку і перебувають у кадрах поліції на спеціальному обліку [2]. Статтею 23 закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» встановлено, що не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані працівники органів Національної поліції України [4]. Питання мобілізації поліцейських є резонансним в інформаційному полі. Але з врахуванням активної залученості поліцейських до відсічі збройної агресії рф у складі Об'єднаної штурмової бригади «Лють» та зведених загонів, на наш погляд, ця дискусія є недоречною, оскільки поліцейські і так виконують бойові завдання.

2. *До посиленого варіанта не залучаються поліцейські з числа одиноких матерів, вагітних жінок, батьків, які виховують дитину без матері, у тому числі в разі тривалого перебування матері в закладі охорони здоров'я* [3]. Така норма відповідає конституційному принципу,

передбаченому в статті 24 Конституції України щодо правового захисту, матеріальної і моральної підтримки материнства і дитинства [5].

3. *Поліцейські, які проходять службу в регіональних підрозділах міжрегіональних територіальних органів поліції, на час запровадження посиленого варіанта службової діяльності перебувають в оперативному підпорядкуванні ГУНП*. Їх функціональне використання визначається начальником відповідного ГУНП за погодженням з керівниками зазначених вище органів [3]. Наприклад, працівники патрульної поліції, які несуть службу на блокпостах, за своїм правовим положенням перебувають у підпорядкуванні Управління патрульної поліції у відповідній області. Але під час посиленого варіанта виконують оперативні задачі, які їм ставить ГУНП, при цьому, звичайно, з відповідним інформуванням своїх безпосередніх керівників.

4. *Із числа працівників поліції можуть формуватися зведені загони, які можуть направлятися для несення служби в інші регіони, де вони підпорядковуються відповідним ГУНП*. Виділення додаткових сил та зведених загонів з інших регіонів у підпорядкування начальників ГУНП здійснюється за наказом Голови НПУ або особи, яка виконує його обов'язки. Виділення додаткових сил та зведених загонів у розпорядження начальників відділів, відділень поліції в районах, містах, районах у містах здійснюється за наказами начальників ГУНП або осіб, які виконують їх обов'язки [3]. Такі зведені загони беруть безпосередню участь у здійсненні заходів із забезпечення Національної безпеки та оборони, фільтраційно-стабілізаційних дій, відсічі і стримування збройної агресії на деокупованих територіях, а також територіях, де ведуться бойові дії.

5. *Можуть бути тимчасово обмежені певні права поліцейських, зокрема право на відпочинок.* Зокрема, за наказом відповідних керівників можлива тимчасова відміна вихідних днів для поліцейських та відкликання їх із відпусток; припинення здійснення відряджень або відкликання з них поліцейських; установлення для поліцейських (крім добових нарядів) несення служби понад установлену тривалість робочого часу, а також у вихідні та святкові дні, але не більше 12-годинного робочого дня та шестиденного робочого тижня. Залежно від оперативної обстановки відповідний керівник може перевести поліцейських на їх компактне розміщення у службових приміщеннях поліції або в гуртожитках, готелях та інших приміщеннях для тимчасового проживання з дотриманням санітарно-гігієнічних норм [3].

6. *Поліцейські мають право на отримання додаткової винагороди*. Переведення на посилений варіант службової діяльності передбачає додаткове навантаження, збільшення робочого часу та обов'язків, зменшення часу на відпочинок, тощо. Крім того, значно зростає загроза життю та здоров'ю поліцейського, оскільки виконання професійних обов'язків пов'язано з підвищеним ризиком. Тому для компенсації цих ризиків передбачено виплату додаткової грошової винагороди, яка залежить від сукупності різних факторів. Розміри та порядок таких виплат врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» [6] та наказом МВС України від 28.11.2022 № 775 «Про затвердження Порядку та умов виплати додаткової винагороди поліцейським на період дії воєнного стану» [7]. Порядок призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі поліцейського під час дії воєнного стану визначено в наказі МВС України від 21.06.2022 № 376 [8], порядку виплати грошової компенсації за невикористані дні відпусток членам сімей військовослужбовців та поліцейських у разі їх загибелі (смерті) встановлено в постанові Кабінету міністрів України від 16 січня 2024 р. № 37 [9].

7. *Під час дії воєнного стану поліцейським гарантується безоплатне медичне забезпечення в закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності* [2]. Вказане положення,

закріплене в статті 95 закону України «Про Національну поліцію», Поливонюк В. Д. та Король К. С. вважають дискусійним. Натомість науковці підтримують думку про запровадження медичного страхування поліцейських впродовж всього терміну проходження служби в поліції, а не тільки в умовах воєнного стану. Даний крок є гарантією від держави для поліцейських, які зможуть отримувати медичну допомогу безоплатно, а медичні заклади зможуть отримати від держави компенсацію за надані послуги [10, с. 225].

8. *Поліцейський, який виконує службові обов'язки в цивільному одязі, НЕ зобов'язаний мати при собі спеціальний жетон***.** У статті 20 закону України «Про Національну поліцію» також встановлені й інші випадки, коли поліцейський може не мати при собі спеціальний жетон, а саме: у випадках, коли його наявність перешкоджає проведенню оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, виконанню завдань в умовах режиму секретності, або здійсненню заходів із забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також спеціальних заходів із забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та їх близьких родичів. Але якщо у мирний час відсутність спеціального жетону дозволена лише у вищезазначених випадках, то у воєнний час – в усіх випадках виконання поліцейським службових обов'язків в цивільному одязі [2].

Варто наголосити, що мова йде про виконання службових обов'язків виключно у цивільному одязі, а якщо поліцейський виконує такі обов'язки в однострої, то, відповідно до статті 20 закону України «Про Національну поліцію» на однострої поліцейського завжди має бути спеціальний жетон. Крім того, поліцейському заборонено знімати з однострою чи приховувати спеціальний жетон, а також будь-яким іншим чином перешкоджати прочитанню інформації на ньому або фіксуванню її за допомогою технічних засобів [2]. Таким чином, носіння спеціального жетону на однострої передбачено як у мирний, так і у воєнний час.

9. *У разі виконання поліцейським службових обов'язків із використанням засобів індивідуального захисту ідентифікаційний номер або спеціальний жетон на таких засобах НЕ розміщується***.** У мирний час відповідно до статті 20 закону України «Про Національну поліцію» розміщення ідентифікаційного номеру або спеціального жетону на засобів індивідуального захисту, зокрема на бронежилетах, шоломах, щитах є обов'язковим [2]. Така вимога відповідає сучасним стандартам діяльності поліції і забезпечує більшу прозорість та відповідальність у роботі правоохоронців. Якщо на шоломах чи інших засобах індивідуального захисту видно ідентифікаційний номер, то це може зменшити можливість надмірної сили, порушень прав громадян та зловживань з боку правоохоронців. Також це запобігає безкарності, якщо вже певне порушення відбулося, адже можна чітко визначити, хто саме вчинив ті чи інші протиправні дії та притягнути особу до відповідальності. Але якщо це дієвий стримуючий механізм, спрямований в кінцевому результаті підвищити рівень довіри поліції до населення, є актуальним у мирний час, то під час воєнного стану це несе загрозу особистій безпеці поліцейського. Тож розміщення ідентифікаційних номерів або спеціальних жетонів на засобах індивідуального захисту не вимагається саме з міркувань безпеки поліцейських.

10. *У поліцейських обов'язково здійснюється відбір біологічного матеріалу***.** У разі введення воєнного стану з метою розшуку осіб, зниклих безвісти, а також ідентифікації невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини здійснюється в обов'язковому порядку відбір біологічного матеріалу у поліцейських [11]. Категорії осіб, порядок та строки відбору біологічного матеріалу, а також місце зберігання відібраного біологічного матеріалу визначено в наказі МВС України від 19 квітня 2023 року № 323, який затвердив порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців,

поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання. В цьому наказі зазначається, що відбір біологічного матеріалу, його зберігання здійснюються в межах кошторисних призначень, передбачених для підрозділів Національної поліції України [12], тобто є безкоштовною процедурою для поліцейського. У мирний час також можлива така процедура, але не в обов'язковому порядку, а на підставі заяви поліцейського про відбір біологічного матеріалу.

11.*Під час воєнного стану не проводиться атестація поліцейських. Рішення щодо переміщення поліцейських здійснюється відповідними керівниками з урахуванням інтересів служби.* Особи, які були переміщені по службі на вищу посаду без проведення атестування, протягом 60 днів з дня закінчення дії воєнного стану повинні пройти атестування у загальному порядку**.** Зазначені вимоги містяться в статті 57 закону України «Про Національну поліцію» [2]. Війна вимагає швидких кадрових рішень, тож законодавством було встановлено, що при переміщенні поліцейських пріоритетом є службові інтереси. Крім того, рішення щодо переміщення поліцейських по службі під час воєнного стану приймає відповідний керівник, а не атестаційна комісія.

12.*Чергове спеціальне звання може бути присвоєно без встановлення термінів, передбачених законодавством, достроково та на один ступінь вище від звання, передбаченого займаною штатною посадою,* до підполковника поліції включно керівником Національної поліції України, а спеціальне звання полковник поліції – керівником Національної поліції України за погодженням з Міністром внутрішніх справ України відповідно до статті 84 закону України «Про Національну поліцію» [2]. За загальним правилом, достроково спеціальні звання можуть бути присвоєні в порядку заохочення після закінчення не менше половини визначеного строку вислуги в спеціальному званні, а чергові спеціальні звання поліції на один ступінь вище від спеціального звання, передбаченого займаною штатною посадою – після закінчення не менше ніж півтора строку вислуги у попередньому спеціальному званні [2]. Однак під час дії воєнного стану звання може бути присвоєно достроково та на один ступінь вище від звання, передбаченого займаною штатною посадою, не залежно від того, скільки поліцейський перебуває у званні.

13.*Для поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України передбачено притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення певних військових правопорушень.* Відповідно до статті 19 закону України «Про Національну поліцію», поліцейські поліції особливого призначення, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях, у разі вчинення військових адміністративних або військових кримінальних правопорушень несуть відповідно адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом [2]. Таким чином, це стосується не всіх поліцейських, а лише поліцейських поліції особливого призначення, зокрема які входять до складу об'єднаної штурмової бригади Національної поліції України «Лють». Також мова йде про притягнена до відповідальності лише у випадку залучення їх до безпосередньої участі в бойових діях. Крім того, такі поліцейські притягаються до відповідальності не за всі, а лише за чітко визначені в законодавстві військові адміністративні або кримінальні правопорушення.

14.*Службове розслідування проводиться швидше та за дещо спрощеною процедурою.* Дисциплінарний статут Національної поліції України було доповнено розділом V, в якому зафіксовані особливості проведення службового розслідування в період дії воєнного стану. Службове розслідування призначається та проводиться у формі письмового провадження. Службове розслідування за фактом порушення поліцейським службової дисципліни може проводитися як дисциплінарною комісією, так і однією особою, у тому числі безпосередньо уповноваженим керівником, який одноособово здійснює

передбачені Статутом повноваження дисциплінарної комісії. Однак стосовно заступників керівника Національної поліції України чи керівників територіальних органів Національної поліції України службове розслідування проводиться виключно дисциплінарною комісією [13].

15.*Під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції не здійснюється*, що встановлюється статтею 90-1 закону України «Про Національну поліцію» [2]. Громадський контроль за діяльністю поліції є важливим атрибутом демократичного суспільства та забезпечення прозорості й відповідальності в роботі правоохоронних органів. Він гарантує, що права громадян будуть захищені, а дії поліцейських відповідатимуть встановленим нормам та стандартам. Втім, під час воєнних дій пріоритетом держави стає збереження своєї суверенності та територіальної цілісності, тож влада може обмежувати деякі права та свободи громадян, в тому числі і здійснення громадського контролю за діяльністю поліції. В першу чергу це стосується неможливості прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції, залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських. Під час воєнного стану необхідно приймати швидкі рішення та діяти оперативно, а громадський контроль може уповільнити процес прийняття рішень, що важливо для забезпечення безпеки та захисту громадян. Крім того, з метою нерозголошення певної інформації, важливо обмежувати доступ громадськості до певних деталей діяльності поліції. У той же час не всі форми громадського контролю під абсолютною забороною. Так, і під час воєнного стану поліція продовжує звітувати перед населенням, здійснюється взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування, створюються та продовжуються спільні проекти з громадськістю, тощо. Але перелічені форми – це скоріше прояв партнерських відносин поліції з населенням, тож є взаємовигідним явищем.

Висновки. Таким чином, особливості проходження служби в поліції під час воєнного стану полягають в тому, що поліцейські несуть службу у посиленому варіанті службової діяльності, що передбачає збільшення робочого часу, обмеження щодо відряджень та відпусток. Втім, деякі категорій поліцейських, зокрема одинокі матері, вагітні жінки, батьки, які виховують дитину без матері, у тому числі в разі тривалого перебування матері в закладі охорони здоров'я, не переводяться на такий варіант несення служби. З іншого боку, дещо спрощені або взагалі відмінені певні кадрові процедури, які заважають оперативному управлінню силами поліції, зокрема не проводиться атестація, в спрощеному порядку присвоюються чергові звання, проводиться службове розслідування, тощо. Такий підхід сприяє більш ефективному використанню кадрового потенціалу поліції, успішній кадровій політиці, що в результаті покликано наростити спроможності та потужності для відсічі збройній агресії. Нами зазначені не всі, але найбільш важливі особливості проходження служби в лавах поліції в умовах воєнного стану. Обмежений обсяг наукової статті не дозволяє повністю розкрити всі особливості проходження служби в лавах Національної поліції в умовах воєнного стану та потребує більш ґрунтовного глибокого та комплексного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Братель С.Г. Національна поліція як суб'єкт забезпечення національної безпеки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 267–270.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 14.03.2024).

3. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності : наказ МВС України від

10.12.2015 р. № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0012-16#n14 (дата звернення: 14.03.2024).

4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%86#w1_1 (дата звернення: 14.03.2024).

5. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Редакція від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 14.03.2024).

6. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#n36 (дата звернення: 15.03.2024).

7. Про затвердження Порядку та умов виплати додаткової винагороди поліцейським на період дії воєнного стану : Наказ МВС України від 28.11.2022 р. № 775. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1514-22#Text (дата звернення: 16.03.2024).

8. Про затвердження Порядку призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі поліцейського під час дії воєнного стану : Наказ МВС України від 21.06.2022 р. № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0858-22#Text (дата звернення: 16.03.2024).

9. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації за невикористані дні відпусток членам сімей військовослужбовців та поліцейських у разі їх загибелі (смерті) : Постанова Кабінету міністрів України від 16 січня 2024 р. № 37. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 16.03.2024).

10. Поливанюк В.Д., Король К.С. Особливості діяльності підрозділів національної поліції під час запровадження воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 444–446.

11. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text (дата звернення: 16.03.2024).

12. Про затвердження Порядку відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання : Наказ МВС України від 19.04.2023 р. № 323. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0799-23#Text (дата звернення: 16.03.2024).

13. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text (дата звернення 18.03.2024).

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.04

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Гром Наталя Олексіївна,
orcid.org/0009-0005-1677-2982
аспірантка відділу організації освітньо-наукової підготовки
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті проаналізовано становлення та розвиток правового забезпечення протидії домашньому насильству на підставі чого автором запропоновано власне бачення періодизації вказаного процесу.

Перший період припадає на XI–XVI ст., характеризується значною тривалістю в часі, та увійшов в історію насамперед кодифікованою збіркою юридичних норм українського народу «Руська правда», яким на рівні закону було захищено становище жінки, дружини і матері: за вбивство жінки наступала така ж відповідальність, що й за вбивство чоловіка.

Другий період (IX ст.), насамперед, пов'язаний із двома законами: Австро-Угорським цивільним уложенням, у якому не тільки була здійснена спроба унормувати відносини між подружжям, батьками та дітьми, опікунами та сиротами, а також закріплювалось легальне визначення терміну сім'я.

Третій період (XIII – початок XX ст.) ознаменувався виникненням двох взаємозалежних тенденцій захисту прав людини та захисту прав жінок, які мали наслідком появу суфражизму (який отримав розповсюдження по усій Європі, Сполучених Штатах Америки (далі – США) та дійшов до українських земель) та відобразились на революційних подіях 1917 року, які стали початком спроб зрівняння жінок в усіх сферах суспільного життя.

Четвертий період (середина та кінець XX ст.) без перебільшень став найбільш насиченим та результативним у світі в сфері протидії домашньому насильству, коли у: 1948 році була прийнята Загальна декларація прав людини, що проголосила рівність чоловіка та жінки, заклала фундаментальні основи задля відстоювання прав жінок; 1979 році Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок було засуджено будь-які прояви обмеження щодо вказаної категорії у всіх соціальних сферах.

П'ятий період (кінець XX–XXI ст.) незалежної України, яка як самостійна держава новий курс, визнавши домашнє насильство не просто глобальною проблемою, а і деструктивним явищем, що потребує комплексної протидії, а також розбудови нормативно-правої бази у цій сфері.

Ключові слова: домашнє насильство, історія, правове забезпечення, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, періодизація.

LEGAL SECURITY AGAINST DOMESTIC VIOLENCE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT

Hgom Natalia Oleksiivna,
orcid.org/0009-0005-1677-2982
Post-graduate student of the Department of organization of educational and scientific training,
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article analyzes the formation and development of legal protection against domestic violence, on the basis of which the author proposed his own vision of the periodization of the specified process.

The first period falls on the XI–XVI centuries, is characterized by a considerable length of time, and entered history primarily with the codified collection of legal norms of the Ukrainian people "Ruska Pravda", which protected the position of a woman, wife and mother at the legal level: the murder of a woman was punishable by the following the same responsibility as for the murder of a husband.

The second period (IX century) is primarily associated with two laws: the Austro-Hungarian Civil Code, which not only attempted to normalize relations between spouses, parents and children, guardians and orphans, but also established the legal definition of the term seven 'I.

The third period (13th – early 20th centuries) was marked by the emergence of two interdependent trends in the protection of human rights and the protection of women's rights, which resulted in the emergence of suffragism (which spread throughout Europe, the United States of America and reached the Ukrainian lands) and were reflected in revolutionary events 1917, which were the beginning of attempts to equalize women in all spheres of social life.

The fourth period (the middle and end of the 20th century) without exaggeration became the most saturated and effective in the world in the field of combating domestic violence, when in: 1948 the Universal Declaration of Human Rights was adopted, which proclaimed the equality of men and women, laid the fundamental foundations for the defense of rights women; In 1979, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women condemned any manifestation of restrictions on this category in all social spheres.

The fifth period (the end of the XX–XXI centuries) of independent Ukraine, which as an independent state took a new course, recognizing domestic violence not just as a global problem, but also as a destructive phenomenon that requires complex countermeasures, as well as the development of a legal framework in this area .

Key words: domestic violence, history, legal support, criminal responsibility, administrative responsibility, periodization.

Постановка проблеми. Щоб боротися з певною проблемою її слід насамперед навчитись розпізнавати. Інформаційна обізнаність та грамотність населення в питанні домашнього насильства за останнє десятиріччя значно зросла, тому сприяли державні програми, зміни до законодавства України, впровадження в роботу Національної поліції груп реагування сектору протидії домашньому насильству, поява та робота кризових центрів, розголос у засобах масової інформації (далі – ЗМІ) тощо. Те, що здавалося нормою подружнього життя 10–15 років тому (приниження, ігнорування, зверхнє ставлення, постійна критика та образи та все, що наразі розпізнається

як аб'юзивні стосунки) в теперішній час вже надає можливість людині, яка потерпає від такої поведінки вчасно її ідентифікувати та намагатись зупинити, значною мірою завдяки правовому регулюванню окресленого напряму. Тож надалі спробуємо відслідкувати процес розвитку правового забезпечення протидії цьому явищу як в Україні так і в зарубіжних країнах.

Мета статті полягає в дослідженні історико-правового аспекту розвитку та становлення правового забезпечення домашнього насильства а вироблення на цій основі відповідної періодизації.

Результати дослідження. Насамперед, доцільно звернутись до найдавніших історичних джерел, зокрема Зведення законів Хаммурапі або як його ще інколи називають Кодексу Хаммурапі (1780 рік до н. е.), відповідно до якого чоловіку належало право розпоряджатися жінкою та дітьми, також розглядалися умови укладення шлюбу та розлучення, багатоженства, майнові відносини сім'ї а також різні злочини проти членів родини [1, с. 609–610]. Аналізуючи розвиток законодавства на території історичних українських земель, у XI–XII ст. основним законом була Руська правда, норми якої ґрунтувались на звичаєвому праві, та переважно були орієнтовані на майнові родинні відносини. Вже у 1529 році в Першому Статуті Великого князівства Литовського було встановлено відповідальність за вчинення фізичного насильства, образи та погрози стосовно батьків. Відповідальність носила майновий характер, так кривдник міг бути позбавлений батьківського спадку. Другий (1566 року) та Третій (1588 року) Статути Великого князівства Литовського розширювали перелік діянь, що могли вчинюватись дітьми щодо своїх батьків, як то самовільне захоплення батьківського майна, неналежний догляд за батьками у старості та ін. [2, с. 29, 31]. З 1811 року на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії діяло Загальне цивільне уложення Австрійської імперії. По суті це був кодекс цивільного права. Вперше в ньому приділялася увага врегулюванню відносин між подружжям, батьками та дітьми а також відносини між опікунами та сиротами [3, с. 8].

В кінці XVIII – початку XIX століть орієнтування на Західну Європу справило сильний вплив на гуманізацію усіх сфер життєдіяльності населення, що вплинуло і на правове регулювання. Зокрема у 1845 році було прийнято Уложення про покарання кримінальні і виправні, де була закріплена відповідальність за скоєння злочину відносно членів сім'ї [4, с. 28]. Приблизно в цей же період у європейських країнах на сімейні відносини великий вплив мала католицька церква, що також зумовлювало свій вплив на усі сфери життя. Взагалі шлях боротьби з домашнім насильством як міжнародної проблеми – це історія злиття двох напрямків: захисту прав людини і прав жінок зокрема. Як стверджує О. В. Грищенко-Веселовська ідея рівності прав жінок і чоловіків бере своє коріння в часи Великої французької революції XVIII ст. у ліберальній концепції «природних прав і свобод» людини, що була закріплена у Декларації прав людини і громадянина ухвалений постановою Національних зборів Франції в 1789 року, який став провідним документом Французької революції. Тоді, після опублікування цієї декларації та Конституції нової республіки, француженки, які брали активну участь у всіх політичних та громадських подіях, виявили, що свободи і права людини не поширювалися на жінок. У той час політична діячка та журналістка Олімпія де Гуж спробувала ініціювати внесення змін до вказаної вище декларації, обґрунтовуючи їх необхідність сукупністю політичних проблем, що відкарбувалось в історії Франції як перший маніфест фемінізму. Однак в подальшому були заборонені жіночі зібрання та присутність жінок на публічних заходах [5]. Отримання право голосу було основною метою боротьби жіноцтва. Суфражизм – рух за виборчі права, що виник в Великобританії в кінці XIX ст., поширився на США, а у другій половині XIX – на початку XX ст. дійшов до українських земель.

Революційні події 1917 року стали початком спроб зрівняння жінок в усіх сферах життя з правами чоловіків. Жінки стали брати активну участь в громадській та політичних сферах. Змін зазнали й законодавчі акти. Хоча кримінальні кодекси Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1922 року та 1927 року не містили статей, які б захищали членів сімей, окрім ст. 158, яка передбачала відповідальність за залишення батьками малолітніх дітей без будь-якої підтримки, а також примушування дітей до заняття жебрацтвом [4, с. 31], Кримінальний кодекс УРСР 1960 року закріплював злочини в сфері сімейних відносин: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 96); примушування жінки до вчинення аборту (ст. 110); ухилення від сплати аліментів на утримування дітей (ст. 114); зловживання опікунськими правами і залишення підопічних дітей без нагляду і допомоги (ст. 115); ухилення від сплати коштів на утримування непрацездатних батьків (ст. 116); примушування жінки до статевого акту (ст. 119) [6].

У цей же період на міжнародній арені Генеральною Асамблеєю Організацією об'єднаних націй (далі – ООН) прийнято без перебільшення фундаментальний документ, що вплинув на правове регулювання відносин у всіх цивілізованих країнах. Мова йде про Загальну декларацію прав людини 1948 року [7], яка стала підґрунтям боротьби за дотримання прав жінок, оскільки проголосила рівність прав жінок і чоловіків. Пізніше цей постулат отримав свій розвиток у Міжнародному пакті про громадські і політичні права 1966 року [8].

У Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) сім'я перебувала під захистом держави, а чоловік і дружина були повністю рівноправними в своїх сімейних відносинах, офіційно домашнього насильства не існувало. А тому і не було юридичної відповідальності за неіснуюче явище, замість цього відповідальність наступала за заподіяння фізичного насильства відповідно до ступеню нанесення тілесних ушкоджень (Глава ІІІ Кримінального кодексу УРСР 1960 року [9]).

1975 рік Генеральною асамблеєю ООН був проголошений Міжнародним роком жінки та розпочав так зване «Десятиліття жінки ООН», що тривав з 1975 по 1985 роки. Поки міжнародна спільнота виносила на обговорення питання нерівності у соціальних, робочих, професійних освітніх сферах, сферах домашнього побуту та охорони здоров'я, в СРСР та УРСР на рівні профспілок Міжнародний рік жінки відзначався проведенням соціалістичних змагань. А період «п'ятирічки» з 1976 по 1980 роки ознаменувався особливою увагою оздоровлення праці жінок та поліпшення їх медичного обслуговування [10, с. 8]. В грудні 1979 року ООН приймає Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, її ще називають міжнародний «Білль про права жінок». УРСР приєднується до конвенції через рік. У І, ІІ, ІІІ частинах документу мова йде про засудження дискримінації щодо жінок у будь яких її проявах та рівних правах у політичній, соціальній, економічній, культурній сферах: «держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок в усіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних стосунків, і, зокрема, забезпечують на основі рівності чоловіків і жінок» [11].

У листопаді 2001 року було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї». Слід зауважити, що це був перший нормативний акт, що спрямовувався на запобігання насильству в сім'ї в країнах Східної Європи та колишніх країнах СРСР [12, с. 11]. Розділом ІІІ Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачались спеціальні заходи, які застосовувалися до кривдника задля припинення та попередження насильства в сім'ї, а саме відповідно до ст. 10 члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виносилося офіційне попередження про неприпустимість вчинення такої поведінки. Зазвичай таке попередження виносилося дільничним інспектором

міліції, який здійснював розгляд заяви про вчинення насильства в сім'ї та носило формальний характер. Також в разі повторного вчинення насильства в сім'ї така особа за направленням того ж самого дільничного інспектора міліції направлялася для проходження корекційної програми до кризового центру. В тодішніх звітах про роботу міліції це був скоріш щомісячний показник результату їх роботи. Також ст. 13 цього ж закону був передбачений захисний припис, що виносився працівником міліції за погодженням начальника відповідного органу та прокурора, яким заборонялось кривднику чинить певні дії стосовно потерпілої та на практиці це зустрічалося вкрай рідко і якщо для «галочки» й виносилися такі приписи то по своїй суті вони також носили формальний характер та ніким не контролювалися. Зазначене, наглядно демонструє той факт, що у 2001 році хоча і були зроблені перші кроки щодо протидії домашньому насильству, але залишалося ще багато прорахунків. Останні намагались вирішити на протязі двох років, у результаті чого в 2003 році до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) була включена окрема ст. 173-2, яка передбачає адміністративну відповідальність за вчинення психологічного, економічного та фізичного (що не спричинило тілесних ушкоджень) насильства. Зауважимо, що до появи цієї статті, вказані дії кваліфікувалися як дрібне хуліганство, за ст. 173 КУпАП. Тобто фактично насильницькі дії вербального та невербального характеру між члена сім'ї прирівнювались до нецензурної лайки, образливого чіпляння тощо. Якщо ж домашнє насильство супроводжувалось порушенням тиші на площах, у парках, гуртожитках, жилих будинках та інших громадських місцях у заборонений рішенням сільських, селищних, міських рад час, то таке діяння тягнуло за собою відповідальність за статтею 182 КУпАП. Отож фактично з моменту прийняття профільного закону про домашнє насильство до появи статті в КУпАП пройшло цілих два роки, за які норми закону по суті не діяли, а притягнення кривдників до відповідальності відбувалося фактично шляхом «підлаштування» до того чи іншого правопорушення.

Значну роль у розвитку правового забезпечення протидії домашньому насильству мала Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1834, у якій: визначались конкретні заходи запобігання насильству в сім'ї; запроваджувалось проведення тренінгів для удосконалення вивчення питання а також проведення інформаційно-просвітницьких кампаній для працівників правоохоронних органів, працівників державних органів і органів місцевого самоврядування за участю ЗМІ, міжнародних та громадських організацій, а також наголошувалось на необхідності удосконалення методики розслідування злочинів пов'язаних із насильством в сім'ї (п.п. 32-35) [13].

Наступним кроком у розвитку України в протидії та запобіганню домашньому насильству стало підписання у 2011 році Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (Стамбульська Конвенція) [14], де Україна виступила в якості одного з авторів. Це документ, що утверджує гендерну рівність, відстоює права людини та спрямований на подолання насильства за гендерною ознакою. Стамбульська Конвенція декларує захист прав людей на вільне від насилля життя та забороняє всі види дискримінації як жінок так і чоловіків. З метою реалізації положень конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими негативними явищами в Україні було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально процесуального кодексів України» [15]. Вперше на законодавчому рівні було закріплено, що за систематичне вчинення домашнього насильства настала кримінальна відповідальність.

Наступним кроком гармонізації національного законодавства не тільки з положеннями Стамбульської Конвенції, а і взагалі міжнародним стандартам стало прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [16], яким не тільки було оновлено та деталізовано механізми і процедури запобіганні та протидії цьому явищу, а і відбулась концептуальна зміна понять з звичного «насильства в сім'ї», на більш лаконічне – «домашнє насильство» як ширше поняття, яке охоплює більше коло осіб. Окрім того, згідно з приписами цього закону поліцейські отримали право виносити терміновий заборонний припис щодо кривдника, та стали зобов'язані: вести профілактичний облік кривдників; проводити профілактичні заходи; здійснювати контроль за виконанням кривдниками спеціальних заходів тощо.

Домашнє насильство є одним із таких явищ, яке має тенденцію до розвитку, але стає менш помітним в надзвичайних умовах. Повномасштабне вторгнення в Україну, що відбулось наприкінці лютого 2022 року не скасувало домашнє насильство, а навпаки загострило ситуацію. В особливо критичному становищі перебувають родини, що мешкають недалеко від прифронтових зон, або територій на яких нещодавно відбувалися воєнні дій, так звані сірі зони, де внаслідок військових дій зруйноване місце роботи одного з членів сім'ї. Такі родини залишаються на одинці зі своїми проблемами, не дивлячись на усі зусилля держави надати помірну допомогу. На більшості таких території правоохоронні органи працюють, але не так оперативно, оскільки в основному забезпечують громадський порядок та несуть службу по дотриманню ряду інших першочергових завдань, соціальні служби на таких територіях не функціонують.

Висновки. Аналіз становлення та розвитку феномену домашнього насильства, яке де-юре бере свій початок з XX–XVI ст. до нашої ери, коли діяли «Зведення законів Хаммурапі», де поряд із спробою регулювання сімейних відносин, постать чоловіка у сім'ї була визнана провідною, пропонуємо поділити генезис правового забезпечення протидії цьому деструктивному явищу на такі основні періоди.

Перший період припадає на XI–XVI ст., характеризується значною тривалістю в часі, та увійшов в історію насамперед кодифікованою збіркою юридичних норм українського народу «Руська правда», яким на рівні закону було захищено становище жінки, дружини і матері: за вбивство жінки наступала така ж відповідальність, що й за вбивство чоловіка. Цей період без перебільшення можна назвати основоположним, оскільки цей збірник законів вплинув на подальше формування законодавства литовсько-руської доби та зокрема на Литовські статути, в яких вже була закріплена відповідальність за вчинення фізичного насильства стосовно дітей.

Другий період (IX ст.), насамперед, пов'язаний із двома законами: Австро-Угорським цивільним уложенням, у якому не тільки була здійснена спроба унормувати відносини між подружжям, батьками та дітьми, опікунами та сиротами, а також закріплювалось легальне визначення терміну сім'я; Уложенням про кримінальні і виправні, в якому закріплялась відповідальність за скоєння насильства відносно членів сім'ї, а також було визначено коло останніх.

Третій період (XIII-початок XX ст.) ознаменувався виникненням двох взаємозалежних тенденцій захисту прав людини та захисту прав жінок, які мали наслідком появу суфражизму (який отримав розповсюдження по усій Європі, США та дійшов до українських земель) та відобразились на революційних подіях 1917 року, які стали початком спроб зрівняння жінок в усіх сферах суспільного життя. Не зважаючи на це в СРСР був наявний своєрідний юридичний парадокс: «домашнього насильства не існувало», проте Кримінальний кодекс СРСР передбачав відповідальність за злочини у сфері сімейних відносин.

Четвертий період (середина та кінець ХХ ст.) без перебільшень став найбільш насиченим та результативним у світі в сфері протидії домашньому насильству, коли у: 1948 році була прийнята Загальна декларація прав людини, що проголосила рівність чоловіка та жінки, заклала фундаментальні основи задля відстоювання прав жінок; 1979 році Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок було засуджено будь-які прояви обмеження щодо вказаної категорії у всіх соціальних сферах; 1996 році затверджено Топовий (модельний) закон ООН про домашнє насильство, де вперше поняття «домашнє насильство» отримало свою легальну дефініцію, а його визначальними ознаками стали умисел та жорстокість.

П'ятий період (кінець ХХ–ХХІ ст.) незалежної України, яка як самостійна держава новий курс, визнавши домашнє насильство не просто глобальною проблемою, а і деструктивним явищем, що потребує комплексної протидії, а також розбудови нормативно-правої бази у цій сфері. Внаслідок чого у: 2001 році було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», де було закріплено поняття «насильства в сім'ї»; 2003 році до КУпАП включено ст. 173-2 («Вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису»), тобто домашнє насильство було визначено як адміністративний проступок; 2011 році було підписано Конвенцію Ради Європи про запобігання та боротьбу із насильством (Стамбульську конвенцію), документ, що утвердив гендерну рівність та був спрямований на подолання насильства за гендерною ознакою; 2017 році – прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яким термін «насильство в сім'ї» було замінено на більш ґрунтовний – «домашнє насильство», розширено коло членів сім'ї, а також деталізовано механізми і процедури протидії домашньому насильству. Прийняття нового закону супроводжувалось визнанням домашнього насильства кримінальним правопорушенням (за наявності певних обставин).

Дослідження генезису правового забезпечення протидії домашнього насильству свідчить про те, що домашнє насильство одночасно може бути як адміністративним, так і кримінальним правопорушенням, а інколи взагалі не може бути визнаний такими. Це залежить від багатьох правових аспектів, тож, у надалі доцільно розглянути правові основи розмежування домашнього насильства як деліктів і правових конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Андрієвич В. М. Закони царя Хаммурапі як пам'ятка політичної думки Стародавнього Сходу. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/14.-gumanitarni-i-sotsialni-nauky.pdf (дата звернення 17.01.2024).

2. Захарова О. В. Адміністративно-правова охорона суспільної моралі в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2019. 243 с.

3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / за. заг. ред. Гончаренко В.Д. Харків: Право, 2016. Т. 1. 846 с.

4. Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. … доктора філософії: 081 «Право». Київ, 2022. 173 с.

5. Гриценко-Веселовська О.В. Суфражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 51. С. 477–484.

6. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 № 2000-05 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05/ed19601228#Text (дата звернення 25.01.2024) (втратив чинність).

7. Загальна Декларація прав людини 1948 року // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.02.2024).

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні прав 1966 року // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#top (дата звернення: 05.02.2024).

9. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 № 2000-05 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2000-05#Text (дата звернення 08.02.2024) (втратив чинність).

10. Жінки та історія: Гендерні виміри повсякденного життя (1970-1980-ті роки) / за заг. ред. О. Р. Кісь, Т. Мелашвілі. Фонд імені Гайнріха Бьолля. Київ: Тбілісі, 2021. 62 с.

11. Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1999 року // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_794#Text (дата звернення 11.02.2024).

12. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник / Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброда Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. Київ, 2012. 246 с.

13. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 № 1834 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF#Text (дата звернення:26.02.2024).

14. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 року // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 02.03.2024).

15. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: закон України від 06.12.2017 № 2227-XIII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text (дата звернення 05.03.2024).

16. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення 12.03.2024).

УДК 35.088.8; 323.2
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.05

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Зелений Володимир Іванович,
orcid.org/0000-0002-1089-4314
кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціально-
гуманітарних та правових дисциплін
факультету забезпечення
державної безпеки
(Київський інститут Національної
гвардії України, м. Київ, Україна)

Беньковський Сергій Юрійович,
orcid.org/0000-0003-0757-9513
кандидат педагогічних наук, доцент
начальник кафедри соціально-
гуманітарних та правового дисциплін
факультету забезпечення
державної безпеки
(Київський інститут Національної
гвардії України, м. Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню питання впливу політичної культури на формування громадянської свідомості, цінностей та норм, пов'язаних з політичною сферою життя та забезпечення національної безпеки. Проаналізовано підходи до визначення феномену політичної культури та її впливу на життєдіяльність суспільства.

Зазначено, що політична культура сприяє розвитку свідомих громадян, здатних до активної участі у політичному процесі, виконанню своїх прав та обов'язків, а також встановленню демократичних цінностей, правових норм і принципів, є важливим фактором стабільності, демократії та розвитку суспільства, сприяючи активній громадянській участі та побудові гармонійного політичного середовища.

Акцентовано увагу на тому, що політична культура виступає як засіб відтворення політичного життя соціуму, система світогляду, орієнтацій, моделей поведінки індивідів і груп, а також форм функціонування політичних інститутів, які виявляються у безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу.

Важливість дослідження політичної культури зумовлена і тим впливом, який вона здійснює на політичні інститути і, відповідно, на характер політичного режиму, від політичної культури безпосередньо залежать форма і ефективність політичної системи.

Звернено увагу на те, що формування і функціонування політичної системи загалом, розроблення принципів внутрішньої та зовнішньої політики, акумулювання політичного досвіду народу, впровадження нових форм і методів політичної діяльності, політичної організації та самоорганізації, надання політичній системі національного характеру є основними функціями національної політичної культури.

Зроблено висновок про те, що рівень політичної культури має визначальний вплив на характер політичного режиму, структурування політичної системи, визначення

векторів суспільного розвитку і шляхів цивілізаційного поступу, на процес державотворення та укорінення у практику принципів демократії.

Ключові слова: політична культура, влада, суспільство, держава, політична система, безпека, політичне життя.

POLITICAL CULTURE OF A SOCIETY AND ITS INFLUENCE ON THE ORGANIZATION OF THE NATIONAL SECURITY ENSURING

Zelenyi Volodymyr Ivanovych,
orcid.org/0000-0002-1089-4314
Candidate of Pedagogical Sciences,
Professor,
Professor of the Department of Social and Humanities and of legal disciplines of the Faculty of State Security of the Kyiv Institute of the (Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Benkovsky Serhiy Yuriiovych,
orcid.org/0000-0003-0757-9513
Associate Professor
Candidate of Pedagogical Sciences,
Head of the Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines of the Faculty of State Security, (Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article researches into the influence of political culture on the formation of civic consciousness, values and rules related to the political sphere of life and ensuring state security. Approaches to defining the phenomenon of political culture and its impact on the life of a society have been analyzed.

It has been noted that political culture contributes to the development of conscious citizens capable of active participation in the political process, enjoyment of their rights and fulfillment of relevant obligations, as well as to establishment of democratic values, legal rules and principles, being an important factor in the stability, democracy and society development, contributing to active civil participation and construction of a harmonious political environment.

Attention has been focused on the fact that political culture acts as a means of reproducing the political life of a society, worldview systems, orientations, behavior patterns of individuals and groups; in addition it has effect on the forms of political institutions functioning, which are manifested in the direct activity of the subjects of the political process. The importance of the study of political culture is determined by the influence it exerts on political institutions and, accordingly, on the nature of the political regime; the form and effectiveness of the political system directly depend on political culture.

Attention has been drawn to the fact that the political system general formation and functioning, the development of the principles of domestic and foreign policy, the accumulation of the people's political experience, the introduction of new forms and methods of political activity, political organization and self-organization, as well

as the political system national character are the main functions of the national political culture. It has been concluded that the political culture level has a decisive influence on the political regime nature and the political system structure, determining the vectors of social development and the avenues of civilizational progress, simultaneously influencing the state formation process and the inculcation of the democratic principles in practice.

Key words: political culture, power, society, state, political system, security, political life.

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення національної безпеки завжди є одним зі стратегічних напрямів діяльності держави. Розробка та реалізація стратегії національної безпеки, її правове та організаційне забезпечення має здійснюватися з урахуванням викликів та небезпек як на національному, так і міжнародному рівнях. Особливої актуальності питання забезпечення національної безпеки набуло в умовах введення воєнного стану в країні. Враховуючи, що національна безпека обумовлена різними чинниками, її належне забезпечення можливе лише за умови комплексного підходу від її формування до реалізації заходів щодо її інституційної підтримки.

Політика національної безпеки не може бути реалізована незалежно та без урахування державної політики та рівня політичної культури в країні.

У незалежній Україні вирішення завдань державотворення значною мірою залежить від рівня політичної культури різних верств населення, суспільства в цілому. За цих умов першорядного значення набуває формування політичної свідомості найширших мас, набуття ними досвіду і навичок політичної поведінки, політична соціалізація, поступове подолання існуючої фрагментарної політичної культури, елементів патріархальної та підданської політичної культури і становлення на цій основі громадянської, демократичної політичної культури [1, с. 34].

Важливість дослідження політичної культури зумовлена і тим впливом, який вона здійснює на політичні інститути і, відповідно, на характер політичного режиму, від політичної культури безпосередньо залежать форма і ефективність політичної системи. Практично всюди, де закладено початок процесу демократизації, відбуваються організація і мобілізація груп за інтересами як відродження громадянського суспільства. Ось чому розгляд процесів, які відбуваються у суспільстві в період становлення демократії, є важливим для розуміння трансформації політичної культури [2, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню місця та ролі політичної культури в життєдіяльності суспільства приділяли свої наукові праці такі вчені як Бабкіна О. В., Бєльська Т. В., Делія О. В., Демидко Д. Л., Остапенко М. А., Поліщук І. О., Рудакевич О. М.., Радченко О. В., Гердер Й.-Г., Алмонд Г., Верба С. та ін.

Теоретичною передумовою концептуальної розробки проблеми політичної культури стали дослідження політичних систем, основну констатуючу ознаку яких значна кількість вчених вбачала в наявності ціннісно обумовлених зв'язків між владою і суспільством. Іншими словами, об'єднавчим і стабілізуючим чинником політичної системи розглядалися політичні цінності. Таким чином, виникнення теорії політичної культури – це своєрідна спроба подолання формальних, інституціоналізованих методів дослідження політики, прагнення об'єднати офіційну та реальну політичні системи, зв'язати процес прийняття управлінських рішень з політичною поведінкою громадян [3, с. 6].

Досліджуючи політичну культуру громадянського суспільства, Бєльська Т. В., охарактеризувала її як ціннісну складову у структурі громадянського суспільства, обґрунтувала пізнавальний, ціннісний (емоційний), оціночний, поведінковий компоненти політичної культури, виявила інтегруючу функцію та функцію ідентифікації з певною політичною культурою, які виконує громадянське суспільство [4, с. 66].

Демидко Д. Л., дослідила феномен політичної культури як основу стабільності та динамічного розвитку держави в гуманітарній сфері на сучасному етапі. З'ясувала роль політичних культурних чинників в еволюційних процесах демократизації громадянського суспільства. На етапі утвердження демократії, коли відбувається впровадження нових інститутів та нових процедур функціонування суспільного організму в практику повсякденного життя, значення гуманітарної складової частини національної безпеки зростає [5, с. 213].

Метою статті є визначення ролі політичної культури в політичному житті соціуму та її впливу на забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Політична культура виступає як засіб відтворення політичного життя соціуму, система світогляду, орієнтацій, моделей поведінки індивідів і груп, а також форм функціонування політичних інститутів, які виявляються у безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу. Політична культура отримує системний характер на національному рівні, адже вона є частиною складного адаптаційного механізму певного народу до умов власної життєдіяльності. Сучасна політична культура – це процес вироблення і відтворення її складових компонентів у різних генерацій певної нації, на основі чого в національному просторі виникає специфічна система політичних стосунків. Політична культура отримує системний характер на національному рівні, адже вона є частиною складного адаптаційного механізму певного народу до умов власної життєдіяльності [6, с. 318].

Політична культура є своєрідним синтезом політики й культури, вона відображає політичну сферу суспільства. Сам термін «політична культура» ввів у науковий обіг німецький учений доби Просвітництва Й. Г. Гердер. Вивчення політичної культури як відносно самостійної сфери культурного життя почалося лише в 50-ті роки XX ст., коли американські дослідники Г. Алмонд і С. Верба опублікували свою працю «Культура громадськості». У ній, зокрема, зазначено, що для розвитку стабільного й ефективного демократичного правління потрібне щось більше, ніж зазначені політичні й управлінські структури. Такий розвиток залежить від політичної культури. [7].

Г. Алмонд звертав увагу на два моменти щодо поняття політичної культури.

По-перше, не збігається з даною політичною системою чи суспільством. Закони орієнтації політика може виходити і зазвичай виходить за межі політичні системи.

Другий момент – це політична культура не те саме, що загальна культура, хоча й споріднена до нього. Оскільки політична орієнтація передбачає пізнання, інтелект, і адаптація до зовнішніх ситуацій, а також до стандартів і цінності загальної культури, це диференційована частина культури і має певну автономію. Політична культура за визначенням Алмонда, є психологічним феноменом, коли кожна політична система включена в особливий зразок орієнтацій на політичні дії [8, с. 396].

Г. Алмонд та С. Верба виділили три основні типи політичної культури:

Патріархальна політична культура, ознакою якої є повна відсутність у населення знань про політику.

Підданська політична культура, її основною ознакою є прихильність до політичних інститутів і режиму влади, що існують в країні. Тобто повна відсутність участі в політичному процесі, при цьому ефективне підкорняння державі.

Партисипативна політична культура, при якій відбувається активна участь населення в політичному житті суспільства та у прийняті політичних рішень.

Безперечно, політична культура є частиною загальної культури як складної системи буття, історично набутого досвіду на основі певної системи цінностей і норм усередині соціуму для його збереження та гармонізації співжиття. Знання та уявлення про політику, ціннісні установки та емоційне ставлення до неї, які мотивують політичну поведінку громадян, є сутністю феномену політичної культури [9, с. 304–305].

Розроблена на основі соцієтального підходу концепція національної політичної культури включає такі базові ідеї: національна політична культура – різновид політичної культури, суб'єктом і об'єктом якої є нація; елементи національної політичної культури – це культурні відповіді на життєві потреби нації, головною з яких є забезпечення суверенного існування нації та її держави; національна політична культура формується та функціонує на базі національної свідомості та національної ідентичності; системотворчим ядром національної політичної культури є національна ідея [10, с. 329].

Делія О. В., визнаючи за авторами їх право на власну дослідницьку позицію, зауважує, що політична культура постає багаторівневим та багатоплановим явищем, водночас є цілісним феноменом. Сутність політичної культури об'єднує поведінкові, діяльнісні аспекти суб'єктів у сфері політики та спосіб функціонування політичної системи [11, с. 25].

Дослідниця робить висновок про те, що розгляд політичної культури з точки зору середовищних основ вироблення державної політики дозволяє інтерпретувати останню як цілісний феномен, якому властиві ознаки повсюдності. У контексті вироблення державної політики політична культура здійснює вплив на державно-політичний процес та одночасно постає середовищем розгортання державної політики.

Рівень політичної культури має визначальний вплив на характер політичного режиму, структурування політичної системи, визначення векторів суспільного розвитку і шляхів цивілізаційного поступу, на процес державотворення та укорінення у практику принципів демократії [12, с. 306].

З метою виявлення особливостей політичної культури громадян України на сучасному етапі, Центром Разумкова було проведено загальнонаціональне соціологічне дослідження У якому охоплювались такі аспекти політичної культури, як знання про політичну систему та її інститути, ставлення до них, політичні цінності та орієнтації, рівень громадської та політичної участі.

Загальний стан політичної культури, базових знань і компетенцій українських громадян щодо політичної системи, прав і свобод людини є незадовільним. Це сприяє зростанню недовіри до держави та її ключових інститутів, відчуженню громадян від політики і громадського життя, формує пасивну поведінку в суспільно-політичних процесах. Враховуючи особливості політичної культури громадян України та її домінуючі типи, головним завданням у цій сфері є поступове збільшення частки громадян – носіїв громадянської культури, які поєднують інтерес до політики з довірою до політичних інститутів і готові до компетентної політичної участі. Процес розвитку може виглядати таким чином: «через виникнення інтересу до політичної системи – до знань про неї, через інтерес і знання – до підвищення довіри, через інтерес, знання і довіру – до політичної участі» [13, с. 105].

Рівень політичної культури має визначальний вплив на характер політичного режиму, структурування політичної системи, визначення векторів суспільного розвитку і шляхів цивілізаційного поступу, на процес державотворення та укорінення у практику принципів демократії [14, с. 305].

Бабкіна О.В. політичну культуру згруповує в три основні групи:

– політична культура – суб'єктивна сфера, яка лежить в основі політичної діяльності, це орієнтації, система цінностей символів, вірування і установки індивідів на політичні дії;

– політична культура – це спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделі поведінки. В даній групі трактувань політична культура – це політична поведінка, відповідно в структурі політичної

культури виділяють компоненти пізнавального, емоційного, оцінного і поведінкового характеру.

– політична культура – це політична свідомість, політична поведінка, які доповнюються функціонуванням політичних інститутів. Вважається, що на індивідуальному і груповому рівнях політична культура виступає як єдність політичної свідомості і поведінки, то на соцієтальному рівні вона доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, які складають політичну систему суспільства [15, с .6].

Рудакевич О., зазначає, що на вершині ціннісної піраміди національної політичної культури має бути нація як цінність-мета, спроможна забезпечити гідність людини, її права і свободи, всебічний розвиток і благополуччя кожного громадянина. У якості головних цінностей-засобів національної політичної культури виступають національна держава, громадянське суспільство, національна еліта, демократія, національна політична система в цілому. Цінностями умовами мають визнаватися національний суверенітет, національна злагода, національна безпека, мирні стосунки з іншими народами тощо [16, с. 133].

Корнієнко М. В. досліджуючи права людини в умовах воєнного стану, слушно зазначив, що права людини є тим засобом, що обмежують публічну владу, запобігаючи її свавіллю. Саме тому права людини є характерною рисою демократичного державно-правового режиму. Авторитарний і тоталітарний режими натомість не визнають природний характер прав людини та пов'язують їх із власним волевиявленням; за недемократичного режиму права людини повною мірою залежать від волі державних органів [17, с . 27].

Політична культура пронизує всю сукупність стосунків, які складаються між учасниками політичного процесу, здійснює вплив на форми організації державної влади, будову її інститутів, дає змогу ефективно регулювати відносини між державою і громадянським суспільством, забезпечувати соціальний консенсус у гуманітарній сфері національної безпеки держави. Політична культура є тим фактором, який може безпосередньо сприяти або перешкоджати демократичному розвитку громадянського суспільства.

Громадянське суспільство поступово звикає до становлення демократичної політичної культури, перспективи їх розвитку полягають в утвердженні демократичних форм управління, формуванні громадянського суспільства, забезпеченні національної безпеки [18, с. 215, 217].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що важливою складовою формування концептуальних засад національної безпеки є належна політична культура. Без високого рівня політичної культури, яка передбачає зокрема формування свідомого ставлення до народовладдя, управління державою як на національному так і міжнародному рівні, неможливо забезпечити реалізацію програм національної безпеки.

Політична культура характеризує ступінь і якість розвитку політичної системи, свідомості й участі людей у вирішенні державних і суспільних справ.

Рівень політичної культури має визначальний вплив на характер політичного режиму, структурування політичної системи, визначення векторів суспільного розвитку і шляхів цивілізаційного поступу, на процес державотворення та укорінення у практику принципів демократії.

Політична культура є своєрідним синтезом політики й культури, вона відображає політичну сферу суспільства.

У якості головних цінностей-засобів національної політичної культури виступають національна держава, громадянське суспільство, національна еліта, демократія, національна політична система в цілому. Цінностями умовами мають визнаватися національний суверенітет, національна злагода, національна безпека, мирні стосунки з іншими народами тощо.

Список використаних джерел:

1. Держава та політика : навч.посіб/. О. В. Радченка та ін. Київ, 2016. 372 с.
2. Держко І.З. Політична культура громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми. *Філософія № 1* (117) січень 2015. С. 11–16.
3. Остапенко М.А. Політична культура суспільства: навч. посіб. Київ: МАУП, 2008. 96 с.
4. Бєльська Т.В. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика.* 2014. Вип. 3. С. 66–72.
5. Демидко Д.Л. Державне регулювання трансформації політичної культури як фактор національної безпеки у процесах демократизації громадянського суспільства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* Том 31 (70) № 2 2020. С. 213-217.
6. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку: монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2013. 536 с.
7. Кирилюк Ф.М., Конверський А.Є., Білик В.Ф. Політологія: Навчально-методичний комплекс. Київський нац. Ун-т ім. Т.Г. Шевченка. 2004. 697 с.
8. Almond G.A. Comparative Political Systems. The Journal of Politics. 1956. Vol, 18. № 3. P. 391–514. 3. Verba S. Comparative Political Culture. Princeton, 1965. 513 p.
9. Шайгородський Ю.Ж. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. *Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні.* Київ: ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 304–351.
10. Рудакевич О.М. Формування національної політичної культури в контексті цінностей Європейського союзу. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. 2014. Вип. 19(1). С. 328–335.
11. Делія О.В. Чинники політичної культури у структурі політичного середовища державної політики. *Аспекти публічного правління*. Том 6 № 1–2 2018. С. 24–30.
12. Шайгородський Ю.Ж. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. *Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні*. Київ: ІПіЕнД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. С.304–351.
13. Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017р. 125 с.
14. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с
15. Бабкіна О.В Політична соціалізація як засіб формування політичної культури студентства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Випуск 1. 2009. С. 4–10.
16. Олег Рудакевич. Імперативи національної політичної культури. Політичний менеджмент № 5, 2010. С. 128–136.
17. Корнієнко М.В. Права людини в умовах воєнного стану: загальноправовий дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1–2. 2022. С. 27–31.
18. Демидко Д.Л. Державне регулювання трансформації політичної культури як фактор національної безпеки у процесах демократизації громадянського суспільства в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* Том 31 (70) № 2 2020. С. 213–217.

УДК 343.35
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.06

НОВЕЛИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ІНСТИТУТУ ВИКРИВАЧІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кобко Євген Васильович,
orcid.org/0000-0002-3121-0823
доктор юридичних наук,
професор кафедри публічного
управління та адміністрування
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті проаналізовано новели державної підтримки інституту викривачів у сучасній системі запобігання корупції в умовах воєнного стану.

Проаналізовано діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції, спрямовану на захист прав викривачів з метою розбудови доброчесності в публічній сфері, базуючись на міжнародних стандартах та найкращих світових практиках.

Обґрунтовано, що вагомою підтримкою для вирішення складних завдань боротьби з корупцією в надзвичайно важких українських реаліях війни, став досвід інших країн і та теоретична й методологічна база, що вже напрацьована європейськими дослідниками.

Визначено актуальність розвитку та захисту інституту викривачів корупції для української правової системи в складних умовах воєнного стану, оскільки воєнні конфлікти створюють унікальні умови, де проблема корупції потребує на особливу увагу.

Зроблено висновок, що ставлення до потенційних викривачів корупції змінилося через повномасштабне вторгнення, відповідно громадяни України почали не тільки спостерігати, але й боротися з корупцією, серед іншого через Єдиний портал повідомлень викривачів.

Проаналізовано чинне законодавство, яке гарантує анонімність викривача та право, зокрема, на захист від незаконних звільнень, притягнення до дисциплінарної відповідальності, інших форм дискримінації, а також право на анонімність, на відшкодування витрат, пов'язаних із повідомленням про корупцію.

Визначено, що викривач – це особа, яка спостерігає за порушеннями, що мають місце в певній організації, має докази та бажає повідомити про зазначені порушення відповідні державні органи, претендуючи при цьому на захист своїх прав.

Досліджено впровадження та поступовий запуск Єдиного порталу повідомлень викривачів, який являє собою цифровий ресурс, що крім безпосередніх функцій запобігання корупції, формує культуру викривання в українському суспільстві, результатом чого має стати суттєве зменшення рівня корупції.

Ключові слова: викривачі корупції, захист викривачів, винагорода викривачу, культура викриття корупції, Єдиний портал повідомлень викривачів, Національне агентство з питань запобігання корупції, протидія корупції, воєнний стан.

NOVELTIES OF STATE SUPPORT FOR THE INSTITUTION OF WHISTLEBLOWERS UNDER MARTIAL LAW

Kobko Yevhen Vasylovych,
orcid.org/0000-0002-3121-0823
Doctor of Law,
Professor of the Department of Public Management and Administration
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the novelties of state support for the institution of whistleblowers in the modern system of preventing corruption under martial law.

The author analyzes the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption aimed at protecting the rights of whistleblowers in order to build integrity in the public sphere, based on international standards and best international practices.

It is substantiated that the experience of other countries and the theoretical and methodological framework already developed by European researchers have become a significant support for solving the complex problems of fighting corruption in the extremely difficult Ukrainian realities of war.

The author determines the relevance of the development and protection of the institution of corruption whistleblowers for the Ukrainian legal system in the difficult conditions of martial law, since military conflicts create unique conditions where the problem of corruption requires special attention.

It is concluded that the attitude towards potential corruption whistleblowers has changed due to the full-scale invasion, and accordingly, Ukrainian citizens have begun not only to observe but also to fight corruption, inter alia, through the Unified Whistleblower Reporting Portal.

The author analyzes the current legislation which guarantees the anonymity of a whistleblower and the right, in particular, to protection against unlawful dismissal, disciplinary action, other forms of discrimination, as well as the right to anonymity and reimbursement of expenses related to reporting corruption.

It is determined that a whistleblower is a person who observes violations occurring in a particular organization, has evidence and wishes to report these violations to the relevant state authorities, while claiming to protect their rights.

The article examines the implementation and gradual launch of the Unified Whistleblower Reporting Portal, which is a digital resource that, in addition to the direct functions of preventing corruption, forms a culture of whistleblowing in Ukrainian society, which should result in a significant reduction in the level of corruption.

Key words: corruption whistleblowers, whistleblower protection, whistleblower remuneration, culture of corruption whistleblowing, Unified Whistleblower Reporting Portal, National Agency for the Prevention of Corruption, anti-corruption, martial law.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток багатьох розвинених країн світу свідчить про те, що інститут викривачів є одним із результативних засобів виявлення і подолання корупції та перспективних способів демократизації функціонування суспільства. Разом з тим функціонування інституту викривачів корупції відповідає міжнародній практиці. Зазначені позитивні явища можна пояснити тим, що інститут викривачів, по-перше, сприяє залученню громадськості до антикорупційної політики та, по-друге, завдяки цій інституції стає можливою ефективна співпраця з громадянським суспільством. У попередніх дослідженнях нами неодноразово було звернено

увагу на позитивний досвід багатьох держав світу у впровадженні інституту викривачів корупції, серед яких США, Канада, Велика Британія, Нова Зеландія, Австралія, Японія, Румунія та ін. [1]. На даний момент часу це питання є вкрай актуальним для України, оскільки, саме в умовах воєнного стану, питання боротьби з корупцією сприяє забезпеченню національної безпеки та водночас економічного розвитку нашої країни у визвольній боротьбі проти окупантів. Це може бути пов'язане, зокрема, з укладанням різних правочинів та договорів із ненадійними контрагентами, які є постачальниками військового обладнання зокрема. У глобальному вимірі це може негативно вплинути на здатність країни вести війну проти держави-агресорки. Відповідно одним із ефективних способів вилучення корупції, як вкрай негативного явища, став інститут викривачів корупції. До речі, у науковому доробку вітчизняних учених є ґрунтовні дослідження, які підтверджують вплив боротьби з корупцією на економіку країни в цілому та на економічний розвиток країни також [2], що є базовим для Української держави під час боротьби з окупантами.

Стан дослідження проблеми. До і після повномасштабного вторгнення російської федерації на сучасній науковій ниві були і продовжують з'являтися дослідження українських учених, які присвячені, питанням боротьби із корупцією, зокрема інституту викривачів. Зазначені дослідження були проведені, зокрема, такими науковцями, як: Є. Бараш, Ф. Галтунг, Л. Герасименко, Я. Гончарук, О. Дрозд, В. Зарубей, В. Ліщенко, М. Корнієнко, М. Мельник, Г. Татаренко, О. Мезеря та ін. Науковий доробок цих авторів здебільше присвячений питанням змістовного наповнення поняття «корупція», причин її виникнення, шляхів подолання тощо. Однак у сучасних реаліях нашого сьогодення, враховуючи воєнний стан, вважаємо, що неможливо вивчати всебічно та ґрунтовно питання корупції без дослідження інституту викривачів, як одного із вагомих засобів її запобігання та подолання. Для нашої наукової роботи особливо представляють інтерес новели щодо розвитку інституту викривання в Україні, які були реалізовані в умовах воєнного стану.

Метою даної наукової статті є виділення основних нових напрямів розвитку інституту викривачів корупції в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне відзначити, що корупція є універсальним явищем для усього світу [3, с. 102]. Ефективна протидія корупції – одна із найактуальніших проблем сучасності. У попередніх дослідженнях нами неодноразово зазначалося, що з моменту проголошення Україною незалежності ця проблема стала предметом підвищеної уваги як українських науковців,так і політичних діячів та керівників держави [1]. У зв'язку із повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України в лютому 2022 року, введенням в Україні воєнного стану з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [4], незаконною окупацією, грубим порушенням всіх норм міжнародного права, були внесені корективи до чинного законодавства, у тому числі й антикорупційного, що обумовило появу новел в українському законодавстві із внесенням відповідних змін. Не виключенням у цьому напрямку став й інститут викривачів корупції.

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне зазначити, що цінною підтримкою для вирішення складних завдань боротьби із корупцією в надзвичайно важких українських реаліях війни, став досвід інших країн і та теоретична й методологічна база, яка вже напрацьована європейськими дослідниками. Вирішення даної проблеми неможливе без позитивного досвіду розвинених країн світу, який опирається на системне дослідження сутнісних ознак, проявів, детермінуючих факторів такого негативного суспільного явища як корупція.

Враховуючи розвиток антикорупційного законодавства, все більшого залучення громадськості до антикорупційної діяльності, важливим є системне та всебічне

вивчення інституту викривачів, особливо в умовах воєнного стану, зважаючи на позитивну зарубіжну практику та національні особливості. Світова практика боротьби з корупцією показує, що найбільш ефективним заходом протидії є своєчасна поінформованість правоохоронних органів про факти корупції. Відтак, законодавче закріплення інституту «викривачів корупції», які надають відповідну інформацію уповноваженим суб'єктам з протидій корупції, є доцільним для кожної держави [5, с. 129]. Особливо це актуально для української правової системи в складних умовах воєнного стану, оскільки воєнні конфлікти створюють унікальні умови, де проблема корупції набуває особливої важливості. Стастичні дані, які були зібрані протягом останніх двох років, свідчать про те, що нейтральне ставлення до корупції в українському суспільстві зменшується, а готовність боротися з цим явищем, навпаки, росте. Так, за результатами соціологічного опитування групи «Рейтинг», яке провели за підтримки проєкту USAID «ВзаємоДія», у листопаді-грудні 2022 року, тобто ще до запуску Єдиного порталу повідомлень викривачів (далі – Портал), вісімдесят сім відсотків опитаних респондентів декларували готовність заявити про факт корупції через Портал (однозначно готові – тридцять сім відсотків, скоріше готові – п'ятдесят відсотків). Водночас сімдесят чотири відсотки вважали, що отримання фінансової компенсації спонукатиме громадян повідомляти про такі злочини і лише двадцять три відсотки були не впевнені в такій ініціативі [6].

Натомість загальнонаціональне опитування, що проводили вже у 2023 році за програмою сприяння громадській активності «Долучайся!» спільно з проєктом USAID «ВзаємоДія», продемонструвало, що зросло суспільне схвалення громадян, які подають скарги на корупцію до уповноважених органів. Цей відсоток зріс з 71% у 2021 році до 81% у 2023 році. А показник українців, які декларують готовність відстоювати свої права сягає 52% – найвищого рівня з 2007 року [6].

Як бачимо, можна зробити висновок, що ставлення до потенційних викривачів корупції змінилося через повномасштабне вторгнення, відповідно громадяни України почали не тільки спостерігати, але й боротися з корупцією, серед іншого через Єдиний портал повідомлень викривачів.

Нагадаємо, що таке явище як «інститут викривачів злочинних дій та правопорушень» з'явилось в українському правовому просторі ще всередині 90-х рр. XX ст. та пов'язано з прийняттям Конституції України, ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також подальшим розвитком законодавства (Закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про доступ до публічної інформації», «Про запобігання корупції» та ін.). Частиною національного законодавства щодо викривачів корупції є також міжнародні договори: Конвенція ООН проти корупції, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією тощо.

Після набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції» від 17.10. 2019 року № 198-IX, на законодавчому рівні було закріплено поняття «викривач». Нагадаємо, що викривач – це фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [7]. У свою чергу, у Законі України «Про запобігання корупції» виокремлено ознаки повідомлення викривача корупції:

за змістом – це інформація про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою; достовірність інформації, яка міститься в повідомленні викривача корупції; обґрунтованість повідомлення викривача, що відображається у вигляді його мотивування, вмотивованість посилює обґрунтованість повідомлення; добровільність дій ніхто не може бути примушений до повідомлення про порушення законодавства, така дія може відбутись лише добровільно й за своїм волевиявленням, а саме усвідомлюючи поняття суспільної справедливості [8]. Однак до вказаного слід додати, що. якщо хоча б одна умова не виконана, особа не може вважатися викривачем. Повідомлення цієї особи будуть обов'язково розглянуті, але особа не набуває статусу викривача, вона є заявником.

Водночас на викривача покладаються певні права щодо своєї захищеності та анонімності, а також певні гарантії, тобто вона перебуває під захистом держави. Так згідно із чинним законодавством викривачам має надаватися: право на захист від незаконних звільнень, притягнення до дисциплінарної відповідальності, інших форм дискримінації; право на анонімність; право на відшкодування витрат, пов'язаних із повідомленням про корупцію. Викривачі отримують цей статус одразу після повідомлення про корупцію. З цього моменту викривач разом з членами родини перебуває під захистом держави.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що викривачем не можна вважати будь-якого заявника про корупцію або скаржника, який має певні незадоволення. На нашу, думку, викривач – це особа, яка спостерігає за порушеннями, що мають місце в певній організації, має докази та бажає повідомити про зазначені порушення відповідні державні органи, претендуючи при цьому на отримання захисту своїх прав.

Отже, інститут викривачів корупції, який працює в багатьох країнах світу, було запроваджено в Україні ще в 2014 року, коли Верховна Рада ухвалила Закон України «Про запобігання корупції». У 2020 році після внесення змін до зазначеного Закону викривач отримав більше гарантій захисту та право претендувати на десять відсотків винагороди, якщо є відповідне судове рішення. Відзначимо, що не всі викривачі мають право на винагороду. Закон визначає її для викривача, який повідомив про корупційний злочин, грошовий розмір предмета якого або завдані державі збитки від якого у п'ять тисяч і більше разів перевищують розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення злочину [8]. Розмір винагороди викривача становить десять відсотків від грошового розміру предмета корупційного злочину або розміру завданих державі збитків від злочину тільки після того, як суд ухвалив обвинувальний вирок. При цьому він не може перевищувати трьох тисяч мінімальних зарплат, тобто наразі це не більш ніж двадцять мільйонів гривень.

Восени 2023 року з'явився перший прецедент, а саме Вищий антикорупційний суд ухвалив компенсувати виплату винагороди «агентові НАБУ». У Національному агентстві з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) зазначене рішення назвали історичним, а члени антикорупційного комітету парламенту прогнозують, що сам інститут викривачів запрацює ефективніше, особливо після запуску Єдиного порталу повідомлень викривачів [9]. Практики вважають, що поява вищезазначеного судового рішення тільки через три роки пов'язана зі складністю чинних досудових і судових процесів. На нашу думку, це судове рішення підтверджує, що інститут викривачів в Україні дійсно діє. Звичайно не можна не враховувати того важливого факту, що зараз в Україні триває війна і, відповідно, є інші важливі потреби поряд із виплатами викривачам. Однак маємо наразі й інші позитивні прояви захисту викривачів, зокрема, їх трудових прав, а саме поновлення на роботі після фактів викриття тощо.

Враховуючи те, що Україна не зупиняється на досягнутому і прагне розвитку інституту викривання як механізму розбудови доброчесності в державі, базуючись на міжнародних стандартах та найкращих світових практиках, у червні 2021 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо упорядкування окремих питань захисту викривачів» [10] з пропозиціями Президента України. Цей нормативно-правовий акт передбачає створення Єдиного порталу повідомлень викривачів. З цього приводу слушною є думка експертів проєкту USAID «ВзаємоДія», які неодноразово звертали увагу на те, що органи державної влади та юридичні особи повільно долучаються до Єдиного порталу повідомлень викривачів. Також більшість українців не знають, як можуть стати викривачами і мати відповідне право на захист, що потребує підтримки та доопрацювання з боку держави. Слід також відзначити, що соціологічні опитування, які були проведені впродовж останніх двох років війни, свідчать про те, що кількість громадян, готових заявити про корупційні випадки зростає.

Отже, упродовж майже двох років НАЗК неодноразово анонсувало запуск і тільки на початку липня почало тестувати Єдиний портал повідомлень викривачів, який розробили за підтримки USAID «ВзаємоДія», а у жовтні 2023 року завершило підключення першої черги організацій. Вважаємо, що Єдиний портал повідомлень викривачів має стати єдиним місцем для тих, хто анонімно чи публічно захоче боротися з корупцією.

До вказаного слід додати, що подібні спеціальні інтернет-ресурси для викривачів корупції, у тому числі й анонімних, діють у багатьох розвинених країнах світу. Зокрема, у Великій Британії є державний портал GOV.UK Whistleblowing, що дозволяє анонімно повідомляти про корупцію. У свою чергу, у Канаді функціонує Integrity Regime Whistleblower Hotline, що надає можливість розповісти про корупційні дії в угодах з державними органами. У Німеччині вказані дії реалізуються через Whistleblower-Portal, де можна анонімно поінформувати про корупцію й інші незаконні дії у сфері публічних закупівель.

Після підключення першої черги організацій до Єдиного порталу повідомлень викривачів доступ до Порталу отримали усі спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції: НАЗК, Національне антикорупційне бюро, Національна поліція України, Офіс Генерального прокурора, Державне бюро розслідувань та Вища рада правосуддя. Органи прокуратури, НПУ, НАБУ, ДБР та НАЗК мають змогу забезпечити функціонування внутрішніх і регулярних каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону. Наразі триває підключення інших органів державної влади. НАЗК на постійній основі надає консультативну та практичну допомогу та закликає всі органи, інституції та організації подавати документи для доєднання до Порталу. Вважаємо, що Портал, у першу чергу, надасть можливість компетентним органам відслідковувати загальну статистику кількості звернень.

Позитивним досягненням на Порталі є те, що система повідомлень про корупцію захищена від витоку персональних даних і розголошення інформації про викривачів. Це стало можливим завдяки генерації персонального коду та ідентифікатору для кожного викривача. У випадку, якщо третя сторона одержить цей ідентифікатор, то на сайті не побачить персональних даних заявника, а тільки стан розгляду повідомлення. Таким чином, Портал є тим цифровим ресурсом, що крім безпосередніх функцій запобігання корупції, виконує ще одну важливу функцію – сприяє формуванню культури викривання в українському суспільстві, результатом чого має стати суттєве зменшення рівня корупції та посилення відповідальності державного сектору.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновки про те, що боротьба з корупцією шляхом розвитку та підтримки інституту викривачів у майбутньому має великі перспективи в цілому в антикорупційній політиці України, що сприятиме подоланню корупційних проявів у нашій державі. Водночас у цьому напрямку потребує удосконалення питання щодо гарантій захисту для викривачів. Відповідно захист викривачів впродовж найближчих років має бути пріоритетом діяльності НАЗК та інших державних органів. Очевидно, що тільки у тісній співпраці державних інституцій та відповідальних громадян Українська незалежна держава зможе сформувати доброчесне суспільство, навіть у надзвичайно важких умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Кобко Є.В. Проблеми та перспективи розвитку інституту викривачів корупції в Україні. URL: https://new.naiau.kiev.ua/wp-content/uploads/2021/12/ anty-korupc2_1.pdf#page=120 (дата звернення: 26.02.2024).

2. Maksym V. Korniienko, Iaroslav V. Petrunenko, Irina V. Yena, Kseniia O. Pankratova and Kristina A. Vozniakovska, Negative Effects of Corruption Offenses for the Country's Economy. *International Journal of Management*, 11 (5), 2020, pp. 1072–1083. URL: http://www.iaeme.com/IJM/issues.asp? JType=IJM&VType= 11&IType=5 (дата звернення 25.02.2024).

3. Naziru S., Zaleha O. CorruptionTypology: A Review ofLiterature. *Chinese Business Review.* Feb. 2017. Vol. 16, № 2. P. 102–108.

4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 року № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text (дата звернення 25.02.2024).

5. Татаренко Г.В., Мезеря О.А., Татаренко І.В. Реформа інституту викривачів корупції в Україні: довгоочікувані зміни чи імітація прогресу. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2020. № 1. С. 127–142.

6. Українці готові все частіше повідомляти про корупціонерів. URL: https://lb.ua/news/2023/12/04/587279_vikrivachi_koruptsii_yak_tse_pratsyuie.html (дата звернення 25.02.2024).

7. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції: Закон України від 17.10.2019 року № 198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text (дата звернення 25.02.2024).

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 року № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення 26.02.2024).

9. ВАКС вперше ухвалив виплату винагороди викривачу на суму понад 13 мільйонів гривень. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/nes-vaks-vynahoroda-vykryvachu/32619325.html (дата звернення 26.02.2024).

10. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо упорядкування окремих питань захисту викривачів: Закон України від 01.06.2021 року № 1502-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-20#Text (дата звернення 26.02.2024).

УДК 341.1/8
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.07

НОВЕЛИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кобко Роман Васильович,
orcid.org/0000-0002-2928-4735
кандидат економічних наук,
доцент кафедри правового
забезпечення підприємницької
діяльності та фінансової безпеки
факультету № 6
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті проаналізовано новели державної підтримки, серед іншого, у випадку релокейту підприємств у загальній системі допомоги суб'єктам підприємницької діяльності, а також напрямки фінансової підтримки бізнесу, коли Уряд розширює грантові програми підтримки бізнесу та закликає місцеві громади долучатися до їх співфінансування.

Обґрунтовано, що функціонування українського бізнесу під час війни є головним джерелом наповнення державного бюджету та створення робочих місць. Встановлено, що для Української держави наразі особливо актуальними є розробка та реалізація нових ефективних механізмів державної підтримки розвитку бізнесу з метою створення сприятливих умов для його організації та ведення.

Визначено процедуру релокації підприємств, метою якої є збереження стійкості економіки України шляхом переміщення підприємств із територій, що наближені або перебувають у зоні бойових дій, до безпечніших регіонів України.

Проаналізовано Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва за договорами факторингу, який обмежує розміри встановлення банками процентної ставки, одноразової комісії та комісії за додаткові послуги, установлює критерії для підприємців, що претендують на державну допомогу за договорами факторингу, та вимоги до договорів факторингу.

Визначено, що позитивною новелою у напрямку підтримки підприємництва та підприємців стало створення Ради з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану з метою консолідації зусиль держави та бізнесу в умовах воєнного стану, а також збереження та розвитку підприємницького потенціалу.

Проаналізовано започаткування під патронатом Президента України Всеукраїнської економічної платформи «Зроблено в Україні», яка спрямована на постійну комунікацію та координацію взаємодії державних органів, представників релокованих підприємств, вітчизняного бізнесу, громадських об'єднань підприємців, іноземних інвесторів.

Ключові слова: підприємницька діяльність, підприємництво, суб'єкти господарювання, воєнний стан, релокація бізнесу, підприємства, державна підтримка, кредитування.

NOVELTIES OF STATE SUPPORT FOR BUSINESS ENTITIES UNDER MARTIAL LAW

Kobko Roman Vasylovych,
orcid.org/0000-0002-2928-4735
PhD in Economics,
Associate Professor of the Department
of Legal Support of Entrepreneurial
and Financial Security of the Faculty № 6
(Kharkiv National University of
of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article analyzes the novelties of state support, including in the case of relocation of enterprises in the general system of assistance to business entities, as well as the areas of financial support for business, when the Government expands grant programs for business support and calls on local communities to co-finance them.

It is substantiated that the functioning of Ukrainian business during the war is the main source of filling the state budget and creating jobs. It is established that the development and implementation of new effective mechanisms of state support for business development with a view to creating favorable conditions for its organization and conduct are particularly relevant for the Ukrainian State.

The author defines the procedure for relocation of enterprises aimed at preserving the stability of Ukraine's economy by moving enterprises from the territories close to or in the combat zone to safer regions of Ukraine.

The author analyzes the Procedure for Providing Financial State Support to Business Entities under Factoring Agreements, which limits the amount of interest rate, one-time fee and fee for additional services set by banks, establishes criteria for entrepreneurs applying for state aid under factoring agreements, and requirements for factoring agreements.

It is determined that a positive novelty in the area of support for entrepreneurship and entrepreneurs was the establishment of the Council for Support of Entrepreneurship under martial law with the aim of consolidating the efforts of the State and business under martial law, as well as preserving and developing entrepreneurial potential.

The author analyzes the launch of the All-Ukrainian Economic Platform "Made in Ukraine" under the patronage of the President of Ukraine, which is aimed at constant communication and coordination of interaction between government agencies, representatives of relocated enterprises, domestic business, public associations of entrepreneurs, and foreign investors.

Key words: business activity, entrepreneurship, business entities, martial law, business relocation, enterprises, state support, lending.

Постановка проблеми. Функціонування економіки в Україні з перших днів повномасштабного вторгнення набуло особливої актуальності. Це, у першу чергу, пов'язане із необхідністю підтримки фінансової та промислово-економічної систем держави. Водночас в умовах війни це питання стосується належного забезпечення Збройних сил України необхідними ресурсами для національно-визвольної боротьби за незалежність нашої країни. У відповідності із зазначеним одним із головних завдань України в реаліях сьогодення є посилення економічних процесів на територіях, де не ведуться бойові дії. У даному випадку мова йде про переведення підприємств у відносно безпечні регіони з метою підтримки виробничих процесів. У цьому контексті ми підтримуємо думку провідних учених-економістів, що окрему увагу необхідно зосередити на експортноорієнтовані виробництва – їхнім завдання має стати збільшення експорту з метою забезпечення зростання валютних надходжень до України [1, с. 75].

Повномасштабне російське вторгнення в Україну, яке сталося 24 лютого 2022 року, внесло значні корективи в роботу вітчизняних підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності. Відповідно до вказаного, зазначена тенденція була спричинена значними ризиками ведення бізнесу на початку повномасштабного вторгнення росії, і тільки з часом вітчизняний бізнес поступовою адаптувався до нових умов діяльності. У попередніх дослідженнях нами детально було розглянуто проблемні питання релокації підприємств у безпечні регіони України в умовах воєнного стану. У даній науковій роботі вважаємо за необхідне зупинитися на новелах державної підтримки, зокрема, у випадку релокейту підприємств у загальній системі допомоги суб'єктам підприємницької діяльності.

Стан дослідження проблеми. Після повномасштабного вторгнення держави-агресорки на сучасній науковій ниві з'явилися і продовжують з'являтися дослідження українських учених, які присвячені, зокрема порядку та особливостям здійснення підприємницької діяльності в умовах воєнного стану. Зазначені питання були висвітлені у наукових працях вітчизняних правознавців, економістів: Глушко А., Верхоглядової Н., Воскобойнікова В., Григоренко Є., Грубої Д., Дерев'янко А., Павлюченко Ю., Панькової Ю., Смітюха І., Тульчинської Т., Шматковської Т. та інших дослідників. Чинним національним законодавством передбачено першочергові положення порядку здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану, які закріплені у ст. 417 ГК України [2]. На сьогодні прийнято низку інших нормативно-правових актів, які регламентують підприємницьку діяльність в умовах воєнного стану. Для нашої наукової роботи особливо представляють інтерес розроблені Урядом програми, які спрямовані на відновлення економіки держави за рахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, у безпечні регіони. Оскільки необхідні зміни в законодавстві відбулись досить нещодавно, то стан дослідження цієї тематики є недостатньо розкритим науковцями, а тому вбачається доцільним проаналізувати вказану новелу.

Метою даної наукової статті є аналіз і узагальнення державних програм, які спрямовані на підтримку підприємництва в умовах воєнного стану, зокрема, у випадку релокації підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України в лютому 2022 року, введення в Україні воєнного стану з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [3], незаконна окупація, грубе порушення всіх норм міжнародного права внесли корективи до чинного законодавства та обумовили появу новел в українському законодавстві із внесенням відповідних змін.

На сьогоднішній момент часу Конституція України [4], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [5], Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» [6] встановлюють правовий режим на тимчасово окупованій території та визначають права та обов'язки громадян, які там проживають.

Одним із складних і термінових питань, яке постало перед суб'єктами підприємницької діяльності, стало питання про переведення юридичних осіб приватного права з окупованих територій, що являє собою процес переміщення або реєстрації юридичних осіб (наприклад, підприємств, компаній тощо), які раніше функціонували на територіях, які перебувають під окупацією або тимчасовим контролем.

Внаслідок повномасштабного вторгнення було зруйновано багато ланцюгів постачання, а значна частина підприємців втратила можливість належно працювати через активні військові дії. У цьому випадку саме релокація суб'єктів підприємницької

діяльності дозволяє вирішити ряд болючих проблем, які пов'язані із функціонуванням виробничої сфери, а також із зайнятістю населення [7, с. 77]. Разом з тим існують безпекові проблеми, з якими стикається вітчизняний підприємницький сектор в умовах повномасштабної війни: зниження рівня ділової активності вітчизняного підприємницького сектору; фізична руйнація об'єктів інфраструктурного забезпечення реалізації функціональних процесів господарської діяльності; погіршення поточних показників фінансового стану та зростання потреби у залучені додаткових позикових коштів [8].

У контексті нашого дослідження варто відзначити ключові напрямки державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності, які допомогли бізнесу вистояти протягом двох років війни. Так у напрямку фінансової підтримки бізнесу Уряд розширює грантові програми підтримки бізнесу та закликає місцеві громади долучатися до їх співфінансування. Станом на кінець грудня 2023 року програма «Власна справа» [9], яка стартувала у липні 2022 року налічує майже тринадцять тисяч переможців, які отримають від держави мікрогранти на три мільярди гривень. У межах зазначеної програми було перераховано кошти на рахунки понад семидесяти п'яти відсотків грантоотримувачів для відкриття власної справи або масштабування підприємств, які вже діють. У подальшому реалізація бізнес-ідей цими підприємцями сприятиме створенню понад двадцяти тисяч нових робочих місць. Найпопулярнішими сферами у рамках цієї програми стали: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів; тимчасове розміщування й організація харчування; переробна промисловість.

Цікаві зміни відбулися також у сфері правовідносин щодо факторингу. Так Міністерство економіки України спільно з Міністерством фінансів України запустило програму «Доступний факторинг», яка працюватиме у межах популярної програми «Доступні кредити п'ять, сім, дев'ять відсотків» і має посилити державну підтримку українського бізнесу [10]. Програма «Доступний факторинг» допомагає малому та середньому бізнесу поповнити обіговий капітал та отримати додаткові можливості для розвитку. Відповідно до даної програми Фонд розвитку підприємництва вже уклав угоди про співробітництво з п'ятьма фінансовими установами-партнерами: «ОТР Bank», «Україна», Таскомбанк, «Com In Bank», «Глобус Банк» та ПАТ «МТБ БАНК». У свою чергу, Проєкт USAID «Реформування фінансового сектора» надаватиме допомогу щодо підвищення обізнаності суб'єктів господарювання про факторинг. Так, у вересні 2023 року Уряд затвердив Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва за договорами факторингу (під відступлення права грошової вимоги за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги тощо). Відповідно до вказаного Порядку, по-перше, державну підтримку бізнесу за договорами факторингу здійснює Фонд розвитку підприємництва в межах отриманих коштів, передбачених у державному бюджеті; по-друге, фактором може бути лише банк, що має відповідну ліцензію, і лише за договорами внутрішнього факторингу; по-третє, максимальний ліміт фінансування на контрагента та групу – до дев'яносто п'яти відсотків суми грошової вимоги, або до ста п'ятдесяти мільйонів гривень (з урахуванням отриманої державної підтримки за програмами кредитування та лізингу); по-четверте, максимальний строк користування факторинговим фінансуванням для суб'єкта підприємництва – триста шістдесят днів; по-п'яте, держава компенсує підприємцю витрати на сплату базової винагороди до рівня тринадцяти відсотків річних [10].

Також Порядок обмежує розміри встановлення банками процентної ставки, одноразової комісії та комісії за додаткові послуги, підвищеної (штрафної) винагороди за порушення суб'єктом підприємництва умови договору факторингу тощо, установлює критерії для підприємців, які претендують на державну допомогу за договорами факторингу, та вимоги до договорів факторингу.

У контексті нашого дослідження вагомою подією також слід вважати рішення Національного банку України від 26 грудня 2023 року, на підставі якого ухвалено видати ПРАТ «Експортно-кредитному агентству» (далі – ЕКА) ліцензію на здійснення діяльності експортно-кредитного агентства, що передбачає страхування, перестрахування, надання гарантій [11; 12]. Нагадаємо, що ЕКА створено для стимулювання експорту товарів, робіт, послуг вітчизняного виробництва. Водночас агентство на добровільних та комерційних засадах здійснює страхування, перестрахування, надає гарантії за договорами, які забезпечують розвиток експорту. Єдиним акціонером ПРАТ «Експортно-кредитне агентство» є держава в особі Кабінету Міністрів України.

У лютому 2023 року ПРАТ «Експортно-кредитне агентство» було внесено до Державного реєстру фінансових установ. Згідно із чинним законодавством, ця юридична особа є страховиком зі спеціальним статусом, який здійснює свою діяльність на підставі ліцензії щодо здійснення діяльності експортно-кредитного агентства, включаючи страхування, перестрахування, надання гарантій. ЕКА дотримується вимог нормативу платоспроможності та достатності капіталу на останню звітну дату, що передує його зверненню до НБУ для отримання ліцензії. Станом на грудень 2023 року було укладено двадцять два договори страхування, які дали можливість підтримати вісімдесят п'ять зовнішньоекономічних угод, серед яких: страхування зовнішньоекономічних договорів; страхування кредитів; страхування кредитів (портфельне, у межах державної програми «Доступні кредити п'ять, сім, дев'ять відсотків»).

Разом з тим у грудні 2023 року Кабінет Міністрів прийняв постанову «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 року № 28», яка передбачає зняття обмеження на отримання державної підтримки підприємцями, які, по-перше, перереєструвалися на підконтрольну територію України, але не мають змоги релокації бізнесу, проте своєчасно виконують зобов'язання за кредитними договорами та сплачують податки, збори й обов'язкові платежі до державного бюджету України; по-друге, зареєстровані, зокрема, на територіях Херсонської (у тому числі місто Херсон), Миколаївської та Дніпропетровської областей, для яких уже визначено дату завершення бойових дій і тимчасової окупації, але дату ще не внесено до Переліку територій активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси [13].

Водночас позитивними новелами у напрямку підтримки підприємництва та підприємців стали Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024 «Про створення Ради з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану [14] та Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 31/2024 Всеукраїнської економічної платформи «Зроблено в Україні» [15].

Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану було створено з метою консолідації зусиль держави та бізнесу в умовах воєнного стану, а також збереження та розвитку підприємницького потенціалу, як консультативно-дорадчий орган при Президентові України.

Указом Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024 було визначено основні завдання Ради, а саме: системний аналіз ситуації щодо забезпечення в умовах воєнного стану права на підприємницьку діяльність, практики формування та реалізації державної політики щодо додержання гарантій права на підприємництво, напрацювання за результатами такого аналізу та внесення на розгляд Президентові України пропозицій про можливі шляхи та механізми вирішення проблемних питань; розгляд законопроєктів з питань підприємництва, напрацювання пропозицій з удосконалення законодавства України щодо провадження діяльності суб'єктів господарювання;

сприяння налагодженню ефективної взаємодії держави з суб'єктами господарювання, громадськими об'єднаннями, що представляють їх інтереси, поширенню найкращого міжнародного досвіду [14].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на персональний склад Ради з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану, до якого входять здебільше підприємці – засновники господарських товариств, які своєчасно змоделювали та спланували бізнес-процеси, що стали ключовими елементами успішної діяльності підприємств в умовах воєнного стану. Ретельне вивчення ситуації та використання інноваційних підходів дозволили цим суб'єктам підприємницької діяльності успішно працювати в умовах воєнного стану та досягати своїх бізнес-цілей, забезпечуючи неперервність збереження діяльності та конкурентоспроможності.

У свою чергу, започаткування під патронатом Президента України Всеукраїнської економічної платформи «Зроблено в Україні» необхідне для постійної комунікації та координації взаємодії державних органів, представників релокованих підприємств, вітчизняного бізнесу (великого, середнього, малого), громадських об'єднань підприємців, іноземних інвесторів, політичних діячів, вчених, експертів. Відповідно метою для старту Всеукраїнської економічної платформи «Зроблено в Україні» є забезпечення ефективного діалогу та об'єднання зусиль влади і бізнесу для подолання викликів та наслідків, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, стимулювання ділової активності українських виробників, популяризації та просування українського продукту, покращення інвестиційного клімату, створення економічних умов для відновлення, модернізації і зростання економіки України, заохочення повернення громадян України, які вимушено залишили Батьківщину внаслідок збройної агресії [15]. Вочевидь такі кроки з боку держави щодо підтримки українських підприємців позитивно відображаються на відновленні промислового комплексу та створення пільгових умов для функціонування підприємців у цілому.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновки про те, що державна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності постійно оновлюється. Це проявляється найбільше у двох показниках: по-перше, на рівні прийняття нових державних платформ та програм, спрямованих на сприяння розвитку підприємництва, постійну адаптацію підприємців в умовах воєнного стану; по-друге, в порядку створення нових, зокрема, консультативно-дорадчих органів з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану. Обидва напрямки передбачають взаємну підтримку суб'єктів підприємницької діяльності між собою та консолідацію зусиль держави та бізнесу в умовах воєнного стану, а також збереження та розвиток підприємницького потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Шматковська Т. Релокейт підприємств у системі допомоги бізнесу в умовах військового стану. Трансформація моделі соціально-економічного розвитку в умовах відновлення України та інтеграції з ЄС: збірник тез доповідей ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 75–78.

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 25.02.2024).

3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 року № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text (дата звернення 25.02.2024).

4. Конституція України від 28 червня 1996р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 25.02.2024).

5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 року № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18 (дата звернення 25.02.2024).

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України: Закон України від 21.04.2022 року № 2217-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text (дата звернення 25.02.2024).

7. Кобко Р.В. Правові інструменти державної підтримки суб'єктів господарювання в умовах воєнного. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 64. С. 76-79.

8. Тульчинська С.О., Солосіч О.С. Концептуальні засади забезпечення економічної безпеки підприємництва в умовах воєнного стану. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2022. № 3 (79). С. 97–102.

9. Власна справа: понад 2 тисячі українців отримають мікрогранти на старт або розвиток бізнесу від держави на 536 млн. грн. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e66c0081-208b-4985-988b-f3b6d1387c74&title=VlasnaSprava (дата звернення 25.02.2024).

10. Державна програма «Доступний факторинг». URL: https://www.kmu.gov.ua/news/novi-mozhlyvosti-dlia-ukrainskoho-biznesu-zapushcheno-prohramu-derzhpidtrymky-dostupnyi-faktorynh (дата звернення 25.02.2024).

11. Страховику зі спеціальним статусом видано ліцензію, одного страхового брокера включено до реєстру. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/strahoviku-zi-spetsialnim-statusom-vidano-litsenziyu-odnogo-strahovogo-brokera-vklyucheno-do-reyestru (дата звернення 25.02.2024).

12. Експортно-кредитне агентство включено до реєстру, двом небанківським фінансовим установам видано ліцензії. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/eksportno-kreditne-agentstvo-vklyucheno-do-reyestru-dvom-nebankivskim-finansovim-ustanovam-vidano-litsenziyi-15872 (дата звернення 26.02.2024).

13. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28: Постанова Кабінету Міністрів України № 1403 від 27.12.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-2023-%D0%BF#Text (дата звернення 26.02.2024).

14. Про створення Ради з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану: Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/30/2024#Text (дата звернення 26.02.2024).

15. Про Всеукраїнську економічну платформу «Зроблено в Україні»: Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 31/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31/2024#Text (дата звернення 26.02.2024).

УДК 336. 225
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.08

ВІЙСЬКОВИЙ ЗБІР ЯК СКЛАДОВА ПОДАТКОВОГО МЕХАНІЗМУ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Кузьменко Юлія Василівна,
orcid.org/0000-0001-5471-6432
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових дисциплін
(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Коропатов Олег Миколайович,
orcid.org/0000-0001-6027-3391
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. професора кафедри загальноправових дисциплін
(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Любчик Віктор Борисович,
orcid.org/0000-0001-7065-6951
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності поліції факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статі порушено актуальну на сьогодні проблему формування дохідної частини Державного бюджету України та дотримання чинного законодавства під час оподаткування платників податку військовим збором. Встановлено, що військовий збір – це один із видів обов'язкових податкових виплат цільового спрямування, проте у своєму справлянні він має певні особливості. У законодавстві України військовий збір визначено як загальнодержавний податок, який сплачується фізичними особами-резидентами та фізичними особами-нерезидентами з доходів, визначених Податковим кодексом України.

Уряд шукає можливості поповнення державного бюджету для підтримки Збройних сил України, зокрема через розширення кола спеціального режиму оподаткування осіб.

Характеризуючи виникнення та існування військового збору, авторами акцентовано увагу на тому, що його запровадження обумовлено особливими обставинами режиму воєнного стану, умовами існування держави на цьому етапі її розвитку, складною економічною та політичною ситуацією в країні. Метою введення цього збору є наповнення державного бюджету з подальшим цільовим надходженням цих коштів Міністерству оборони України для забезпечення потреб Збройних сил України. Тобто

ця фінансова підтримка повинна йти тільки на військові цілі, на реформування армії, на підвищення обороноздатності тощо. Військовий збір, як складова податкового механізму, має цільову спрямованість, проте варто підкреслити, що його надходження зараховують не на окремі рахунки певного цільового фонду, а до держбюджету.

Особливою рисою характерною для військового збору є його фіксована ставка. Ставка військового збору визначена у підпункті 1.3 пункту 16^{-1} підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України та «складає 1,5 відсотка від об'єкта оподаткування» [1], що не залежить від об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Автори визначають, що військовий збір є складовою податкового механізму України, його зарахування йде до загального, а не спеціального фонду держбюджету, й не є одним із основних бюджетоутворюючих податків. Проте, цей платіж має цільовий характер, ці кошти повинні спрямовуватися на фінансування Збройних сил України.

Ключові слова: військовий збір, сплата податків, державний бюджет, правовий аспект механізму оподаткування, тимчасова виплата.

MILITARY LEVY AS A COMPONENT OF THE TAX MECHANISM OF UKRAINE: REGULATORY AND LEGAL ASPECT

Kuzmenko Iuliia Vasylivna,
PhD, Assistant Professor,
Professor Department of Professional and Specialized Disciplines (Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)
orcid.org/0000-0001-5471-6432

Koropatov Oleh Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0001-6027-3391
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of General Legal Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Kherson, Ukraine)

Liubchyk Viktor Borisovich,
orcid.org/0000-0001-7065-6951
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor, Head of the Department of Administrative Law and Administrative Procedure
(Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

The article raises the currently relevant problem of the formation of the revenue part of the State Budget of Ukraine and compliance with the current legislation during the taxation of tax payers with the military levy. It has been established that the military

levy is one of the types of mandatory tax payments of a targeted direction, but it has certain peculiarities in its implementation. In the legislation of Ukraine, "military levy is defined as a national tax, which is paid by resident individuals and non-resident individuals from the income specified by the tax code of Ukraine.

The Government is looking for opportunities to replenish the state budget to support the Armed Forces of Ukraine, in particular by expanding the range of special taxation regimes.

Characterizing the origin and existence of military conscription, the authors emphasized that its introduction was due to the special circumstances of the war, the difficult conditions of the state's existence at this stage of its development, and the difficult economic and political situation in the country. The purpose of the introduction of this fee is to replenish the state budget with further targeted receipt of these funds to the Ministry of the Armed Forces to meet the needs of the Armed Forces of Ukraine. That is, this financial support should go only for military purposes, for reforming the army, for increasing defense capabilities, etc.

A special feature characteristic of the military levy is its fixed rate. The rate of military tax is determined in subparagraph 1.3 of paragraph 16-1 of subsection 10 of section XX "Transitional Provisions" of the Tax Code of Ukraine and "is 1.5 percent of the object of taxation", which does not depend on objective and subjective factors.

The authors determine that the military levy is a component of the tax mechanism of Ukraine, its enrollment goes to the general and not the special fund of the state budget, it is not one of the main budget-forming taxes. However, this payment has a targeted nature, these funds must be directed to financing the Armed Forces of Ukraine.

Key words: military levy, tax payment, state budget, legal aspect of the taxation mechanism, temporary fiscal instrument.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах кризових реалій в Україні (низький розвиток економічного розвитку в умовах дії правого режиму воєнного стану, знищення через бомбардування та обстріли об’єктів критичної та виробничої інфраструктури, знищення підприємств на окупованих та територіях де ведуться бойові дії, постійна загроза життю працівників), уряд уводить спеціальне оподаткування в умовах дії режиму воєнного стану. Так, у 2014 році з’явився новий вид податку військовий збір, який має тимчасове призначення надзвичайного характеру, його мета – формування дохідної частини державного бюджету. Як складова податкового механізму – це додаткове джерело надходжень до бюджету задля підтримки Збройних сил України для відсічі військових дій з боку країни-агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам джерел надходжень до державного бюджету присвячено широке коло наукових робіт, зокрема їх піднімали О. Д. Василик, В. К. Захожай, А. Я. Кузнєцова, В. М. Опарін, Н. О. Ружинська, В. М. Федосов, Т. С. Черкашина, О. В. Чеберяко та ін. Цілком логічно, що введення нового виду оподаткування визначило новий масштаб наукових досліджень у контексті з’ясування сутності, правових та економічних характеристик військового збору. Зокрема, Л. В. Острівна аналізувала проблемні аспекти нарахування та сплати військового збору, А. С. Крутова досліджувала механізми нарахування та обліку військового збору, О. В. Будько акцентував увагу на проблемах сплати та відображення в бухгалтерському обліку військового збору, О. М. Рєзнік висвітлив правові засади сплати військового збору.

Метою нашого дослідженні є аналіз вітчизняної законодавчої бази в контексті визначення військового збору, як складової податкового механізму України.

Виклад основного матеріалу. Військовий збір – це один із видів обов'язкових податкових виплат цільового спрямування, проте у своєму справлянні він має певні особливості. У законодавстві України «військовий збір визначено як загальнодержавний

податок, який сплачується фізичними особами-резидентами та фізичними особами-нерезидентами з доходів, визначених Податковим кодексом України» [6]. Запроваджений був у 2014 році через події щодо збройної агресії росії проти України. Війна не втихає, а отже й сплата військового збору не припиняє своєї чинності, ця виплата продовжує бути обов'язковою на території України.

Характеризуючи виникнення та існування військового збору, необхідно звертати увагу на те, що його запровадження обумовлено особливими обставинами режиму воєнного стану, нестабільними умовами існування держави на цьому етапі її розвитку, складною економічною та політичною ситуацією. Метою введення цього збору є наповнення державного бюджету з подальшим цільовим надходженням цих коштів Міністерству оборони України для забезпечення потреб Збройних сил України. Тобто ця фінансова підтримка повинна йти тільки на військові цілі, на реформування армії, на підвищення обороноздатності тощо.

Військовий збір, як складова податкового механізму, має цільову спрямованість, проте варто підкреслити, що його надходження зараховують не на окремі рахунки певного цільового фонду, а до держбюджету. У статті 168.4.1. Податкового кодексу України, закріплено, що «податок, утриманий з доходів резидентів та нерезидентів, зараховується до відповідних бюджетів» [1]. До державного бюджету України включаються різні складові статті доходів, проте, Бюджетний кодекс врегульовує це питання. У статті 29 Бюджетного кодексу України чітко інструктовано, що військовий збір «сплачується (перераховується) згідно з пунктом 6^{-1} підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України» [4]. Отже військовий збір – це стаття доходів державного бюджету, а юридичні особи мають перераховувати цю обов'язкову виплату до державного бюджету на відповідні рахунки, що відкриті ними в органах Державного казначейства України для Центрального міжрегіонального управління. З державного бюджету виділяються необхідні суми для посилення обороноздатності країни та покращення забезпечення Збройних Сил України.

Також варто звернути увагу й на таку специфічну характеристику військового збору як тимчасовість. Це тимчасовий захід державної податкової політики України. Відповідно до закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» від 31.07.2014 № 1621-VII [5] було запроваджено новий загальнодержавний збір – військовий. Планувалося що він буде дійсним до 1 січня 2015 року, проте на сьогодні тимчасовий характер замінено на невизначений час, а термін дії продовжено. Отже, ми можемо казати про тимчасовий характер військового збору, бо це прописано у пункті 16^{-1} підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України «тимчасово, до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України, встановлено військовий збір» [1]. Ще одним фактом щодо визнання військового збору, як тимчасового, є те, що у поданому в статті 9 та 10 Податкового кодексу України переліку загальнодержавних та місцевих податків і зборів його не було введено. Проте, не можна заперечити й той аргумент, що сплачуємо ми ці стягнення вже близько 10 років. Відповідно до норм закону виплати військового збору будуть діяти до розпорядження Верховної Ради України про скасування.

Особливою рисою характерною для військового збору є його фіксована ставка. Ставка військового збору визначена у підпункті 1.3 пункту 16^{-1} підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України та «складає 1,5 відсотка від об’єкта оподаткування» [1], що не залежить від об’єктивних та суб’єктивних факторів.

Порядок нарахування, утримання та сплати (перерахування) військового збору до держбюджету здійснюються до норм статті 168 Податкового кодексу України. До того

ж Наказом Державної податкової служби України від 04.05.2023 № 322 затверджено «Методики проведення перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та військового збору» [3]. У документі розкрито механізм здійснення перевірки дотримання платником податків законодавчих вимог, в яких регламентовано порядок нарахування, сплати (перерахування), ведення обліку та складання звітності щодо військового збору.

Відповідно до норм статті 162.1 Податкового кодексу України «платниками податку є:

– фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;

– фізична особа – резидент, яка володіє та/або користується (орендує (суборендує), на умовах емфітевзису, постійно користується) земельними ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь, у частині мінімального податкового зобов'язання;

– фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;

– податковий агент» [1].

Таким чином, платниками військового збору є особи (резиденти та нерезиденти), які отримують доходи в Україні, що визначено нормами статтей 162.1.1–162.1.4 Податкового кодексу України. Щодо об'єкту оподаткування, то відповідно до норм статті 163 Податкового кодексу України, це заробітна плата; інші заохочувальні та/або компенсаційні виплати; виплати й винагороди, що нараховані або виплачені платнику в зв'язку із трудовими відносинами та відповідно цивільно-правових договорів (купівля-продаж рухомого і нерухомого майна, орендна плата, виплата дивідендів, виграші в державній або недержавній грошовій лотереї, спадщина, соціальні виплати, подарунки, прибуток від криптовалют) та ін. Ці доходи підлягають оподаткуванню військовим збором.

Не обкладаються військовим збором такі категорії прибутку фізичних осіб: декретні виплати; аліменти; субсидія на житло; спадщина; цінності подаровані від родичів першого ступеню; некоштовні подарунки; продаж транспортного засобу (якщо протягом року відбулася одна така угода); фінансові кошти, які згодом потрібно повернути; кошти на відрядження та ін.

Уряд шукає можливості поповнення державного бюджету для підтримки Збройних сил України, зокрема через розширення кола спеціального режиму оподаткування осіб. Так, наприклад, готується законопроект щодо сплати військового збору для фізичних осіб підприємців, юридичних платників єдиного податку, для певних видів операцій з нерухомим майном та ювелірними виробами.

У статті 171 Податкового кодексу України закріплено, що відповідальною особою за нарахування, утримання та сплату (перерахування) до бюджету військового збору із заробітної плати, є роботодавець, що виплачує такий дохід на користь платника податку; а відповідальною особою за нарахування, утримання та сплату (перерахування) до бюджету військового збору «з інших доходів, є: а) податковий агент – для оподатковуваних доходів з джерела їх походження в Україні; б) платник податку – для іноземних доходів та доходів, джерело виплати яких належить особам, звільненим від обов'язків нарахування, утримання або сплати (перерахування) податку до бюджету» [1].

Зрозуміло, що є й винятки з правил. Так, у постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок підтвердження статусу осіб, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції та/або здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що здійснюються шляхом проведення операції Об'єднаних сил (ООС), та/або здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони,

відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, з метою застосування пільги з оподаткування військовим збором» [2] від 30.12.2015 № 1161 надано перелік осіб, яким надається право застосовувати пільгу з оподаткування військовим збором. Відповідно до цього документу було внесено зміни до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування військовим збором грошового забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які беруть безпосередню участь у бойових діях в умовах воєнного стану». Якщо військовий належить до кола осіб, визначених зазначеним переліком (наприклад, працівники Національної гвардії, ЗСУ, СБУ, Державної прикордонної служби України, МНС, інших правоохоронних органів тощо), то у цьому разі необхідні документи подають командири військових частин, керівники установ, організацій чи підприємств, де проходять службу або працюють особи, до бухгалтерії. Відповідна бухгалтерська служба при здійсненні розрахунків оподаткування враховує пільгу, яка є підставою не нараховувати військовий збір на грошове забезпечення військових.

Висновки. Отже, військовий збір – це складова податкового механізму України, його зарахування йде до загального, а не спеціального фонду держбюджету, й не є одним із основних бюджетоутворюючих податків. Проте, цей платіж має цільовий характер, ці кошти повинні спрямовуватися на фінансування Збройних сил України. Вводився він як тимчасовий збір, разом з тим пропрацює й до сьогодні. Зрозуміло, що з його відміною відбудеться зменшення податкового навантаження об'єктів оподаткування, проте в сучасних складних соціально-економічних умовах такий крок буде недоцільним.

Цілком логічно, що в умовах дії режиму воєнного стану, здійснюються пошуки нових джерел та розширення існуючих статей надходжень до Державного бюджету України, в тому числі й через податкову систему. Тому активного свого обговорення мають законопроекти щодо розширення кола платників податків, в тому числі й військового збору. Ці моменти вимагають вдосконалення існуючого податкового законодавства та законодавчого врегулювання введення нових об'єктів оподаткування.

Подальші наукові розвідки можуть бути пов'язані із висвітленням тенденцій та конструктивних моментів щодо оподаткування військовим збором не за доходами громадян, а за їх витратами.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Дата оновлення: 25.11.2022. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/ show/ 2755-17#Text (дата звернення 04.02.2024).

2. Про порядок підтвердження статусу осіб, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції та/або здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що здійснюються шляхом проведення операції Об'єднаних сил (ООС), та/або здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, з метою застосування пільги з оподаткування військовим збором: Постанова КМУ від 30.12.2015 №1161. Дата оновлення: 18.01.2024. URL: https://zakon.rada .gov.ua/ laws/ show /1161-2015-%D0%BF#Text (дата звернення 03.02.2024).

3. Про затвердження Методики проведення перевірки достовірності, повноти нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та військового збору: Наказ Державної податкової служби України від 04.05.2023 № 322. URL: https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/ podatkove-zakonodavstvo/nakazi/78190.html (дата звернення 03.02.2024).

4. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/ show/ 2456-17#Text (дата звернення 10.03.2024).

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 №1621-VII. дата оновлення: 01.01.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/71-19?find=1&text (дата звернення 01.02.2024).

6. Військовий збір. Сайт Вторинної правової допомоги WikiLegalAid. URL: https://wiki.legalaid .gov.ua/index. php/%D0%92% D1%96%D0% B9%D1%81%D1%8 C%D0%BA%D0%B E%D0%B2%D0%B %D0%B9_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80#goo gle_vignette (дата звернення 11.03.2024).

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.09

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПОНЯТТЯ ОБМЕЖЕНЬ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

Шовкун Юрій Ігорович,
orcid.org/0009-0000-6054-9239
кандидат юридичних наук,
докторант відділу організації освітньо-наукової підготовки
(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті правову природу обмежень під час проходження публічної служби можемо розкрито через сукупність наступних ознак: а) ґрунтуються на механізмі обмеження прав і свобод громадян і санкціоновані державою; б) чітко регламентовані законами, в тому числі антикорупційними, а також підзаконним нормативно-правовими актами, в переважній більшості останніми врегульовано обмеження, пов'язані із дотриманням загальновизнаних етичних норм поведінки; в) являють собою конкретні вимоги, що висуваються до публічного службовця; г) мають добровільний характер, оскільки публічні службовці погоджуються на відповідні правові обмеження добровільно, без будь-якого примусу; ґ) наслідком їх порушення є притягнення особи до юридичної відповідальності; д) полягають у обмеженні прав, свобод і інтересів особи, які виникають у зв'язку з набуттям особою статусу публічного службовця; е) реалізуються у формі заборон, правил і настанов; є) поширюються як на публічну, так і на приватну сферу, тобто вони стосуються не тільки здійснення публічним службовцем професійної діяльності, а і особистого життя; ж) лише деякі з них мають суцільний характер і поширюються на всіх публічних службовців (загальні обмеження), у той час коли окремі вимоги стосуються лише певних категорій публічних службовців (спеціальні обмеження); з) характеризуються неоднорідністю їх змісту, адже стосуються різних сфер: антикорупційної, політичної, економічної, інформаційної, морально-етичної, приватної тощо.

Також автором сформульовано поняття «обмеження під час проходження публічної служби» як санкціоновані державою вимоги (заборони, правила та настанови) до професійної діяльності публічних службовців та їх приватного життя, що мають специфічний зміст обумовлений сферою суспільних відносин їх об'єктивізації та суб'єктного поширення, на дотримання яких особа погоджується добровільно, займаючи посаду в органах публічної адміністрації, а наслідком їх порушення є притягнення такої особи до юридичної відповідальності.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, правові обмеження, обмеження прав і свобод, державні органи, публічний службовець, публічна служба.

LEGAL NATURE AND CONCEPT OF RESTRICTIONS DURING PUBLIC SERVICE

Shovkun Yuriy Igorovich,
orcid.org/0009-0000-6054-9239
Candidate of Law Sciences,
Doctoral Student of the Department of organization of educational and scientific training
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

In the article, the legal nature of restrictions during public service can be revealed through a combination of the following features: a) they are based on the mechanism of restrictions on the rights and freedoms of citizens and are sanctioned by the state; b) clearly regulated by laws, including anti-corruption laws, as well as by-laws, the vast majority of which regulate restrictions related to compliance with generally accepted ethical norms of behavior; c) represent specific demands placed on the public servant; d) have a voluntary nature, since public officials agree to the relevant legal restrictions voluntarily, without any coercion; e) the consequence of their violation is bringing a person to legal responsibility; f) consist in limiting the rights, freedoms and interests of a person, which arise in connection with the person acquiring the status of a public servant; g) implemented in the form of prohibitions, rules and instructions; h) extend to both the public and private spheres, i.e. they relate not only to the professional activity of a public servant, but also to personal life; i) only some of them have a continuous nature and apply to all public servants (general restrictions), while certain requirements apply only to certain categories of public servants (special restrictions); j) are characterized by the heterogeneity of their content, because they relate to different spheres: anti-corruption, political, economic, informational, moral and ethical, private, etc.

The author also formulated the concept of "restrictions during public service" as state-sanctioned requirements (prohibitions, rules and guidelines) to the professional activities of public servants and their private lives, which have a specific meaning determined by the sphere of public relations, their objectification and subject distribution , which a person agrees to comply with voluntarily, holding a position in public administration bodies, and the consequence of their violation is bringing such a person to legal responsibility.

Key words: public service, public service, legal restrictions, restrictions of rights and freedoms, state bodies, public employee, public service.

Постановка проблеми. Право на публічну службу кожному громадянину України гарантується Основним законом держави (ч. 2 ст. 38), але користування ним передбачає не тільки безпосередню можливість долучитись до управління державними справами, участь у соціальному житті населення, набуття державно-владних повноважень, а і наявність певних обмежень для публічних службовців. Розширення повноважень публічних службовців, і одночасне встановлення певних обмежень щодо останніх дозволяє досягти балансу та забезпечити умови для ефективної професійної діяльності осіб, які представляють інтереси суспільства та держави, а не свої особисті. Подібні обмеження виконують функцію певного «фільтра», дозволяючи виявляти недоброчесних громадян, чим забезпечується систематичне удосконалення якісного складу публічних службовців.

Тож обмеження, що встановлюються під час проходження публічної служби є цілком виправданими, адже являють собою ефективний і необхідний інструмент регулювання внутрішньоорганізаційних процесів публічної служби, який дозволяє

формувати кваліфікований корпус публічної служби, де не має місця корупційним фактам і девіантним проявам. В той же час, обмеження публічних службовців не повинні стати основою маніпуляції апаратом публічної служби, засобом лобіювання інтересів окремих громадян, а тому важливо, щоб перші були законними, обґрунтованими та раціональними.

Сфера публічної служби є тією галуззю, де широко застосовуються правові обмеження. На що вказує ряд наукових висновків (Н.В. Гришиної [1, с. 41], В. П. Тимощука, А. М. Школика [2, с. 70]) щодо змісту правового статусу публічного службовця, одним із елементів якого є обмеження. Слід погодитись із Л. В. Романюк з приводу того, що правові обмеження встановлені для публічних службовців обумовлені «специфікою виконуваних ними завдань, функцій держави та службових повноважень і полягають в основному в деяких заборонах для державних службовців» [3, 119].

Мета дослідження полягає у з'ясуванні правової природи обмежень під час проходження публічної служби, шляхом визначення їх характерних ознак, а також формулювання дефініції поняття «обмеження під час проходження публічної служби».

Виклад основного матеріалу. За таких умов стратегічно важливо створити такі умови проходження публічної служби, які зможуть мінімізувати: зловживання повноваженнями з боку публічних службовців; порушення ними норм чинного законодавства та загальноприйнятих у суспільстві устоїв і правил; прояви недоброчесної поведінки публічних службовців тощо. Для цього, окрім «універсального» механізму юридичної відповідальності в системі права використовуються і інші інструменти, зокрема правові обмеження. А оскільки вони в обов'язковому порядку повинні мати законодавче закріплення, вважаємо за необхідне проаналізувати нормативно-правові акти, які регламентують проходження публічної служби, що дасть можливість розкрити їх юридичну природу та сутність.

Цікаво, що профільний закон у сфері публічної служби, переважно закріплює обмеження, що стосуються вимог до публічних службовців, серед яких: вища освіта, стаж і досвід роботи, володіння державної та іноземною мовою. а точніше одною з офіційних мов Ради Європи (ст. 20 Закону України «Про державну службу» [4]), а також обмеження права на державну службу, внаслідок накладення на публічного службовця стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 84 Закону України «Про державну службу» [4]). Окрім того, ст. 32 Закону України «Про державну службу» закріплює обмеження щодо призначення на посаду, які передбачають неможливість підпорядкування близькій особі кандидата на публічну службу. Таке обмеження носить суто антикорупційний характер. До того ж ч. 5 вказаної статті містить відсильну норму на Закон України «Про запобігання корупції» в контексті інших обмежень, а точніше заборон, що поширюються на публічних службовців щодо: використання службових повноважень чи свого становища (ст. 22); одержання подарунків (ст. 23); неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25), а також у зв'язку з припиненням діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26). Слід підкреслити, що на відміну від заборон ст. 27 вказаного закону їх не містить, адже передбачає правило такого змісту: публічні службовці «не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам» [5].

Окрім вказаних антикорупційних обмежень Закон України «Про запобігання корупції» закріплює і інші правила та вимоги морально-етичного характеру, які мають лише опосередкований зв'язок із першими, мова йде про необхідність: діяльності

публічного службовця виключно в інтересах держави (ст. 39); демонстрації політичної нейтральності, незалежно від поглядів публічного службовця, за виключенням тих професійна діяльність яких пов'язана з політикою (ст. 40); неупередженого ставлення до осіб і нівелювання приватних інтересів (ст. 41); нерозголошення службової інформації або такої, що має обмежений доступ (ст. 43) [5]. Вказаний закон також містить відсильну норму на Загальні правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування затверджені наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158, де закріплені і інші морально-етичні правила поведінки в основу яких покладені обмеження, наприклад: недопущення використання нецензурної лексики та/або підвищеної інтонації, некоректних коментарів щодо інших осіб, обговорення чуток і приватного життя колег і т.п.; зовнішнього вигляду публічного службовця (п.п. 3, 6 Розділу ІІ); доброчесності, які фактично дублюють положення антикорупційного законодавства, в частині обмежень морально-етичного характеру (п. 2 Розділу ІІІ) [6].

Вище розглянуто обмеження, які поширюються на всіх без виключення публічних службовців, разом із тим держава реалізую свою діяльність у найрізноманітніших сферах, деякі з них вбачаються вкрай специфічними як от правоохоронна сфера чи сфера оборони. Це безпосередньо відображається й на сутності публічної служби в тому чи іншому органу, а від так і на відповідних обмеженнях. У такому випадку вони відображені не в титульному законі, який регламентує питання проходження публічної служби, а в профільних нормативно-правових актах конкретного органу.

В Законі України «Про Національну поліцію» [7] обмеженням, пов'язаним зі службою в поліції присвячена ст. 61, в якій закріплено: перелік осіб, які не можуть бути поліцейськими; заборону щодо членства в політичної партії та організації й участі у мітингах. Обмеження морально-етичного характеру встановлені Правилами етичної поведінки поліцейських затвердженими наказом Міністерства внутрішніх справ України 09.11.2016 № 1179 вимог щодо поведінки поліцейського, його зовнішнього вигляду, спілкування, нерозголошення інформації (п. 1 розділу ІІ). Окрім вимог вказані правила містять і конкретні заборони, під час виконання поліцейським своїх службових обов'язків: будь-яким способом сприяти приниженню честі та гідності особи; надавати привілеї чи, навпаки обмежувати осіб залежно від їх демографічних ознак, статусу і. т.п.; здійснювати політичну діяльність і користуватись предметами з зображенням політичних сил; «розголошувати та використовувати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, у тому числі після припинення служби в поліції, крім випадків, визначених законом; перебувати на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, уживати тютюнові вироби під час безпосереднього виконання службових обов'язків і в невстановленому місці» [8].

Для працівників Державного бюро розслідувань України ст. 15 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» також передбачено обмеження: за умови яких особа не може бути призначена на посаду; щодо участі в політичних партіях; стосовно реалізації особистих інтересів або інтересів третіх осіб за рахунок ресурсів ДБР України; «бути повіреними третіх осіб у справах Державного бюро розслідувань» [9]. У Правилах професійної етики працівників Державного бюро розслідувань затверджених наказом Державного бюро розслідувань України від 16.01.2021 № 30 також опосередковано наголошено на певних заборон для працівників, у тому числі тих, які дублюють вже вказані обмеження. До них слід віднести такі: неможливість набуття членства в політичній партії та здійснення політичної діяльності (п. 2.6.); заборону розголошувати конфіденційну інформацію (п. 2.10.) [10]. Ідентичні обмеження

поширюються на працівників Національного антикорупційного бюро України, які закріплені в ст. 13 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [11]. Щоправда Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України включає більше прямих і опосередкованих обмежень, а ніж вказані вище правила професійної етики, зокрема: неможливість використання свого службового становища поза службою, в тому числі для отримання різного роду переваг і пільг; аполітичність; заборона поширення службової інформації, у тому числі аморальну або таку, що може скомпрометувати діяльність бюро не тільки під час проходження служби, а і після звільнення; обмеження у використанні соціальних медіа; вимоги щодо зовнішнього вигляду [12, с. 33, 38, 41, 44, 46].

В Законі України «Про судоустрій і статус суддів» законодавець інтерпретує обмеження як вимоги щодо несумісності, серед яких заборони: суміщати роботу судді з посадами в державних органах, органах місцевого самоврядування; займатись підприємницькою чи адвокатською діяльністю; мати у власності корпоративні права, які пов'язані з отриманням прибутку; належати до політичної партії та професійної спілки; приймати участь у мітингах, страйках і т.п. (ст. 54) [13]. Вже традиційно, подібно розглянутим вище морально-етичним правилам, звернемось до Кодексу суддівської етики, який закріплює низку обмежень, зокрема стосовно: надання коментарів і публічних заяв; розголошення інформації оприлюдненої в судовому засіданні; позасудових відносин із учасниками проваджень; здійснення політичної діяльності; використання соціальних мереж та інших інтернет-ресурсів [14].

Закон України «Про прокуратуру» містить лише вимоги щодо несумісності, які фактично являють собою обмеження про: неможливість обіймати посади в інших державних органах або органах місцевого самоврядування; прийняття участі у страйках і мітингах [15]. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів передбачає більш широке коло обмежень, а саме таких, що: передбачені антикорупційним законодавством; стосуються зовнішнього вигляду, стилю одягу; передбачають, а також поведінки яка може зашкодити ділової репутації тощо [16].

Такі ж самі вимоги до несумісності декларовано і в Законі України «Про статус народного депутата України», щоправда їх перелік є більш широким. Так особа будучи народним депутатом України обмежена у: членстві в Кабінеті Міністрів України; перебуванні на будь-якій іншій публічній службі; здійсненні оплачуваної діяльності, в тому числі адвокатської, окрім виключень передбачених чинним законодавством; набутті статусу експерта в кримінальному провадженні. Окремо в ст. 8 зазначеного закону викладено правила депутатської етики: «неприпустимим є використання народним депутатом свого депутатського мандата всупереч загальновизнаним нормам моралі, правам і свободам людини і громадянина, законним інтересам суспільства і держави; народний депутат не повинен використовувати депутатський мандат в особистих, зокрема корисливих, цілях» [17].

На підставі праведного вище аналізу обмежень передбачених для публічних службовців можна констатувати, що їх переважна більшість зводиться до загальних заборон (займатись політичною та підприємницькою діяльністю, адвокатською практикою, організовувати та брати участь у мітингах, страйках, демонструвати особисту думку чи демонструвати суб'єктивне відношення до інших осіб під час служби тощо), вимог або настанов (стосовно поведінки, одягу, інформаційної гігієни і т.п.), а їх відмінності між собою є несуттєвими, оскільки залежать від нюансів різних сфер публічної служби.

Висновки. Зрештою, констатуючи особливу правову природу обмежень під час проходження публічної служби можемо розкрити її через наступні ознаки:

а) ґрунтуються на механізмі обмеження прав і свобод громадян і санкціоновані державою; б) чітко регламентовані законами, в тому числі антикорупційними, а також підзаконним нормативно-правовими актами, в переважній більшості останніми врегульовано обмеження, пов'язані із дотриманням загальновизнаних етичних норм поведінки; в) являють собою конкретні вимоги, що висуваються до публічного службовця; г) мають добровільний характер, оскільки публічні службовці погоджуються на відповідні правові обмеження добровільно, без будь-якого примусу; ґ) наслідком їх порушення є притягнення особи до юридичної відповідальності; д) полягають у обмеженні прав, свобод і інтересів особи, які виникають у зв'язку з набуттям особою статусу публічного службовця; е) реалізуються у формі заборон, правил і настанов; є) поширюються як на публічну, так і на приватну сферу, тобто вони стосуються не тільки здійснення публічним службовцем професійної діяльності, а і особистого життя; ж) лише деякі з них мають суцільний характер і поширюються на всіх публічних службовців (загальні обмеження), у той час коли окремі вимоги стосуються лише певних категорій публічних службовців (спеціальні обмеження); з) характеризуються неоднорідністю їх змісту, адже стосуються різних сфер: антикорупційної, політичної, економічної, інформаційної, морально-етичної, приватної тощо.

Отже, обмеження під час проходження публічної служби можна визначити як санкціоновані державою вимоги (заборони, правила та настанови) до професійної діяльності публічних службовців та їх приватного життя, що мають специфічний зміст обумовлений сферою суспільних відносин їх об'єктивізації та суб'єктного поширення, на дотримання яких особа погоджується добровільно, займаючи посаду в органах публічної адміністрації, а наслідком їх порушення є притягнення такої особи до юридичної відповідальності.

Закріплення в чинному законодавстві правових обмежень, які встановлюються під час проходження публічної служби є однією з найсуттєвіших ознак, адже перші не існують поза межами нормативно-правових актів, в противному випадку вони будуть визнані незаконними. Крім того, від об'єктивності їх легального закріплення залежить правове регулювання обмежень під час проходження публічної служби, що зумовлює необхідність більш детального аналізу нормативних засад визначення видів та змісту обмежень під час проходження публічної служби.

Список використаних джерел:

1. Гришина Н.В. Державна служба як соціально-правовий інститут і професійна службова діяльність. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78. Т. 2. С. 38–42.

2. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. Київ: Конус Ю, 2007. 735 с.

3. Романюк Л.В. Обмеження, пов'язані з прийняттям на державну службу та проходженням державної служби. *Вісник* Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Юридичні науки*. 2004. № 60–62 . С. 119–121.

4. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text (дата звернення 03.01.2024).

5. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20230331#Text (дата звернення 05.01.2024).

6. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: наказ Національного агентства України з

питань державної служби від 05.08.2016 № 158 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text (дата звернення 06.01.2024).

7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n613 (дата звернення 21.01.2024).

8. Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text (дата звернення 21.01.2024).

9. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#n330 (дата звернення 21.01.2024).

10. Про введення в дію Правил професійної етики працівників Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 16.01.2021 № 30 / Офіційний веб-сайт Державного бюро розслідувань. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/kodeks-etiki/doc015.PDF (дата звернення 21.01.2024).

11. Про Національне антикорупційне бюро України: закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18 (дата звернення 15.01.2024).

12. Про затвердження Кодексу професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України: наказ Національного антикорупційного бюро України від 01.09.2016 № 242 / Офіційний веб-сайт Національного антикорупційного бюро України. URL: https://nabu.gov.ua/site/assets/files/28645/nakaz_242.pdf (дата звернення 26.01.2024).

13. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення 02.02.2024).

14. Про затвердження Кодексу суддівської етики: рішення XI чергового з'їзду суддів України від 22.02.2013 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text (дата звернення 03.02.2024).

15. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014№ 1697-VII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення 07.02.2024).

16. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів затверджений Всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017 // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text (дата звернення 07.02.2024).

17. Про статус народного депутата України: закон України від 17.11.1992 № 2790-XII // База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text (дата звернення 11.02.2024).

УДК 342.95:351.74(043.3)(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.10

ОКРЕМІ МЕТОДИ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ МАСОВИХ ЗАХОДІВ

Ярошак Олег Ярославович,
orcid.org/0000-0001-9179-1837
аспірант
(Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

В статті досліджено окремі методи діяльності Національної поліції України щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Визначено, що у сучасному суспільстві правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, відіграють важливу роль у забезпеченні громадського порядку під час проведення масових заходів. Це вимагає високоорганізованих та ефективних методів правоохоронної діяльності, спрямованих на попередження конфліктів, забезпечення безпеки учасників та вирішення можливих ситуацій. Методи діяльності Національної поліції України, спрямовані на забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів та є важливою складовою системи безпеки та управління масовими подіями. Для забезпечення ефективної охорони громадського порядку поліція використовує різноманітні методи, спрямовані на передбачення, управління та реагування на можливі порушення, особливу роль відіграють інформаційні, яким на сьогодні серед науковців майже не приділено уваги.

Під час масових заходів Національна поліція України може використовувати комплекс методів в залежності від існуючої ситуації для забезпечення громадського порядку. Зокрема, швидке реагування на події та порушення забезпечується наявністю швидкореагуючих патрулів та оперативних груп, які дозволяють ефективно контролювати ситуацію та запобігати її загостренню. Поліція також розробляє стратегії для контролю масових сукупностей, спрямовані на уникнення конфліктів та попередження небезпечних ситуацій.

Доведено, що Національна поліція України в своїй діяльності використовує організаційні заходи, що включають широкий спектр методів, таких як попередження, інформування громади та співпраця з іншими службами забезпечення безпеки, що сприяє вирішенню потенційних конфліктів. Методи правоохоронної діяльності охоплюють широкий спектр, від застосування технічних засобів, таких як відеоспостереження, до активної взаємодії з громадськістю та вживання силових структур у випадках великих загроз для громадського порядку. Застосування таких методів, як ретельне планування, контроль масових скупчень та використання технічних рішень, виступають ключовим компонентом ефективного забезпечення громадського порядку.

Ключові слова: громадський порядок, методи, інформація, правоохоронні органи, масові заходи, національна поліція

CERTAIN METHODS IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE TO PROTECT PUBLIC ORDER DURING MASS EVENTS

Yaroshak Oleh Yaroslavovych,
orcid.org/0000-0001-9179-1837
Graduate Student
(Classical Private University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The article examines certain methods of activity of the National Police of Ukraine with regard to ensuring public order during mass events.

It is determined that in modern society law enforcement agencies, in particular the National Police of Ukraine, play an important role in ensuring public order during mass events. This requires highly organized and effective law enforcement methods aimed at preventing conflicts, ensuring the safety of participants and resolving possible situations. The methods of the National Police of Ukraine aimed at ensuring public order during mass events are an important component of the security and management system for mass events. To ensure effective public order protection, the police use a variety of methods aimed at anticipating, managing and responding to possible violations, with a special role played by information methods, which have received little attention among scholars today.

During mass events, the National Police of Ukraine may use a range of methods, depending on the situation, to ensure public order. In particular, rapid response to events and violations is ensured by the presence of rapid response patrols and operational groups that allow for effective control of the situation and prevention of its aggravation. The police also develop strategies for controlling mass gatherings aimed at avoiding conflicts and preventing dangerous situations.

It is proved that the National Police of Ukraine uses organizational measures in its activities that include a wide range of methods, such as warning, informing the community and cooperation with other security services, which contributes to the resolution of potential conflicts. Law enforcement methods cover a wide range, from the use of technical means such as video surveillance to active interaction with the public and the use of law enforcement agencies in cases of major threats to public order. The use of techniques such as careful planning, crowd control and the use of technical solutions are key components of effective public order management.

Key words: public order, methods, information, law enforcement agencies, mass events, national police.

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, відіграють важливу роль у забезпеченні громадського порядку під час проведення масових заходів. Це вимагає високоорганізованих та ефективних методів правоохоронної діяльності, спрямованих на попередження конфліктів, забезпечення безпеки учасників та вирішення можливих ситуацій. Методи діяльності Національної поліції України, спрямовані на забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів та є важливою складовою системи безпеки та управління масовими подіями. Для забезпечення ефективної охорони громадського порядку поліція використовує різноманітні методи, спрямовані на передбачення, управління та реагування на можливі порушення, особливу роль відіграють інформаційні, яким на сьогодні серед науковців майже не приділено уваги.

Огляд останніх досліджень. Адміністративні засади щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів розглядали науковці – адміністративісти:

М. Ануфрієв, О. Бандурка, В. Березан, М. Бурбика, А. Василишин, М. Вознюк, Ю. Гаруст, І. Голосніченко, С. Гусарєв, Е. Демський, А. Доллиний, В. Заросило, Р. Калюжний, Р. Кацуба, Ю. Кікінчук, В. Курило, А. Мартишко, Р. Мельник, В. Олефір, М. Небеська, М. Пихтін, В. Фатхутдінов, В. Шакун, О. Ярмиш тощо. Проте вони розглядали більш загальні чи суміжні проблеми щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Мета статті полягає в тому щоб дослідити окремі методи діяльності Національної поліції України щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Виклад основних положень. Згідно чинного законодавства органами Національної поліції вживаються заходи для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях [1]. Виконання цих заходів неможливе без застосування певних методів за допомого яких буде вплинуто на поведінку осіб для досягнення певної мети, а саме забезпечення публічної безпеки і порядку. Відповідно до визначення слово ме́тод або мето́да (від грец. μέθοδος — «шлях крізь») це систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певну задачу чи досягти певної мети [2]. Ми у своєму дослідженні звернемо увагу на певні методи діяльності органів Національної поліції, яким майже не приділяється увага науковців особливо щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів.

Одним із прикладів, ефективного методу інформування та наслідків дії Національної поліції України може служити подія, що відбулася 20 листопада 2018 року під час акції протесту поблизу Рівного. Правоохоронці діяли професійно грамотно та систематично інформували населення про подію. Під час протесту виник конфлікт між мітингарями та поліцейськими, який призвів до постраждалих та затримань. Національна Поліція України негайно відреагувала на цю ситуацію та забезпечила інформаційну прозорість. За попередньою інформацією, під час регулювання дорожнього руху один із протестувальників порушив вимоги поліцейських, агресивно став проявляти себе та фізично напав на них. Національна поліція не лише інформувала громадськість про самі події, але й акцентувала увагу на діях протестувальників, які порушили правила та атакували правоохоронців. З використанням конкретних дій, таких як вимоги покинути проїздну частину та напад на поліцейського зі зриванням радіостанції, поліція намагалася надати об'єктивну картину подій. Під час інформування про інцидент, була наголошена важливість додержання закону та реакції на порушення громадянами. Це сприяло формуванню у громадськості чіткого розуміння подій та акцентувало на важливості збереження громадського порядку під час проведення публічних заходів. Застосування методу інформаційності допоміг підтримати довіру громадськості до правоохоронних органів та відобразити ситуацію в об'єктивному світлі [3].

Відповідно до Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 27.04.2020 № 357, визначено необхідність інформування громадськості про проведення певних заходів та розміщення поліцейських патрулів на території проведення цих заходів. Цей метод передбачає, що поліцейські патрулі мають бути ефективно розгорнуті в зонах проведення масових заходів з метою запобігання можливих конфліктів та негайного реагування на порушення громадського порядку. Активне розміщення поліцейських у цих зонах сприяє забезпеченню безпеки та спокою під час великих заходів, де може виникнути підвищений ризик порушень або конфліктів.

Цей підхід дозволяє поліції бути присутньою в ключових точках та місцях збору громади, забезпечуючи превентивні заходи та швидке реагування на будь-які події, що можуть виникнути під час проведення громадських заходів. Така стратегія сприяє покращенню загальної безпеки, зниженню ризиків порушень громадського порядку забезпеченню ефективного контролю над ситуацією під час масових подій [4]. Додатково важливо зазначити, що посадові особи органів поліції, реагуючи на правопорушення або події, незалежно від джерела інформації зобов'язані прибути на місце подій та вжити всіх необхідних заходів силами поліції, необхідними для захисту прав і свобод людини, згідно з Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами. Основним завданням у цьому випадку є підтримка готовності сил і засобів поліції до реагування, орієнтація на усунення правопорушень, забезпечення безпеки громадян, виявлення та затримання порушників, а також усунення наслідків правопорушень або подій з метою захисту прав і інтересів громадян.

При цьому, не обійтись у подальшому без важливого методу,як координація, яка є ключовим елементом стратегії правоохоронної діяльності Національної поліції України щодо забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів. Цей метод передбачає тісну співпрацю з організаторами та іншими службами забезпечення безпеки для ефективної координації заходів та обміну інформацією. Одним із етапів координації є взаємодія з організаторами масових заходів. Поліція встановлює тісні контакти з представниками оргкомітетів, де обговорюються плани заходу, визначаються потенційні ризики та приймаються заходи для їх запобігання. Це дозволяє поліції заздалегідь адаптувати свої стратегії та засоби до конкретних умов та потреб заходу. Додатково, важливою є співпраця з іншими службами, такими як медичні екіпажі, пожежна охорона, транспортні служби і т.д. Всі ці структури спільно працюють над забезпеченням безпеки та невідкладного реагування на будь-які події, що можуть виникнути під час заходу. Крім того, координація включає обмін інформацією між різними службами та внутрішніми підрозділами поліції. Це передбачає використання сучасних технологій та засобів зв'язку для оперативного обміну даними, сприяючи швидкому реагуванню на можливі загрозис[5]. Такий комплексний підхід до координації не лише забезпечує ефективний контроль над ситуацією під час масових заходів, але й сприяє високому рівню безпеки для учасників та глядачів. Всі ці заходи спрямовані на збереження громадського порядку та запобігання можливим конфліктам чи інцидентам.

Наступним на нашу думку не менш важливим методом правоохоронної діяльності Національної поліції України щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів, є планування. Ретельне вивчення та розробка планів заходу є важливим етапом в методах правоохоронної діяльності Національної поліції України щодо забезпечення громадського порядку під час проведення масових заходів. Під час цього етапу, поліція детально вивчає всі аспекти події, визначає потенційні ризики та визначає оптимальний розподіл ресурсів для забезпечення безпеки та порядку. Це включає в себе оцінку можливих загроз, визначення ключових точок для розташування поліцейських сил та обладнання, а також розробку стратегій взаємодії з іншими службами та організаторами.

Під час масових заходів Національна поліція України може використовувати комплекс методів в залежності від існуючої ситуації для забезпечення громадського порядку. Зокрема, швидке реагування на події та порушення забезпечується наявністю швидкореагуючих патрулів та оперативних груп, які дозволяють ефективно контролювати ситуацію та запобігати її загостренню. Поліція також розробляє стратегії для контролю масових сукупностей, спрямовані на уникнення конфліктів та

попередження небезпечних ситуацій. Взаємодія з громадськістю, включаючи організаторів та учасників заходу, є ще одним важливим аспектом, спрямованим на вирішення потенційних конфліктів та спільне забезпечення безпеки. Застосування технічних засобів, таких як відеоспостереження та інші технології, допомагає поліції в оперативному виявленні та вирішенні порушень. Ці заходи спільно спрямовані на забезпечення безпеки учасників та глядачів під час масових заходів.

Наступним більш авторитарним, але ефективним методом для забезпечення Національною поліцією України щодо охорони громадського порядку під час проведення масових заходів є блокування, який використовується для забезпечення громадського порядку під час масових заходів. Національна поліція України використовує і периметральний контроль для обмеження доступу, встановлення бар'єрів та блокпостів для управління рухом людей, можливість використання силових структур у нагальних випадках для блокування небезпечних областей, систематичну перевірку та інспекцію для блокування можливих загроз, а також ефективно використовує технічні засоби, такі як відеоспостереження та системи безпеки, для виявлення та блокування потенційно небезпечних ситуацій. Ці методи спрямовані на забезпечення безпеки та попередження непередбачених ситуацій під час проведення заходів. Хоча цей метод може виглядати більш авторитарним, його ефективність полягає в здатності швидко реагувати та нейтралізувати потенційні загрози, забезпечуючи високий рівень безпеки на масових заходах. Важливо збалансувати його використання з іншими методами для забезпечення гармонійного та безпечного проведення заходів.

Арешт є останнім методом, який має використовуватись у випадках, коли інші методи виявилися недостатньо ефективними. При використанні цього методу поліція вживає заходів для затримання осіб, які порушують громадський порядок на масових заходах. Процес арешту передбачає вживання необхідних заходів для затримання порушників та їхнього подальшого утримання під вартою. Важливо зауважити, що арешт використовується лише у випадках серйозних порушень та загроз громадському порядку, коли інші методи не забезпечують ефективного контролю ситуації. Арешт є екстримальним заходом, і його використання повинно бути обгрунтованим та відповідати нормам законодавства. Враховуючи принципи пропорційності та правопорядку, Національна поліція України використовує арешт як останню лінію оборони, забезпечуючи тим самим безпеку та порядок під час масових заходів. Важливо також надавати пріоритет заходам, спрямованим на запобігання конфліктів та вчасне реагування на потенційно небезпечні ситуації для забезпечення успішного проведення заходів та безпеки всіх учасників.

Висновок. Таким чином, Національна поліція України в своїй діяльності використовує організаційні заходи, що включають широкий спектр методів, таких як попередження, інформування громади та співпраця з іншими службами забезпечення безпеки, що сприяє вирішенню потенційних конфліктів. Методи правоохоронної діяльності охоплюють широкий спектр, від застосування технічних засобів, таких як відеоспостереження, до активної взаємодії з громадськістю та вживання силових структур у випадках великих загроз для громадського порядку. Застосування таких методів, як ретельне планування, контроль масових скупчень та використання технічних рішень, виступають ключовим компонентом ефективного забезпечення громадського порядку.

Список використаних джерел:

1.Про Національну поліцію. Закон України. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 07.02.2024).

2. Вікіпедія поняття слова «метод».URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4 (дата звернення 07.02.2024).

3.Поліція Рівненської області. Сторінка у фейсбук. URL: https://m.facebook. com/police.in.Rivne.region/posts/ 1942775069104893/ (дата звернення 07.02. 2024).

4. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України. Наказ МВС від 27.04.2020 № 357. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/z0443-20#Text (дата звернення 07.02.2024)

5. Поліцейське право. Підручник./ Братель С.Г., Денисова А.В., Пишна А.Г, Галунько В.М.. та ін. Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2023.800 с.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 341.322.5
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.11

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Васильцюн Іван Іванович,
orsid.org/0000-0002-0569-8482
ад'юнкт кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
(Інститут стратегічних комунікацій
Національного університету оборони
України, м. Київ, Україна)

У статті на основі проведеного аналізу розглянуто історичні аспекти кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів. Наданий довідковий матеріал щодо відповідних положень міжнародного гуманітарного права, а також наведені окремі історичні приклади.

Воєнні злочини є порушенням звичаїв або законів ведення війни. Проблема збройних конфліктів є однією з проблем сучасності, яка хвилює людство, так як вони несуть за собою негативні наслідки у виді порушень норм міжнародного гуманітарного права.

До Першої світової війни не було чіткого визначення терміну воєнні злочини, але після неї між представниками кількох держав почалися дискусії про воєнні злочини та про те, що потрібно зробити, щоб покарати тих, хто їх скоює. Версальський договір 1919 року був одним із перших документів, у якому обговорювалися воєнні злочини, і автори намагалися створити перелік правопорушень, які б кваліфікувалися як воєнні злочини. Їм було дуже важко дійти згоди щодо того, що слід вважати кримінальним правопорушенням під час війни, а що слід не вважати і вони виявили ще більше розбіжностей, коли намагалися визначити правильні форми покарання. Ідея створення міжнародного суду була висунута, але не була прийнята більшістю учасників. Тобто, прийнято вважати, що зародження ідеї покарання за вчинення воєнних злочинів відбулось одночасно із зародженням та закріпленням самого терміну «воєнні злочини» у міжнародному праві у першій половині XX століття.

Під час розкриття питання розвитку кримінальної відповідальності за воєнні злочини, сама ідея воєнних злочинів та покарання за них почала зароджуватись набагато раніше, ще в давні часи і пройшла складний шлях еволюції, поки набула сучасного вигляду. Якщо проаналізувати ряд джерел, то можна відмітити, що спроби обмеження воюючих у виборі засобів та методів збройної боротьби існували вже в давні, античні та середньовічні часи, поряд з цим, в історичні часи вже існували перші прецеденти засудження винних за вчинення найбільш серйозних воєнних порушень.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, воєнний злочин, міжнародне гуманітарне право, історичні аспекти кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

HISTORICAL ASPECTS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR COMMITMENT OF WAR CRIMES

Vasyltsiun Ivan Ivanovych,
orsid.org/0000-0002-0569-8482
Adjunct of the Department of Military Law and law enforcement activities (Institute of strategic of Communications of the National University of Defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Based on the analysis, the article examines the historical aspects of criminal responsibility for committing war crimes. Background material on the relevant provisions of international humanitarian law is provided, as well as individual historical examples.

War crimes are violations of the customs or laws of war. The problem of armed conflicts is one of the modern problems that worries humanity, as they carry negative consequences in the form of violations of the norms of international humanitarian law.

Before the First World War, there was no clear definition of the term war crimes, but after it, discussions began between representatives of several states about war crimes and what should be done to punish those who commit them. The Treaty of Versailles of 1919 was one of the first documents to discuss war crimes, and the authors attempted to create a list of offenses that would qualify as war crimes. They found it very difficult to agree on what was and was not a criminal offense in wartime, and they found themselves even more divided when they tried to determine the correct forms of punishment. The idea of creating an international court was put forward, but was not accepted by the majority of participants. That is, it is generally accepted that the birth of the idea of punishment for the commission of war crimes occurred simultaneously with the birth and consolidation of the very term "war crimes" in international law in the first half of the 20th century.

During the disclosure of the issue of the development of criminal responsibility for war crimes, the very idea of war crimes and punishment for them began much earlier, in ancient times, and went through a complex path of evolution until it took on its modern form. If we analyze a number of sources, it can be noted that attempts to limit the combatants in the choice of means and methods of armed struggle existed already in ancient, ancient and medieval times, along with this, in historical times there were already the first precedents of convicting the guilty for committing the most serious military violations.

Key words: criminal responsibility, war crime, international humanitarian law, historical aspects of criminal responsibility for war crimes.

Виклад основного матеріалу. Розвиток ідеї покарання за вчинення воєнних злочинів бере свій початок із стародавніх часів. А на підтвердження цьому можна навести ряд наступних фактів.

По-перше, впродовж тривалого періоду часу (аж до XVI ст.) правове регулювання питань ведення війни та встановлення відповідних заборон і обмежень відбувалось на основі звичаю.

По-друге, запровадження обмежень та заборон під час ведення воєнних дій у давні та античні часи обґрунтовувалось не гуманітарними цілями, а у переважній більшості випадків мало на меті досягнення цілей тактичного чи економічного характеру, або ж і взагалі спрямовувалось на зміцнення військової дисципліни. Загалом в історичні часи війни все ще носили тотальний характер, на практиці вони велись не тільки проти збройних сил держави, але й проти всього населення країни, міста та

села піддавались знищенню та пограбуванням, а мирні жителі цих поселень підлягали знищенню, або ж просто брались у рабство.

По-третє, під час формування заборон та обмежень під час ведення війн вагоме значення мала релігія (особливо у середні віки). Саме вплив церкви сформував звичаї поваги та недоторканості стосовно релігійних храмів, монастирів та інших релігійних установ, а також духовенства; відбувалось введення обмежень на застосування зброї; також для цього періоду характерні створення різноманітних організацій, які спрямовували свою діяльність на надання захисту священнослужителям, жінкам, старим людям, дітям. Крім цього, вводились обмеження на ведення воєнних дій у дні релігійних свят. Створений у часи Середньовіччя кодекс лицарської честі закріплював заборони чинення віроломства, а також насильства щодо жінок та сиріт. У разі порушення вказаних вище заборон до винних осіб застосовувалось покарання у вигляді відлучення від церкви. Крім цього, покарання за їх порушення визначалось у цей час у актах світських правителів.

В українському писаному праві до середини XVI століття не існувало спеціальних норм стосовно відповідальності за порушення законів і звичаїв війни. Одночасно з цим, існували звичаєві правила ведення війни, дотримання яких повинно було відбуватись тимчасовими збройними формуваннями – дружиною, раттю, ополченням тощо. Зокрема, слід згадати існуючі в той час звичаєві норми щодо завчасного оголошення війни, а також висловлення напутності окремими князями їх військам і наступникам. Крім того, у Руській правді значна увага приділялась протиправним посяганням на власність під час війни [1, с. 216].

Також слід відмітити, що в ряді джерел закріплюється положення про те, що перший міжнародний процес, що здійснювався над воєнним злочинцем, відбувся над Петером фон Хагенбахом у 1474 році (тут ми не беремо до уваги той факт, що сам термін «воєнні злочини» був введений в науковий обіг та отримав закріплення у нормах права тільки у XX столітті). Хагенбаха судили перед спеціальним трибуналом у складі двадцяти восьми суддів з різних регіональних міст-держав за злочини, включаючи вбивства та зґвалтування, за які він підозрювався, будучи губернатором ельзаських територій з 1469 по 1474 рік.

Призначений Карлом Сміливим (Жахливим), герцогом Бургундським, як губернатор міста Брейзах, П. Хагенбах з метою придушення волі до опору, створив у місті атмосферу терору: вбивства, зґвалтування, незаконне оподаткування та довільна конфіскація призвели до значного скорочення населення. Крім цього, подібні дії відбувалися і проти мешканців сусідніх територій. Після того, як загони коаліції розгромили війська найманців під командуванням П. Хагенбаха і він був узятий у полон, ерцгерцогом Австрії був сформований спеціальний суд, що складався з 28 суддів – представників коаліції. У цьому суді сам ерцгерцог виступив позивачем і звинуватив П. Хагенбаха в організації вбивств, зґвалтувань та лжесвідчення, і суду було подано відповідні факти. Захист побудував свої докази на обов'язку обвинуваченого на виконання ним наказу свого пана, герцога Бургундського, в той час, як звинувачення стверджувало, що виконавець сам приймає рішення (герцог у своєму наказі про призначення П. Хагенбаха дав йому необмежені повноваження, визнаючи postfactum «все, що робиться, від його імені»). У результаті суд визначив, що обвинувачений винний, і позбавив його звання лицаря, тим самим скасувавши своєрідний імунітет від покарання. Незважаючи на те, що цей процес виглядає винятком із загального правила того часу, згідно з яким подібні дії не засуджувалися, а нерідко навіть розглядалися як «законне право переможця», сам факт його проведення показовий, і свідчить, мабуть, про зародження міжнародного прообразу кримінальної юрисдикції.

Проте, ставлення до цього процесу серед фахівців міжнародного права неоднозначне. Переважна більшість фахівців міжнародного права схиляються до думки, що служба Хагенбаха в якості ельзаського пристава в Бургундії становила п'ятирічний період панування терору, який завершився законним і революційним засудженням за злочинність [2, с. 2].

Проте, ряд істориків-ревізіоністів схильні розглядати засудження Хагенбаха не як добросовісне правосуддя, а скоріше як показовий суд, покликаний дати відсіч територіальним амбіціям господаря сера Пітера, Карла Сміливого [3, с. 844]. Вони підкреслюють, що відповідальність ґрунтувалася на зізнаннях, отриманих під тортурами. І хоча вони визнають, що Хагенбах, можливо, був хамським і автократичним, вони відзначають, що перші кілька років його правління були відносно мирними, а повстання 1474 року проти сера Пітера було в першу чергу реакцією на спроби Бургундії регіональних зазіхань і уявне феодальне придушення зростаючих міських і буржуазних прерогатив. Сам судовий процес, зазначають вони, зовсім не був міжнародним, оскільки всі люди, які судили Хагенбаха, були підданими Священної Римської імперії. Також це не був судовий процес у справі про воєнні злочини, оскільки на той час, коли ймовірні звірства мали місце, не було збройного конфлікту.

Однак, і в ревізіоністському аналізі даної події також є недоліки. Високий рівень ворожості, продемонстрований Хагенбахом, про який свідчить жорстокість тортур і позбавлення його лицарського звання, вказує на те, що звинувачення в звірствах не можуть бути безпідставними. Крім того, доказовим є факт того, що Бургундія окупувала територію ворожою, тому звинувачення проти Хагенбаха цілком можна вважати воєнними злочинами. І врешті-решт, до 1474 року Священна Римська імперія вже не була життєздатним політичним утворенням, тому спеціальний трибунал справді міг мати міжнародний характер.

Крім цього, ідея про те, що лідери та їхні посадові особи можуть бути притягнуті до відповідальності, отримала закріплення у прецедентах, які сформувались імперським сеймом у Регенсбурзі, який відбувся після вторгнення Фрідріха II у Саксонію в 1756 році, і Віденським конгресом 1815 року, який оголосив Наполеона «порушником спокою світу» після його втечі з вигнання в місті Ельба [4].

Після Першої світової війни був підписаний Версальський мирний договір. Стаття 227 цього договору передбачала, що союзні та об'єднані держави публічно засуджують Вільгельма II Гогенцоллерна, колишнього німецького імператора, за найвищий злочин проти міжнародної моралі та святості договорів. Для суду над обвинуваченим повинен бути створений спеціальний трибунал, що мав забезпечити йому гарантії, необхідні для права на захист. Він повинен був складатися з п'яти суддів, по одному призначеному кожною з наступних держав: Сполученими Штатами Америки, Великою Британією, Францією, Італією та Японією. У своєму рішенні такий новостворений трибунал повинен був би «керуватися найвищими мотивами міжнародної політики з метою виправдання урочистих зобов'язань за міжнародними зобов'язаннями та чинності міжнародної моралі». До числа його обов'язків мало входити й визначення покарання, встановлення якого – прерогатива виключно трибуналу. При цьому союзні та об'єднані держави передбачали звернення з проханням до уряду Нідерландів про видачу їм екс-імператора з метою його постання перед судом.

З вище зазначених положень стає зрозумілим той факт, що союзні та об'єднані держави планували створити міжнародний трибунал для суду над німецьким імператором Вільгельмом II. Ці спроби були безуспішними, оскільки Вільгельм II втік до нейтральних Нідерландів, які відмовилися видати його. Органи влади Нідерландів, зокрема, вважали, що злочин, за який вимагалася екстрадиція, був політичним.

Проте, саме у Версальському договорі вміщувались положення про відповідальність. Статті 228–229 (право створювати «військові трибунали») передбачали, що «німецький уряд визнає право союзних і об'єднаних держав притягувати до відповідальності осіб, звинувачених у вчиненні дій, що порушують закони і звичаї війни. У разі визнання винними такі особи будуть засуджені до покарань, передбачених законом. Це положення застосовуватиметься незалежно від будь-якого провадження чи судового переслідування в трибуналом в Німеччині або на території її союзників». Крім цього, у положенні Версальського договору можна віднайти й наступні твердження: «особи, винні в злочинних діях проти громадян однієї з Союзних і Об'єднаних Держав, постануть перед військовими трибуналами цієї Держави. Особи, винні в злочинних діях проти громадян більш ніж однієї з Союзних і Об'єднаних держав, постануть перед військовим трибуналом, що складатимуться з членів військових трибуналів відповідних держав» [5].

Ці положення свідчать про те, що кримінальне право могло бути застосовним щодо воєнних злочинців того часу, і його застосування могло мати місце у вигляді міжнародного воєнного трибуналу. Однак, дана подія не мала успіху, оскільки Німеччина не прийняла ці положення. Як наслідок, було досягнуто компромісу: союзні сили підготували списки підозрюваних німців, і німцям було дозволено судити цих підозрюваних у своїх власних німецьких судах. Однак ці процеси в Рейхсгеріхті в Лейпцигу (1921–1923) також були визнані невдалими, адже було винесено ряд сумнівних виправдувальних вироків та вироків, що були надто м'які.

Саме тому, світові довелося пережити жахливу Другу світову війну, перш ніж ідея створення справді функціонуючого міжнародного кримінального трибуналу була реалізована. Саме після завершення Другої світової війни члени союзних сил створили міжнародні трибунали в Нюрнберзі та Токіо для винесення вироків щодо злочинних діянь, скоєних під час війни. Ці трибунали заклали принципи, які сьогодні залишаються основою міжнародного кримінального права. До 1946 року Генеральна Асамблея ООН підтвердила ці «принципи міжнародного права» і почала створювати резолюції, які передбачають покарання для осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людства.

Зокрема, у документі під назвою «Питання про покарання військових злочинців і осіб, які вчинили злочини проти людства», затвердженому на 24-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1969 році, зазначається, що ретельне розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, а також виявлення, арешт, екстрадиція та покарання осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності, є важливим елементом запобігання таким злочинам, захисту прав людини та основних свобод, заохочення довіри, сприяння співробітництву між народами та сприяння міжнародному миру та безпеці [6].

Як ми вже відзначали, Нюрнберзький трибунал розглядав злочини винятково у зв'язку з воєнними діями. До відповідальності було притягнуто 24 особи, яким були пред'явлені обвинувачення за агресію, злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності. 1 жовтня 1946 року Трибунал визнав винними 19 підсудних і виправдав трьох. Із визнаних винними 12 засуджено до смертної кари. Трьох фігурантів засуджено до довічного ув'язнення, чотирьох – до позбавлення волі на строк від 10 до 20 років.

З грудня 1946 року по квітень 1949 року Сполучені Штати провели в Палаці правосуддя серію з дванадцяти додаткових військових трибуналів за воєнні злочини проти лідерів нацистської Німеччини. Підсудними були 177 високопоставлених лікарів, суддів, промисловців, командирів СС і поліції, військовослужбовців, державних

службовців і дипломатів. Покарання винних у вчиненні воєнних злочинів під час Другої світової війни на додаткових військових трибуналах набуло наступного вигляду. Зі 177 обвинувачених 24 були засуджені до смертної кари, 20 – до довічного ув'язнення, 98 – до іншого ув'язнення. Двадцять п'ять обвинувачених були визнані невинними. Багато в'язнів були звільнені на початку 1950-х років у результаті помилування. Тринадцять із 24 смертних вироків було виконано [7].

Токійський трибунал за результатами його проведення призначив наступні різновиди покарання за воєнні злочини: визнав усіх 25-х підсудних винними й засудив до покарання у вигляді або смертної кари, або призначив покарання до семи років ув'язнення [8]. При цьому слід відмітити, що імператору Японії Хірохіто та іншим членам імператорської сім'ї не були пред'явлені звинувачення, імператор залишився при владі.

Нюрнберзький і Токійський процеси зробили значний внесок у розвиток міжнародного кримінального права і послужили моделями для нової серії міжнародних кримінальних трибуналів, які були створені в 1990-х роках.

У період з 1993 по 2017 роки Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (далі – МТКЮ) висунув звинувачення 161 особі, 90 з яких були засуджені. Їхні вироки були приведені у виконання в 14 різних країнах або штатах, у тому числі три особи, чиї вироки були виконані у Великій Британії [9].

У 2002 році МТКЮ висунув проти колишнього президента Сербії Слободана Мілошевича звинувачення у вчиненні злочинів проти людства та геноциду. Він помер від серцевого нападу під вартою до винесення вироку.

У липні 2008 року колишній президент боснійських сербів Радован Караджич був заарештований за відання наказу, внаслідок якого відбулася бійня в Сребрениці. Його звинуватили у вбивстві щонайменше 7000 чоловіків-боснійців-мусульман у Сребрениці. Обвинувачення почало надавати докази 13 квітня 2010 року, і його визнали винним у геноциді, воєнних злочинах і злочинах проти людяності та засудили до 40 років ув'язнення. Він подав апеляцію на свій вирок у 2016 році, але її було відхилено: трибунал визнав його надто м'яким і збільшив його до довічного ув'язнення у 2019 році. У травні 2021 року уряд Великої Британії погодився на переведення Радована Караджича до в'язниці Великобританії, щоб він міг відбути решту свого довічного ув'язнення саме тут.

У липні 1995 року Ратко Младичу було висунуто звинувачення МТКЮ. Підозрювали, що він переховується, і в 2010 році його родина подала заяву про визнання його померлим. Однак у травні 2011 року його знайшли, коли він ховався у будинку одного з його родичів, і заарештували. Йому було висунуте звинувачення у злочинах проти людяності, воєнних злочинах і геноциді в Сребрениці. Суд розпочався у травні 2012 року, у 2017 році його визнали винним і засудили до довічного ув'язнення.

Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (далі – МКТР) притягнув до відповідальності тільки 70 осіб із тисяч тих, хто був учасником 100-денного геноциду в Африці, де загинуло понад 800 тис. осіб [10].

Станом на сьогодні смертної кари за вчинення воєнних злочинів не передбачено, однак засуджені за воєнні злочини можуть бути покарані ув'язненнями, які розтягуються на десятиліття, включаючи довічне ув'язнення. Проте, незважаючи на майже загальну ратифікацію державами Женевських конвенцій, воєнні злочини часто залишаються безкарними.

За словами Марка Драмбла, професора права в Університеті Вашингтона та Лі, це можна пояснити декількома факторами, включаючи труднощі в отриманні доказів поза розумним сумнівом, високі вимоги, такі як доведення наміру, і, що найважливіше, політика влади [11].

Висновок. Таким чином, ідея покарання за воєнні злочини зародилась ще у давні часи і лише у XX столітті набула правового закріплення. Однак, не зважаючи на те, що покарання за воєнні злочини набуло широкого прояву, лише після Другої світової війни спроби притягти воєнних злочинців до відповідальності існували завжди. На сучасному етапі притягнення воєнних злочинців до відповідальності та призначення їм покарання входить до компетенції Міжнародного кримінального суду, який, керуючись своїм Статутом та положеннями міжнародних договорів, встановлює відповідну міру покарання для осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів. Наразі тема призначення покарання за воєнні злочини набуває нової актуальності, зважаючи на триваючий збройний конфлікт на території України. Враховуючи це, Україна за підтримки міжнародних партнерів збирає докази про факти вчинення воєнних злочинів в Україні для притягнення до відповідальності та встановлення справедливої міри покарання щодо осіб, які винні у вчиненні воєнних злочинів в Україні.

Список використаних джерел:

1. Ковалевська Є.С. Кримінальна відповідальність за знищення та пошкодження військового майна: історичний аспект. *Вісник* Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право, 2012. № 1. С. 215–219.

2. Gordon G.S. The Trial of Peter Von Hagenbach: Reconciling History, Historiography, and International Criminal Law. The Chinese University of Hong Kong (CUHK). 2012. 49 s.

3. Güneysu G. Uluslararası ceza hukuku tarihi açısından Peter von Hagenbach'ın yargılanmasının önemi ve anlamı. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 2019. № 25(2). Pp. 833–849.

4. Lyons M. A Tyrant goes on Trial. History Today. 2021. Vol. 71. URL: https://www.historytoday.com/archive/history-matters/tyrant-goes-trial. (дата звернення: 18.12.2023).

5. Treaty of Versailles (Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Germany). 1919. URL: https://www.dipublico.org/100757/treaty-of-versailles-treaty-of-peace-between-the-allied-and-associated-powers-and-germany/. (дата звернення: 17.12.2023).

6. Question of the punishment of war criminals and of persons who have committed crimes against humanity A/RES/2583 of 15 December 1969. UN General Assembly. 1969. URL: https://www.refworld.org/docid/3b00f1d258.html. (дата звернення: 18.12.2023).

7. The Nuremberg Trials. 2020. URL: https://www.nationalww2museum.org/war/topics/nuremberg-trials. (дата звернення: 19.12.2023).

8. Fundamental legacy of The Nuremberg and Tokyo Trials (1945-1948). Ifimez, 2020. URL: https://www.ifimes.org/en/researches/fundamental-legacy-of-the-nuremberg-and-tokyo-trials-1945-1948/4521. (дата звернення: 18.09.2023).

9. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 2022. URL: https://www.hmd.org.uk/learn-about-the-holocaust-and-genocides/bosnia/international-criminal-tribunal-for-the-former-yugoslavia/. (дата звернення: 26.12.2023).

10. Rwanda genocide: the fight to bring the perpetrators to justice. 2014. URL: https://www.theguardian.com/world/2014/apr/02/rwanda-genocide-fight-justice. (дата звернення: 18.12.2023).

11. Swart M. Explainer: What is a war crime? 2019. URL: https://www.aljazeera.com/news/2019/10/23/explainer-what-is-a-war-crime. (дата звернення: 28.12.2023).

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.12

ПРО ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ НЕВНЕСЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО ЄРДР

Десятник Анатолій Антонович,
orcid.org/0000-0002-2930-5102
кандидат юридичних наук,
завідувач відділення моніторингу,
відділу кадрового забезпечення
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена дослідженню окремих проблемних питань невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зроблено висновок, що факт невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, який оскаржує заявник, є наслідком бездіяльності не тільки слідчого, дізнавача, прокурора, а представляє собою сукупний, спільний результат діяльності слідчого, дізнавача, прокурора та інших служб правоохоронного органу (правоохоронної системи), який не встановив ознак кримінального правопорушення. Розглядається діяльність поліцейського, який здійснює реагування на звернення заявника, слідчого, дізнавача, зазначається, що причини невнесення відомостей до ЄРДР можуть бути законні та незаконні. Незаконні причини умовно розділено на ті, що мають суб'єктивний та об'єктивний характер. Стверджується, що можливість згідно п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК на досудовому провадженні заявнику оскаржити бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, є позитивним моментом у КПК. Однак юридичних знань в заявника може бути недостатньо для реалізації цього права. При цьому потерпілий, на відміну від заявника, може користуватися юридичними послугами свого представника. Пропонується доповнити КПК новим учасником кримінального провадження – представником заявника та визначити його процесуальні повноваження, документи, якими підтверджуються його повноваження, визначити його процесуальні права та обов'язки, передбачити його право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора під час досудового розслідування.

Ключові слова: заявник, дізнавач, слідчий, прокурор, єдиний реєстр досудових розслідувань, правнича допомога, оскарження, бездіяльність, правнича допомога, представник заявника.

ON CERTAIN PROBLEMATIC ISSUES OF FAILURE TO ENTER INFORMATION ABOUT A CRIMINAL OFFENSE INTO THE UNIFIED REGISTER OF PRETRIAL INVESTIGATIONS

Desyatnik Anatolii Antonovych,
Doctor of Law, Associate Professor,
Head of the monitoring department,
personnel support department
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the study of certain problematic issues of failure to enter information about a criminal offense into the Unified Register of Pretrial Investigations. It was concluded that the fact of failure to enter information about a criminal offense into the EDDR after receiving a statement or notification of a criminal offense, which the applicant is appealing, is a consequence of the inaction of not only the investigator, inquirer, and prosecutor, but is a cumulative, joint result of the activity of the investigator, inquirer, prosecutor and other services of a law enforcement agency (law enforcement system) that did not establish signs of a criminal offense. The activity of the police officer who responds to the appeal of the applicant, investigator, inquirer is considered, it is noted that the reasons for not entering information into the EDPR can be legal or illegal. Illegal reasons are conditionally divided into those of a subjective and objective nature. It is claimed that the possibility according to Clause 1 Part 1 of Art. 303 of the Code of Criminal Procedure in the pre-trial proceedings for the applicant to challenge the inaction of the investigator, inquirer, prosecutor, which consists in not entering information about a criminal offense into the EDPR after receiving a statement or notice of a criminal offense, is a positive point in the Code of Criminal Procedure. However, the applicant's legal knowledge may not be sufficient to exercise this right. At the same time, the victim, unlike the applicant, can use the legal services of his representative. It is proposed to supplement the Code of Criminal Procedure with a new participant in criminal proceedings – the applicant's representative and to define his procedural powers, documents confirming his powers, to define his procedural rights and obligations, to provide for his right to challenge the decisions, actions or inaction of the investigator, inquirer or prosecutor during the pre-trial investigation.

Key words: applicant, inquirer, investigator, prosecutor, unified register of pre-trial investigations, legal aid, appeal, inactivity, legal aid, applicant's representative.

Постановка проблеми. КПК вдосконалюється, але залишаються окремі проблемні питання, у тому числі проблема невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань за зверненням заявника. При цьому науковці розглядали цю проблему здебільше аналізуючи положення ст. 303 КПК, але не розглядалася діяльність поліцейських, які здійснюють реагування на звернення заявника, їх роль у сукупному, спільному результат діяльності слідчого, дізнавача, прокурора та інших служб правоохоронного органу (правоохоронної системи), який не встановив ознак кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням окремих проблемних питань процесуального статусу заявника у кримінальному провадженні, у тому числі проблему щодо створення належного механізму захисту прав заявника про вчинений злочин у випадках відмови у прийнятті такої заяви чи зволікання з її вирішенням, в різні періоди займалися такі науковці як І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, О. М. Дроздов, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, І. П. Коваленко, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О .Р. Михайленко,

Д. П. Письменний, В. Г. Пожар, В. О. Попелюшко, М.Є. Шумило та інші. Однак одним з перспективних напрямів залишається вивчення окремих питань реагування на звернення заявника окремих служб правоохоронного органу крім діяльності слідчого, дізнавача, прокурора, при невстановленні ознак кримінального правопорушення.

Метою цієї наукової статті виступає дослідження окремих питань невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань за зверненням заявника.

Виклад основного матеріалу. У КПК 2012 року багато новел, які суттєво відрізняють його від попереднього КПК 1960 року. Однією з новел є включення до КПК такого учасника кримінального провадження, як заявник. Відповідно законодавець наділив заявника певними правами (обов'язки у заявника в КПК не визначені).

Однак, серед багатьох питань, які мають науковий та практичний інтерес в рамках нового КПК є питання процесуального статусу заявника у кримінальному процесі. При цьому на наш погляд потрібно вдосконалювати процесуальний статус заявника в частині посилення його процесуальних можливостей на стадії прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та початку кримінального провадження.

Проблема полягає в тому, що має місце поширена практика, коли на думку заявника є очевидні ознаки кримінального правопорушення, але відомості до ЄРДР не внесені. При цьому КПК в поточний момент побудований таким чином, що згідно п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК на досудовому провадженні заявником, потерпілим може бути оскаржена бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він (слідчий, дізнавач, прокурор – примітка наша, Д.А.) зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк [1].

Тобто фактично в КПК визначено перелік суб'єктів (учасників кримінального провадження), від кого на думку законодавця залежить внесення чи невнесення відомостей до ЄРДР та дії яких можна оскаржити, а також ставити питання про їх притягнення до юридичної відповідальності за невнесення відомостей до ЄРДР при наявності для вказаного внесення підстав.

Але проблема невнесення відомостей до ЄРДР має більш широкий характер, можна вказати, що вона є комплексною та виходить за рамки КПК і виникає не тільки внаслідок дій (бездіяльності) слідчого, дізнавача, прокурора. Ця проблема в значній мірі відноситься до характеру та якості організації реагування з боку правоохоронних органів на звернення громадян, в яких, як вважають громадяни (у нашому випадку заявники), є ознаки кримінального правопорушення. Можна сказати, що в цілому проблема в окремих випадках полягає в якості реагування правоохоронних органів на повідомлення про вчинення кримінального правопорушення в частині визначення вірної кваліфікації події, а саме не заниження тяжкості вчиненого кримінального правопорушення в межах Кримінального кодексу України, або здійснення кваліфікації події в рамках Закону України «Про звернення громадян» або Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КупАП) подій, діянь, які за своїм змістом формально можуть містити ознаки кримінального правопорушення.

Якщо розглянути вказану проблему на прикладі Національної поліції України, то до того, як матеріали за зверненням заявника надходять до слідчого для прийняття рішення в порядку ст. 214 КПК про внесення відомостей до ЄРДР, окремі матеріали (фактичні відомості) за зверненням проходять через структурні підрозділи (служби) в поліції, які фактично здійснюють їх попередню кваліфікацію, реагування на звернення.

Так, згідно п. 5. розділу ІІ Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 27.04.2020 № 357, попередня кваліфікація кримінального правопорушення працівниками чергової служби здійснюється, виходячи з явних ознак цієї події та відомостей, унесених до системи Інформаційного порталу Національної поліції України (далі – система ІПНП) чи ЄРДР. Згідно п. 2. Розділу IV отримавши телефоном повідомлення про правопорушення або подію (електронне повідомлення про правопорушення або подію через систему ІПНП), оперативний черговий територіального (відокремленого) підрозділу поліції (далі – ТВП) зобов'язаний за погодженням з диспетчером направити на місце вчинення правопорушення або події наряд поліції, окремих працівників, а у разі вчинення кримінального правопорушення – СОГ [2].

Відповідно, у разі неякісного збору матеріалів працівниками поліції, які не відображають в повній мірі ситуацію, що мала місце в реальності в бік зменшення тяжкості правопорушення, або створення хибного уявлення відсутності правопорушення взагалі, тягне за собою неналежну кваліфікацію події за зверненням заявника на стадії організації реагування з боку оперативного чергового ТВП.

Згідно з п. 11. розділу 2 Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженого наказом МВС № 100 від 08.02.2019 поліцейський органу (підрозділу) поліції, якому доручено розгляд заяви або повідомлення про іншу подію та прийняття відповідного рішення в межах Закону України «Про звернення громадян» або КУпАП, у разі встановлення в матеріалах відомостей, що вказують на вчинення кримінального правопорушення, невідкладно рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки [3].

Тобто певна частина звернень заявників розглядається працівниками поліції в рамках Закону України «Про звернення громадян» або КУпАП та в окремих випадках можуть вбачатися ознаки кримінальних правопорушень, що в подальшому виявляється органами прокуратури.

Розглядаючи діяльність поліцейського, який здійснює реагування на звернення заявника, слідчого, дізнавача, зазначимо, що причини невнесення відомостей до ЄРДР можуть бути законні та незаконні. Незаконні причини ми умовно розділяємо на ті, що мають суб'єктивний та об'єктивний характер.

Суб'єктивного характеру:

– упереджене ставлення до заявника з боку поліцейського, який здійснює реагування на звернення заявника, дізнавача, слідчого, керівників органу досудового розслідування, прокурора;

– незацікавленість дізнавача, слідчого мати в роботі додаткове кримінальне провадження, по якому потрібно проводити процесуальні дії, що потребує додаткових витрат часу, а в цей період потрібно закінчувати кримінальні провадження, по яких встановлена особа, яка вчинила кримінальне правопорушення;

– недостатність часу внаслідок необхідності закінчення кримінальних проваджень, по яких спливає строк досудового розслідування та особі обраний запобіжний захід – тримання під вартою;

– прохання різних осіб, зацікавлених у невнесенні відомостей до ЄРДР;

– інших причин.

Об'єктивного характеру:

– неспроможність в обстановці, яка склалася, встановити фактичні обставини кримінального правопорушення, наслідком чого є небажання втрачати час на вказану

діяльність в подальшому при розслідуванні провадження в рамках ЄРДР для його розкриття, зменшуючи таким чином кількість кримінальних проваджень, внесених до ЄРДР;

– інших причин.

Всі ці причини діють як правило за одночасною правовою необізнаністю заявника, який не має необхідних знань, щоб довести обов'язок посадової особи внести відомості до ЄРДР та почати досудове розслідування. При цьому актуальною залишається погляд О. В. Капліної, О. М. Дроздова, що відмова в прийнятті заяви чи повідомлення про вчинений або такий, що готується, злочин, зволікання із прийняттям рішення – це, по суті, незаконні дії компетентних органів, які означають намагання ухилитися від виконання передбаченого законом обов'язку, що повинно тягти їх відповідальність [4, с. 389].

Таким чином має місце практика, коли заявник при зверненні із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, не отримує належного реагування на своє звернення, що виражається у невнесенні відомостей до ЄРДР, відсутності кримінального провадження за фактами, викладеними у зверненні та, як наслідок, відсутність відновлення своїх порушених прав, уникнення особи, яка можливо причетна до вчинення кримінального правопорушення, кримінальної відповідальності. Вказане становище не сприяє подальшому зміцненню правопорядку, формує у окремих громадян відчуття безкарності, а у заявників зневіру у спроможності уповноважених державних органів поновити порушені права заявника.

При цьому теоретичним питанням постає, чи було порушено права заявника у разі невнесення відомостей до ЄРДР? Констатувати правильність прийнятого рішення про невнесення до ЄРДР можуть наглядові (контрольні) органи, які можуть зобов'язують дізнавача, слідчого, прокурора внести відомості до ЄРДР та провести досудове розслідування.

Як було показано вище, особливістю проблеми процесуального статусу заявника є те, що він регламентується одночасно КПК та відомчими нормативно-правовими актами, наприклад в системі Національної поліції України актами, які регламентують її адміністративну діяльність. Відповідно, діяльність уповноважених органів щодо прийняття звернення від заявника та реагування на нього відбувається в межах адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції та кримінального процесуального права.

При цьому у відповідності до ч. 1 ст. 60 КПК заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим. Частина 2 ст. 60 КПК передбачає, що заявник має право: 1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 1-1) отримувати витяг з ЄРДР; 2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; 3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування [1].

При цьому на думку І. П. Коваленко особа, яка звернулася із заявою чи повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, має найменшу групу прав серед учасників кримінального провадження. Однак навіть із таким незначним обсягом процесуальних повноважень не в змозі їх належним чином використати та реалізувати, як це передбачено процесуальним законом, що пояснює відсутністю необхідних умов для здійснення свої прав, свобод, задоволення необхідних інтересів, їх недоторканості та непорушності за допомогою чіткого врегулювання кримінально-процесуальних відносин та ухвалення відповідних поправок для законодавства [5, с. 86–87].

В умовах невнесення відомостей до ЄРДР за зверненням заявника постає питання наявності правових механізмів щодо відстоювання прав заявника в частині відповідного державного реагування шляхом внесення відомостей до ЄРДР, початку досудового розслідування з метою встановлення обставин кримінального правопорушення та притягнення осіб до відповідальності.

Можливість згідно п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК на досудовому провадженні заявнику оскаржити бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, є позитивним моментом у КПК. Однак юридичних знань в заявника може бути недостатньо для реалізації цього права. При цьому потерпілий, на відміну від заявника, може користуватися юридичними послугами свого представника.

Потрібно зазначити, що діюча редакція ст. 59 Конституції України передбачає, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [6]. Відповідно, на нашу думку, згідно з вказаною статтею Конституції України професійну правничу допомогу має право отримати кожний учасник кримінального провадження, у тому числі заявник, кожна особа є вільною у виборі захисника своїх прав. За таких обставин постає питання наявності правової (правничої) допомоги заявнику, з урахуванням положень ст. 59 Конституції України, що може бути реалізовано шляхом закріплення у КПК наявності у заявника його представника.

В. Г. Пожар в період дії КПК України 1960 року вказував, що право на представництво заявника в кримінальному процесі, хоча і не передбачено нормами КПК, існує і є конституційним правом кожної особи, яка заявила про злочин. В. Г. Пожар пропонує нормативно уніфікувати коло осіб, які можуть виступати як представники заявника про злочин, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та свідка, а саме: адвокати, близькі родичі, законні представники, а також інші процесуально дієздатні особи, належним чином на це уповноважені особою, яку представляють [7, с. 9].

При цьому І. В. Гловюк вірно вказує, що не регламентація представництва заявника у КПК 2012 року безумовно є істотною прогалиною [8, с. 119].

Відповідно, необхідно доповнити КПК новим учасником кримінального провадження – представником заявника та визначити, хто ним може бути, процесуальні повноваження представника заявника, документи, якими підтверджуються його повноваження, його процесуальні права та обов'язки. Необхідно передбачити його право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора під час досудового розслідування.

Висновки:

1. Факт невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, який оскаржує заявник, є наслідком бездіяльності не тільки слідчого, дізнавача, прокурора, а представляє собою сукупний, спільний результат діяльності слідчого, дізнавача, прокурора, а також відповідних служб правоохоронного органу (правоохоронної системи), які не встановили ознаки кримінального правопорушення.

2. Розглядаючи діяльність поліцейського, який здійснює реагування на звернення заявника, слідчого, дізнавача, зазначимо, що причини невнесення відомостей до ЄРДР можуть бути законні та незаконні. Незаконні причини ми умовно розділяємо на ті, що мають суб'єктивний та об'єктивний характер.

3. Можливість згідно п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК на досудовому провадженні заявнику оскаржити бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні

відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, є позитивним моментом у КПК. Однак юридичних знань в заявника може бути недостатньо для реалізації цього права. При цьому потерпілий, на відміну від заявника, може користуватися юридичними послугами свого представника.

4. Необхідно доповнити КПК новим учасником кримінального провадження – представником заявника та визначити його процесуальні повноваження та документи, якими вони підтверджуються, визначити його процесуальні права та обов'язки, передбачити його право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора під час досудового розслідування.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 15.03.2024).

2. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 27 квіт. 2020 р. № 357. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text (дата звернення: 15.03.2024).

3. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : затв. наказом МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text (дата звернення: 15.3.2024).

4. Капліна О.В., Дроздов О.М. Проблеми створення належного правового механізму захисту прав заявника про вчинений злочин. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2011. № 4. С. 386–395. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2011_4_56. (дата звернення: 16.03.2024).

5. Коваленко І.П. Проблеми забезпечення прав заявника в кримінальному провадженні *Судова та слідча практика в Україні.* 2016. Вип. 2. С. 83–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jipu_2016_2_18 (дата звернення: 05.03.2024).

6. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1753 (дата звернення 11.12.2023).

7. Пожар В.Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/ 123456789/17814/1/ Pozhar_2010.pdf (дата звернення: 15.03.2024).

8. Главюк І.В. Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального статусу заявника. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2017. Том 11. С. 117–123. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2017_11_18. (дата звернення: 16.03.2024).

УДК 343.9:343.8(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.13

КРИМІНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ У СИСТЕМІ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ВИПРАВЛЕННЯ І РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Конопельський Віктор Ярославович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального
права та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Дмитрієнко Юлія Сергіївна,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У даній науковій статті, на підставі аналізу змісту основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, що визначені в кримінально-виконавчому законодавстві України, а також стану та ефективності їх реалізації у сфері виконання покарань і пробації, встановлено правові прогалини та інші проблемні питання, що стосуються застосування у процесі виконання – відбування покарань кримінологічної інформації, та розроблені окремі шляхи їх усунення і вирішення по суті.

Зокрема, встановлено, що при визначення режиму відбування покарання для засуджених до позбавлення волі, а також відповідного рівня безпеки у виправних колоніях, у яких вони мають у зв'язку з цим перебувати на протязі строку який встановлений у вироку суду, що вступив у законну силу, законодавець не визначив особливостей тримання у цих установах виконання покарань злочинних «авторитетів», включаючи так званих «злодіїв у законі», кримінологічна характеристика яких свідчить про їх потенційну небезпеку для встановленого порядку виконання – відбування покарань, а також для закріплених у кримінально-виконавчому законодавстві України мети і завдань.

У цьому сенсі звернута увага й на той факт, що сучасні нормативно-правові акти, які визначають порядок розподілу засуджених до позбавлення волі у виправні колонії певного рівня безпеки, не передбачають особливостей такої діяльності щодо злочинних «авторитетів» з урахуванням кримінологічної інформації, яка пов'язана зі змістом їх суспільної небезпеки, особливо в умовах ізоляції від суспільства.

Аналогічні правові прогалини і проблеми виникають й в інших галузях життєдіяльності зазначених суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, а саме – при їх переведенні з однієї кримінально-виконавчої установи в іншу; при забезпеченні права інших засуджених на особисту безпеку; при запобіганні злісної непокори осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі; ін.

Виходячи з цього, у даній науковій статті доведена необхідність удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства України з означених питань, враховуючи, що у Кримінальному Кодексі передбачено відповідальність за належність, наприклад, засудженого до позбавлення волі до статусу «злодіїв у законі» або осіб, які справляють злочинний вплив на інших засуджених у процесі виконання – відбування покарань.

Констатовано також, що без вирішення зазначеної глобальної проблеми для сфери виконання покарань і пробації, досить складно проводити будь-які реформи, які здійснюються у вказаній галузі суспільних відносин.

Ключові слова: кримінологічна інформація, основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, злочинні «авторитети», встановлений порядок виконання – відбування покарання, засуджений до позбавлення волі, розподіл засуджених по колоніях, запобігання кримінальним правопорушенням.

CRIMINOLOGICAL INFORMATION IN THE SYSTEM OF BASIC MEANS OF CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF CONVICTS

Konopelskyi Viktor Yaroslavovych,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law and Criminology
(Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

Dmytrienko Yulia Serhiivna,
graduate student of the Department of Criminal Law and Criminology
(Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

In this scientific article, based on the analysis of the content of the main means of correction and resocialization of convicts, which are defined in the criminal law of Ukraine, as well as the state and effectiveness of their implementation in the field of execution of punishments and probation, legal gaps and other problematic issues related to their application are identified in the process of execution – serving the punishments of criminological information, and separate ways of their elimination and solution have been developed.

In particular, it was established that when determining the regime of serving the sentence for those sentenced to imprisonment, as well as the appropriate level of security in correctional colonies, in which they must therefore stay for the period established in the court verdict, which entered into force , the legislator did not define the specifics of keeping criminal "authorities" in these institutions for the execution of punishments, including so-called "thieves in law", whose criminological characteristics indicate their potential danger for the established order of execution – the serving of punishments, as well as for those enshrined in criminal enforcement legislation Ukraine's goals and objectives.

In this sense, attention is also drawn to the fact that modern legal acts, which determine the procedure for the distribution of prisoners sentenced to imprisonment in correctional colonies of a certain level of security, do not provide for the peculiarities of such activities in relation to criminal "authorities", taking into account criminological information, which connected with the content of their social danger, especially in conditions of isolation from society.

Similar legal gaps and problems arise in other spheres of life of the said subjects of criminal-executive legal relations, namely, when they are transferred from one criminal-executive institution to another; while ensuring the right of other convicts to personal safety; in preventing malicious disobedience of persons serving prison sentences; others.

Based on this, this scientific article proves the need to improve the current criminal law enforcement of Ukraine on these issues, taking into account that the Criminal Code provides

for responsibility for belonging, for example, to a person sentenced to imprisonment to the status of "thieves in law" or persons who commit criminal influence on other convicts in the process of execution – serving sentences.

It was also established that without solving the specified global problem for the sphere of execution of punishments and probation, it is quite difficult to carry out any reforms carried out in the specified field of social relations.

Key words: criminological information, the main means of correction and resocialization of convicts; criminal "authorities", established order of execution – serving the sentence, sentenced to imprisonment, distribution of convicts by colony, prevention of criminal offences.

Постановка проблеми. Одним із системних елементів як мети покарання (ч. ч. 2, 3 Кримінального кодексу (КК) України), так і кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) є запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень з боку засуджених та інших осіб, а також запобігати тортурам тощо у процесі виконання – відбування покарань.

Поряд з цим, як свідчить офіційна статистика, практично щорічно, розпочинаючи з 1991 року [1, с. 1] і до сьогодення [2, с. 1–12], у сфері виконання покарань України реєструються вчиненні з участю засуджених кримінальні правопорушення. При цьому однією з детермінант, які сприяли вчиненню, зокрема, пенітенціарних злочинів, є неналежне правове забезпечення кримінологічно значущою інформацією щодо осіб, які відбувають кримінальне покарання.

У першу чергу, мова ведеться про так званих злочинних «авторитетів» [3, с. 79–163], протиправна діяльність яких не тільки детермінує зазначений вид злочинності, але й негативно впливає на ефективність реалізації у процесі виконання – відбування покарань визначених у законі (ст. 6 КВК) основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених [4, с. 88–139]. При цьому в структурі пенітенціарної злочинності пріоритетне місце займають кримінальні правопорушення, що пов'язані зі злісною непокорою адміністрації установ виконання покарань (УВП) (ст. 391 КК України) [5, с. 207–212] та дій, що дезорганізують роботу УВП [54, с. 140-159], тобто ті суспільно-небезпечні діяння, які відображають змістовну спрямованість кримінальної субкультури у цілому [6, с. 3–12].

Виходячи з цього, можна констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, яка стала наслідком формального та неналежного використання можливостей кримінологічної інформації у ході застосування до зазначеної вище категорії засуджених індивідуальних засобів виправлення та ресоціалізації (ч. 4 ст. 6 КВК).

Отже, обрана тема дослідження є актуальною та такою, що має не стільки теоретичне, скільки практичне значення.

Враховуючи зазначене, *метою* цієї наукової статті є доведення необхідності більш ефективного та предметного використання кримінологічної інформації у системі основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених, а *головним завданням* – визначення змісту, ролі та місця даного виду відомостей у запобіганні кримінальним правопорушенням з боку так званих злочинних «авторитетів».

Стан досліджень. Питаннями, що стосуються застосування кримінологічної інформації у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених займаються як кримінологи, так і фахівці інших галузей права, включаючи учених кримінально-виконавчого напряму, а саме: О. М. Бандурка, А. М. Бабенко, В. Р. Батиргареєва, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. А. Мартиненко, М. С. Пузирьов, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, О. О. Шкута, П. Л. Фріс та інші.

У той самий час, у контексті більш раціонального використання у системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених кримінологічної інформації щодо злочинних «авторитетів», слід констатувати, що на доктринальному рівні відповідних наукових досліджень бракує, що й обумовило вибір теми розробки зазначеної проблематики.

Виклад основних положень. Доповнення КК України новими статтями та особливо кваліфікуючими ознаками («особою, яка перебуває у статусі суб'єкта злочинного впливу», та особою, яка перебуває у статусі «вора в законі») (ст. ст. 255–255-3) на підставі Закону України від 04.06.2020 № 671-XI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» [7], актуалізує необхідність активізації правоохоронних органів у всіх напрямах її діяльності, а саме:

а) кримінальному праві – для розробки більш точних і професійно виважених ознак складу кримінальних правопорушень, що дасть можливість правильно здійснювати їх кваліфікацію [8];

б) кримінальному процесі – для забезпечення реалізації у кримінальному провадженні як завдань (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК)), так і загальних засад даної діяльності (ст. 7 зазначеного Кодексу);

в) кримінально-виконавчому праві – для більш ефективного і цілеспрямованого з індивідуального застосування до вказаної категорії засуджених основних засобів виправлення та ресоціалізації (ч. 4 ст. 6 КВК).

При цьому об'єднуючим для зазначених та інших напрямів функціонування суб'єктів правоохоронної діяльності є кримінологічна інформація про особу злочинця та про явища і процеси, які детермінують формування і розвиток її протиправної мотивації, а також у подальшому – кримінальної поведінки.

Зокрема, як з цього приводу зазначено у п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчиненими стійкими злочинними об'єднаннями» у вироці суду в обов'язковому порядку слід наводити дані про те, коли саме і протягом якого часу було утворене злочинне об'єднання, як довго воно функціонувало, відомості про організатора та його інших членів, а також про характер стосунків, які склались поміж ними [9, с. 342], що можна віднести до кримінологічно значущої інформації.

У такому ж контексті сформульовані положення й постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання», у п. 1 якої зазначено, що у кожному конкретному випадку суди при призначенні покарання зобов'язані враховувати дані про особу винного [10, с. 231].

Таким чином, варто визнати, що кримінологічна інформація є необхідною змістовною складовою для всіх напрямів кримінально-правової діяльності, пов'язаної із запобіганням і протидією відповідним кримінальним «авторитетам», а тому важливо у зв'язку з цим з'ясувати її сутність і зміст, а також роль і місце у системі зазначених суспільно-правових відносин.

Зокрема, як доведено на науковому рівні, основу кримінологічної інформації складають відомості про об'єкти, які є невід'ємними елементами предмета кримінології [11, с. 17]. При цьому необхідно мати на увазі, що структура даного виду інформації визначається внутрішньою будовою кримінологічно значущих об'єктів, а також враховувати той факт, що зазначені відомості мають і свої предметні особливості, які обумовлені змістовною протиправною діяльністю особи чи злочинних об'єднань [11, с. 19]. Так, знову ж таки, на доктринальному рівні встановлено, що організована злочинність в Україні, включаючи й сферу виконання покарань, характеризуються високою латентністю [12, с. 339].

Крім цього, у кримінологічній характеристиці організованої злочинності учені виокремлюють наступні відомості про її суб'єктів:

1. До зазначеної протиправної діяльності залучаються можливості великої кількості окремих підприємств і комерційних структур, включаючи й виробничі потужності УВП [12, с. 341].

Без сумніву, що у такій ситуації кримінологічно значущою має стати не тільки інформація про організаторів і членів того чи іншого злочинного співтовариства, але й про керівництво тих юридичних осіб, які задіяні у протиправних «схемах» вказаних суб'єктів кримінальних правопорушень. Так, майже щорічно у сфері виконання покарань України до кримінальної відповідальності притягаються особи з числа персоналу УВП, які задіяні на виробництві установ [13, с. 231–416].

2. Хоча й досить рідко, але все таки щорічно виявляються корумповані зв'язки членів організованих злочинних формувань з представниками органів державної влади, у тому числі з керівниками органів і УВП [14, с. 67]. Показовою у цьому сенсі є така інформація: практично щорічно до різних видів юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень притягаються представники персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України (за встановлення неслужбових стосунків із засудженими; отримання подарунків від їх родичів; отримання інших видів неправомірної вигоди; т. ін.) [2, с. 13].

3. Щорічно збільшується кількість організованих злочинних формувань та тривалість їх функціонування на території України [14, с. 67]. Так, у сфері виконання покарань майже у 10% УВП і слідчих ізоляторах (СІЗО) зазначена обставина привела до того, що фактичне управління цими установами здійснювала у свій час не адміністрація системи ДКВС України, а злочинні «авторитети» [2, с. 12].

4. Інша кримінологічна інформація про протиправну діяльність організованих злочинних формувань, яка знайшла своє відображення як в офіційних статистичних матеріалах, так і в науковій літературі, у якій зокрема, доведено вплив УВП і СІЗО на криміногенну ситуацію в Україні [15, с. 164–183].

Висновок. У цілому, якщо узагальнити отримані в ході даного наукового пошуку результати, що стосуються ролі і місця кримінологічної інформації у системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, які мають статус так званих злочинних «авторитетів», то слід констатувати, що без суттєвої видозміни порядку виконання – відбування покарань щодо вказаної категорії осіб (режиму їх утримання в УВП) об'єктивно неможливо підвищити рівень кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України.

Зокрема, як видається, логічно було б у зв'язку з цим частину 3 ст. 97 КВК доповнити абзацом другим такого змісту:

«Щодо осіб, які перебувають у статусі суб'єкта злочинного впливу, або у статусі «вора в законі», зазначена програма складається на підставі отриманої кримінологічної інформації від інших правоохоронних органів».

Такий законодавчий підхід дозволить реалізувати у кримінально-виконавчому законодавстві України системний метод і принцип побудови правових норм, який сформульований у нормах чинного КК (ст. ст. 26-28; ст. ст. 255 – 255-3), та дасть можливість більш предметно, раціонально та цілеспрямовано використовувати кримінологічно значущу інформацію у ході реалізації визначених у законі (ст. 6 КВК) заходів індивідуального впливу на осіб з числа злочинних «авторитетів».

Список використаних джерел:

1. Деякі показники діяльності установ кримінально-виконавчої системи МВС України: *Інформ. бюл*. Київ: Головне управління по виконанню покарань МВС України, 1992. 28 с.

2. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: *Інформ. бюл*. Київ: Департамент Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

3. Організаційно-правові заходи протидії протиправній діяльності кримінальних лідерів в установах пенітенціарної системи України: монографія / за ред. проф. В.Л. Ортинського. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 380 с.

4. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

5. Колб О.Г. Кримінально-правові засади боротьби зі злісною непокорою засуджених законним вимогам адміністрації виправної колонії. *Право України*. 2010. № 9. С. 207–212.

6. Боровик А.В., Колб О.Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2018. 340 с.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 04.06.2020 № 671-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua.(дата звернення: 10.02.2024).

8. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: Автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого, 2000. 35 с.

9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизонанко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 342–348.

10. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизонанко, Л.Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 231–245.

11. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3*: Практична кримінологія*. 320 с.

12. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

13. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом Державної\ кримінально-виконавчої служби України: монографія. Вид. 3-єЮ допов. і випр. / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України В. В. Топчія. Луцьк: Вид-во «Терен», 2023. 418 с.

14. Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.

15. Батиргареєва В.С., Бабенко А.М. Вплив установ виконання покарань і попереднього ув'язнення на криміногенну ситуацію в Україні. *Право України*. 2020. № 2. С. 164–183.

УДК 343.1:349
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.14

НАПРЯМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНИХ ФОРМ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Цехан Дмитро Миколайович,
orcid.org/0000-0001-6503-6985
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Горобець Євген Вікторович,
orcid.org/0009-0001-4972-155X
аспірант кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)
заступник начальника Департаменту
внутрішньої безпеки Національної
поліції України

У статті обґрунтовано окремі положення щодо оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності. Проаналізовані наукові підходи щодо сутності організації розслідування та звернута увага на розроблені у криміналістичній науці підходів щодо алгоритмізації вказаного напряму діяльності слідчих. На підставі положень наукової доктрини виокремлені основні структурні елементи організаційного блоку розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності. Окреслено типові форми участі оперативних підрозділів у організаційній складові розслідування. Визначено особливості участі оперативних підрозділів у аналітичній оцінці початкової інформації. Наголошено, що передумовою участі оперативних підрозділів у реалізації вказаного напряму є їх прямий функціональний обов'язок щодо здійснення оперативного обслуговування відповідних територій та ліній роботи, а також обізнаність щодо стану оперативної обстановки за конкретні хронологічні періоди. Звернута увага, що ефективна участь оперативних підрозділів у реалізації цього напряму сприяє усуненню інформаційної невизначеності слідчої ситуації початкового етапу розслідування та оптимізує процес початку досудового розслідування. Виокремлені інформаційні блоки, які забезпечуються оперативними підрозділами під час реалізації вказаного напряму. Охарактеризовані ключові напрями інформаційної підтримки у разі затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення на початковому етапі розслідування. Виокремлені основні форми участі оперативних підрозділів у розроблені слідчих версій як форми консультативного сприяння слідчому під час розслідування організованих форм злочинної діяльності. Окреслені теоретичні підходи щодо планування розслідування та виокремлено стратегічний і тактичний рівень планування

розслідування та визначено основні форми участі оперативних підрозділів на рівні стратегічного планування розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, організація розслідування, планування розслідування, слідча версія, оперативні підрозділи, оперативно-розшукове забезпечення, організовані злочинні угруповання.

DIRECTIONS OF OPERATIVE AND INVESTIGATIVE PROVISION OF ORGANIZATIONAL COMPONENT INVESTIGATION OF ORGANIZED FORMS OF CRIMINAL ACTIVITY

Tsekhan Dmytro Mykolayovych,
orcid.org/0000-0001-6503-6985
Doctor of Law, professor,
Professor of the Department
of Criminalistic, Detective
and Investigative Activities
(National University "Odesa Law
Academy", Odesa, Ukraine)

Horobets Evgeny Viktorovych,
orcid.org/0009-0001-4972-155X
graduate student of the Department
of Criminal Procedure and Forensics
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)
deputy head of the Department of Internal
Security of the National Police of Ukraine

The article substantiates certain provisions regarding operative and detective support for pre-trial investigation of criminal proceedings regarding organized forms of criminal activity. The scientific approaches to the essence of the organization of the investigation are analysed and attention is paid to the approaches developed in forensic science to algorithmize the specified line of activity of investigators. On the basis of the provisions of the scientific doctrine, the main structural elements of the organizational unit of the investigation of criminal proceedings regarding organized forms of criminal activity are singled out. Typical forms of participation of operative units in the organizational component of the investigation are outlined. The peculiarities of the participation of operational units in the analytical assessment of initial information are determined. It was emphasized that the prerequisite for the participation of operational units in the implementation of the indicated direction is their direct functional duty to provide operational maintenance of the relevant territories and lines of work, as well as awareness of the state of the operational situation for specific chronological periods. Attention is drawn to the fact that the effective participation of operative units in the implementation of this direction contributes to the elimination of information uncertainty of the investigative situation of the initial stage of the investigation and optimizes the process of starting a pre-trial investigation. Separated information blocks, which are provided by operational units during the implementation of the specified direction. The key directions of informational support in case of arrest of a person who has committed a criminal offense at the initial stage of the investigation are characterized. The main forms of participation of operative units in the developed investigative versions as a form of advisory assistance to the investigator during the investigation of organized forms

of criminal activity are highlighted. Theoretical approaches to investigation planning are outlined and the strategic and tactical levels of investigation planning are distinguished, and the main forms of participation of operational units at the level of strategic investigation planning are defined.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, organization of the investigation, investigation planning, investigative version, operational units, operational search support, organized criminal groups.

Актуальність теми. На тлі складних соціально-економічних процесів та триваючої збройної агресії проти України зростають показники соціально негативних явищ та процесів, зокрема спостерігається тенденція до стабільно високої динаміки та ускладнення структури організованих форм злочинної діяльності, незважаючи на вжитті державою механізми кримінально-правового впливу на організовану злочинність та інституційне забезпечення протидії таким формам протиправної активності шляхом створення у структурі НП України спеціалізованих підрозділів – Департаменту стратегічних розслідувань та відповідних територіальних управлінь. Крім того, слушно звернути увагу, що значна кількість труднощів виникає не лише під час безпосереднього виявлення та документування організованих форм злочинної діяльності, а й під час досудового розслідування. Значним чином такий стан справ зумовлений нівелюванням ролі оперативних підрозділів під час здійснення досудового розслідування та триваючі наукові дискусії щодо можливості існування такої форми їх роботи як «оперативно-розшукове забезпечення розслідування кримінальних проваджень». Дотримуючись позиції, що незважаючи на ті кардинальні зміни, які відбулись із прийняттям КПК України 2012 року можна стверджувати, що у практичній площині вказаний напрям діяльності існує та підтверджує свою ефективність, що потребує його наукового дослідження крізь призму нового законодавства та практики роботи системи кримінальної юстиції, що і зумовлює актуальність представленої.

Огляд останніх досліджень. Протягом останніх років питання оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень досліджувалось С. В. Албулом, В. О. Білецьким, С. О. Єгоровим, О. В. Кириченком, С. Тіхоновим, І. І. Приполовим, В. Д. Пчолкіним, О. І. Хараберюшем та іншими дослідниками. Водночас, необхідно звернути увагу, що більшість вказаних досліджень здійснена до змін кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, що актуалізує науковий пошук цієї проблеми.

Мета статті. Метою статті є характеристика основних напрямів оперативно-розшукового забезпечення організаційного рівня розслідування кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналітичне опрацювання наукових джерел свідчить про наявність широкого спектру наукових поглядів щодо сутності організації розслідування та його структурних елементів. Так, В. О. Олішевський згрупував розуміння досліджуваного терміну, у результаті чого дійшов висновку, що «сьогодні існуючі в криміналістичній науці визначення «організація розслідування» поділяються на два концептуальні підходи: 1) організація розслідування кримінальних правопорушень – це забезпечення розслідування; 2) організація розслідування кримінальних правопорушень – це створення структури розслідування». Продовжуючи, сам автор визначає організацію розслідування кримінальних правопорушень як допоміжну до розслідування діяльність, що здійснюється шляхом упорядкування елементів розслідування та створення сприятливих для нього умов[3]. Інші вчені пов'язують вказану категорію із процесами алгоритмізації розслідування, зокрема Б. В. Щур відзначає: «одним із шляхів підвищення ефективності розслідування злочинів є впровадження

у криміналістичну практику алгоритмізованих методик, які охоплюють програму застосування науково-технічних засобів. Зміст таких методик визначається криміналістичним алгоритмом, який у загальному становить засновану на законі систему послідовно виконуваних обов'язкових та рекомендаційних приписів, спрямованих на ефективне вирішення завдань у сфері боротьби зі злочинністю» [8].

На нашу думку, узагальнюючи наявні наукові підходи щодо організації досудового розслідування кримінальних правопорушень можна виокремити такі основні складові цієї діяльності, які є характерними для розслідування будь-якої категорії кримінальних проваджень: *по-перше,* аналітична оцінка початкової інформації та визначення сутності слідчої ситуації початкового етапу розслідування; *по-друге,* висунення основних та додаткових версій щодо сутності кримінально-релевантної події; *по-третє,* планування розслідування, яке як самостійна форма діяльності слідчого може бути додатково розділена на: а) планування розслідування загалом та визначення його стратегії; б) планування окремих етапів розслідування (початкового, подальшого та заключного); в) планування слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та інших процесуальних дій, необхідних для ефективного розслідування кримінального провадження; *по-четверте,* залучення необхідних інструментів, спрямованих на інформаційно-аналітичну підтримку розслідування; *по-п'яте,* організація взаємодії, як у процесуальній так і в організаційно-тактичній формі.

Визначивши структуру організаційного блоку розслідування кримінальних проваджень, необхідно, виокремити основні форми типові форми участі оперативних підрозділів у їх реалізації, котрі і є складовими оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження як комплексної категорії.

Так, щодо першого напряму пов'язаного із аналітичної оцінкою початкової інформації та визначення сутності слідчої ситуації початкового етапу розслідування, відзначимо, що основна функціональна спрямованість діяльності оперативних підрозділів полягає у аналітичній оцінці вчиненого кримінального правопорушення у контексті його кореляції із станом оперативної обстановки на території оперативного обслуговування у конкретний проміжок часу. Слушно наголосити, що у сучасній криміналістичній літературі проблематика аналітичної діяльності слідчого досліджена недостатньо, водночас, для її опису та наукового пізнання можливо використати окремі моделі, які напрацьовані за результатами досліджень кримінального аналізу та його структурних елементів як самостійної форми роботи правоохоронних органів.

Закономірно, що виконуючи функціональні обов'язки щодо розслідування конкретних кримінальних правопорушень слідчий, як правило, не є обізнаною особою щодо загального стану оперативної обстановки, структури та динаміки злочинності на відповідній території, оскільки це виходить за межі його функціональних обов'язків як відповідно до положень КПК України, так і відомчих нормативно-правових актів, які регулюють слідчу діяльність, а суб'єктами, відповідальними за організацію оперативного обслуговування та аналіз оперативної обстановки є працівники та керівники оперативних підрозділів. Зокрема В. Д. Пчолкін відзначає: «система оперативного обслуговування включає у себе дві підсистеми: організаційно-управлінську та організаційно-тактичну. Перша складається із таких елементів: розподіл об'єктів за рівнями оперативного обслуговування; розстановка оперативного складу; організація взаємодії оперативних підрозділів з іншими підрозділами ОВС, а також державними та громадськими організаціями; організація інформаційного забезпечення оперативного обслуговування. Організаційно-тактична підсистема складається з елементів, передбачених функціональними обов'язками оперативних працівників, які забезпечують оперативне обслуговування конкретних об'єктів. У цій підсистемі умовно можна визначити три елементи: підбір, розстановку та використання джерел оперативної

інформації; забезпечення збору, концентрації та аналізу даних, які характеризують виробничо-господарську діяльність об'єктів оперативного обслуговування; системи оперативної обстановки на них [5]. Саме тому, працівники оперативних підрозділів як суб'єкти відповідальні за організацію оперативного обслуговування відповідної лінії роботи або території, здійснюючи спільно із слідчим початкове аналітичне вивчення вказаного кримінального правопорушення з урахуванням агентурно-оперативної інформації та даних накопичених у справах оперативного обліку можуть додатково надати інформації щодо: а) вчинення аналогічних злочинів протягом нетривалого попереднього хронологічного періоду, що може свідчити про серійність та систематичність діяльності відповідного злочинного угруповання; б) у разі відсутності аналогічних форм злочинної діяльності, у урахуванням осіб, які становлять оперативний інтерес, зокрема є фігурантами оперативних розробок, сформувати аналітичну оцінку щодо потенційного кола осіб, які можуть вчинити кримінальне правопорушення такого виду і підлягають першочерговому відпрацюванню та перевірці на предмет причетності до вчинення злочину; в) у разі складності механізму злочинної діяльності, визначити можливі елементи інфраструктурної підтримки вчинення злочину та осіб, які могли бути причетними до злочинної діяльності, наприклад у формі забезпечення організованого злочинного угруповання вогнепальною зброєю, боєприпасами, транспортними засобами тощо, оскільки як відзначає Д. М. Цехан, ефективне попередження злочинів досягається у значній кількості випадків шляхом руйнування чи нейтралізації негативного впливу явищ та інститутів, які сприяють розвитку та відтворенню кримінальної активності, а саму інфраструктуру злочинності вчений визначає як систему суб'єктів та засобів, що не володіють чіткими криміногенними ознаками, проте забезпечують злочинну діяльність, а також виступають інструментом взаємодії між злочинністю та соціально-економічними інститутами [7].

Вирішення таких завдань визначає й зміст слідчої ситуації початкового етапу розслідування у частині її конкретизації та зменшення рівня інформаційної невизначеності, оскільки формування системної оцінки слідчої ситуації під час розслідування організованих форм злочинної діяльності не повинне обмежуватись лише інформацією, яка зібрана суб'єктом досудового розслідування процесуальним шляхом, оскільки в подальшому це призводить до організаційно-тактичних помилок та зниження якості досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Крім того, необхідно звернути увагу, що у випадках початку досудового розслідування у слідчій ситуації, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення затримана на місці вчинення злочину чи одразу після його вчинення аналітична підтримка оперативних підрозділів є не менш важливою, оскільки допомагає отримати дані щодо: а) входження затриманого до структури конкретного організованого злочинного угруповання та її роль у його структурі, що орієнтує слідчого на виокремлення осіб, які становлять першочерговий інтерес для подальшого здійснення розслідування; б) моделей поведінки затриманої особи під час попереднього притягнення до кримінальної відповідальності та ставлення до процесу кримінального переслідування, зокрема коли затримана особа здійснювала активну протидію досудовому розслідуванню раніше, що вимагає від слідчого обрання відповідних організаційно-тактичних моделей роботи із такими особами під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, зокрема й допиту затриманого.

У тісній залежності із вищевикладеним перебуває й друга складова організаційного блоку розслідування кримінальних правопорушень, а саме побудова основних та додаткових версій щодо сутності кримінально-релевантної події, оскільки в окремих випадках, зокрема й під час виявлення ознак, які можуть свідчити про вчинення організованих форм злочинної діяльності економічної спрямованості сутність події

не завжди остаточно зрозуміла слідчому, що потребує її детального вивчення. Як відзначають вчені, основними завданнями під час побудови криміналістичних версій є:

– моделювання ситуації вчиненого кримінального правопорушення та побудова криміналістичних версій, оскільки на початковому етапі розслідування практично завжди має місце інформаційна невизначеність, яка, створюючи логіко-пізнавальні бар'єри, ставить перед слідчим ряд проблем. В силу своїх особливостей уявне моделювання виступає у якості необхідного пізнавального засобу, багато в чому допомагає управлінню процесом розслідування. При створенні інформаційної моделі суб'єкт побудови криміналістичних версій поступово відтворює у своїй свідомості картину, яка мала місце під час вчинення кримінального правопорушення, розбирається у механізмі його вчинення та досліджує генезис. Відповідна модель виступає, як накопичувач інформації про вчинене кримінальне правопорушення і як засіб отримання нових знань про кримінальну ситуацію та особу злочинця;

– ідентифікація наслідків, що випливають із кожної гіпотези;

– визначення об'єктивних та суб'єктивних обставин вчинення кримінального правопорушення;

– ретроспективний, перспективний аналіз отриманих фактичних даних та прогноз щодо подальшого розвитку розслідування кримінального правопорушення [6].

У даному випадку, необхідно відзначити, що з боку оперативних підрозділів оперативно-розшукове забезпечення вказаної організаційної складової розслідування забезпечується шляхом надання слідчому, як правило, інформаційно-консультативної допомоги під час моделювання та здійснення мисленнєво-аналітичної діяльності щодо побудови відповідних версій. Загалом, у контексті розслідування організованих форм злочинної діяльності реалізація такого напряму діяльності оперативних підрозділів у межах кримінального провадження зумовлюється оперативною обізнаністю щодо: *по-перше,* структури злочинного середовища на території оперативного обслуговування, де вчинено відповідне кримінальне правопорушення, а саме: а) суб'єктів злочинного впливу, які проживають на відповідній території, або здійснюють неформальний контроль за злочинною діяльністю на відповідній території у формі кримінального менеджменту; б) функціонуючих на території відповідного оперативного обслуговування організованих злочинних угруповань та їх внутрішньої структурної побудови; в) наявності конфліктів у структурі кримінального середовища, які могли детермінувати вчинення конкретного тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також можуть стати причиною вчинення серії інших тяжких злочинів, наприклад вбивств учасників конкретного злочинного угруповання; г) повернення на постійне місце проживання осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі та за даними отриманими із установи виконання покарань на шлях виправлення не стали та з високою ймовірністю після звільнення будуть продовжувати систематичну злочинну діяльність; д) вчинення на території оперативного обслуговування окремих категорій злочинів злочинцями-гастролерами, зокрема квартирних крадіжок та інших злочинів проти власності, а також злочинів корисливо-насильницької спрямованості; *по-друге,* наявність інформації, сформованої із негласних джерел та систематизованої у оперативних обліках стосовно способу життя та криміногенних характеристик осіб, які здійснюють систематичну злочинну діяльність вузької базової спрямованості, але не є членами організованих злочинних угруповань, зокрема вчиняють злочини, пов'язані із незаконним обігом зброї, боєприпасів та вибухових речовин, сприяють реалізації майна, отриманого за результатами злочинної діяльності тощо; *по-третє,* даних щодо особи потерпілого, зокрема його належність до кримінального середовища та можливих конфліктів із представниками кримінального середовища, наприклад вчинення дій спрямованих на недопущення встановлення та поширення злочинного

впливу конкретними особами на відповідній території, оскільки, як свідчить вивчення практики встановлення та поширення злочинного впливу як комплексної форми злочинної діяльності такі дії супроводжуються фізичним усуненням лідерів та активних учасників злочинних угруповань, які не визнають «повноважень» щодо здійснення кримінального менеджменту конкретним суб'єктом злочинної діяльності.

Продовжуючи, необхідно наголосити, що у контексті забезпечення організаційної складової не менш важливою є участь оперативних підрозділів у плануванні розслідування організованих форм злочинної діяльності. Планування розслідування – це складна розумова діяльність слідчого, в результаті якої створюється план розслідування, що містить програму дій щодо з'ясування обставин злочину. План розслідування складається на основі ретельного вивчення всієї фактичної інформації, яка є у розпорядженні слідчого на момент його створення. Він також створюється з урахуванням спеціальних знань, професійного досвіду та уяви слідчого, а також його думки про характер місця злочину та методи встановлення істини [2]. У кримінальному провадженні план розслідування має бути ретельно продуманий. Заплановані планом слідчі (розшукові) заходи повинні відображати тактичний задум слідчого, внутрішню логіку розслідування. На початковому етапі розслідування розрізняють планування та подальше планування[4]. На нашу думку, під час розслідування організованих форм злочинної діяльності слушно виокремлювати *стратегічний* та *тактичний* рівень планування. Професор В. Д. Берназ відзначав: «Стратегічний підхід дає: можливість не тільки правильно визначити напрям розслідування, змоделювати перспективний алгоритм доказування обставин, які підлягають встановленню у кримінальній справі, подолати протидію розслідуванню, але й досягти органічного взаємозв'язку: між слідчими діями й оперативно-розшуковими заходами; збалансувати зусилля посадових осіб різних правоохоронних органів, інших організацій і установ; найбільш оптимально використовувати допомогу громадськості при проведенні слідчих дій. Розробка проблем, пов'язаних зі стратегічною стороною в діяльності посадових осіб по виявленню, розкриттю й розслідуванню злочинів, а також запобігання їм, вимагає подальших досліджень» [1]. Зважаючи на викладений теоретичний підхід, який нами підтримується, вважаю, що *стратегічне планування розслідування* – це мисленєво-логічна діяльність слідчого щодо формування ймовірної моделі розвитку процесу розслідування з урахуванням чинників, які з високим рівнем ймовірності можуть вплинути на його безпосередній перебіг та результати завершення. У свою чергу, *тактичне планування* – це розроблення оптимальних моделей вирішення окремих завдань розслідування, а також застосування наявних у розпорядженні сил та засобів на відповідному етапі розслідування.

Перш за все, необхідно звернути увагу на форми оперативно-розшукового забезпечення стратегічного планування розслідування як відповідної ймовірної моделі його подальшого розвитку з урахуванням різних факторів.

Закономірно, що стратегічне планування розслідування здійснюється після початку кримінального провадження та накопичення певної системи даних щодо кримінально-релевантної події, які і є основою такого планування. Як свідчить опрацювання матеріалів практики, ефективною формою стратегічного планування розслідування організованих форм злочинної діяльності є проведення спільних нарад слідчого, прокурора та працівників оперативних підрозділів стратегічних розслідувань. Необхідно звернути увагу, що під час здійснення такого планування й формування подальшої моделі розслідування працівники підрозділів стратегічних розслідувань на підставі системного кримінального аналізу надають інформацію щодо: *по-перше*, можливого серійного характеру такої злочинної діяльності та ймовірності повторного вчинення аналогічних злочинів у короткостроковій хронологічній перспективі; *по-друге*, наявність аналогічних, уже встановлених фактів злочинної діяльності, які раніше не

пов'язувались правоохоронними органами між собою, наприклад у зв'язку із вчиненням у межах інших адміністративно-територіальних одиниць, зокрема й у контексті встановлення можливих взаємозв'язків між виявленим кримінальним правопорушенням та злочинами минулих років; *по-третє*, ймовірності вчинення нових кримінальних правопорушень різного типу особою, яка встановлена, але не затримана у межах реалізації посткримінальної діяльності; *по-четверте*, оцінка рівня вірогідності та активності здійснення протидії розслідуванню, зокрема й з можливою конкретизацією форм такої протидії; *по-п'яте*, визначення доцільності та наявності можливостей щодо здійснення оперативної розробки затриманих осіб в умовах ізоляції, зокрема у СІЗО та ІТТ; *по-шосте*, стан наявних оперативних позицій для забезпечення можливостей своєчасного отримання інформації, яка впливає на організаційно-тактичні особливості розслідування відповідного кримінального провадження; *по-сьоме*, оцінка потенційної необхідності реалізації комплексу передбачених законодавством заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Наголосимо, що дані, які використовуються оперативними підрозділами для сприяння у стратегічному плануванні розслідування отримуються, як правило, з агентурно-оперативних джерел; матеріалів раніше реалізованих або нереалізованих оперативних розробок; оперативно-розшукових справ; оперативних обліків; інших джерел формування, накопичення та систематизації необхідної інформації.

Продовжуючи аналіз, слушно звернути увагу, що не менш важливим є оперативно-розшукове забезпечення планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та інших процесуальних заходів, які можуть проводитись у межах досудового розслідування організованих форм злочинної діяльності. Аналіз матеріалів практики свідчить, що оперативні підрозділи стратегічних розслідувань залучаються до планування не усіх елементів досудового розслідування і рівень інтенсивності залучення до такого планування є різним і залежить від змістовного наповнення відповідного заходу, зокрема в окремих випадках управлінські рішення взагалі покладаються на керівників відповідних оперативних підрозділів, що є окремою складовою оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Берназ В.Д., Берназ П.В. Криміналістична стратегія як наукова категорія. *Актуальні проблеми держави і права.* Випуск 44. 2008. С. 28–32.

2. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки: теоретичні та прикладні проблеми попередження: дис… докт.. юрид. наук: 12.00.08. Х. 480 с.

3. Олішевський О.В. Поняття організації розслідування злочинів. *Боротьба зі злочинністю та забезпечення громадського порядку. Проблеми теорії та практики.* Харків: ХНУВС. 2009. С. 75–79

4. Орлов Ю.Ю. Поняття та елементи організації оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* № 5. С. 264–271

5. Пчолкін В.Д. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у харчовій промисловості: автореф. дис… докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2010. 36 с.

6. Трофименко А.С. Поняття процесу побудови криміналістичних версій. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2016. 3-4. С. 103–105.

7. Цехан Д.М. Оперативно-розшукова протидія злочинності у місцях позбавлення волі: монографія. Одеса: Юридична література. 2021. 296 с.

8. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Х.: Харків юридичний. 2010. 320 с.

УДК 343.9.02:3.078.3(477)
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.15

ЧЛЕНИ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПУВАНЬ – ПОТЕНЦІЙНІ ОБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

Явтушенко Андрій Михайлович,
аспірант
кафедри кримінального права та кримінології
(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У даній науковій статті з'ясовано соціально-правову природу організованої злочинності та на цій підставі доведена необхідність доповнення чинного законодавства України з питань адміністративного нагляду суб'єктами вчинення зазначеного виду кримінальних правопорушень.

Зокрема, встановлено, що з часу прийняття у 1993 році Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» кількісно-якісні показники зазначеного виду суспільно небезпечної діяльності в нашій державі щорічно суттєво не змінюються, що свідчить про об'єктивну потребу щодо застосування до членів організованих кримінальних об'єднань системних і більш ефективних заходів державного примусу, одним із яких є адміністративний нагляд.

Поряд з цим, виявлено, що досі (включаючи період воєнного стану в Україні) на законодавчому рівні питання про доповнення Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» зазначеними об'єктами вказаного контролю не ставиться, що, у свою чергу, виступає однією з детермінант, яка корелюючим вчинком впливає на стан, рівень та інші кримінологічно значущі показники загальної злочинності в нашій державі.

Акцентовано також увагу на тому, що, закріпивши в Кримінальному кодексі (КК) України кримінально-правові ознаки такої співучасті у вчиненні кримінального правопорушення, як організована група та злочинна організація (ст. ст. 26–28, ст. 255), законодавець таким чином створив формальні умови для здійснення системних заходів щодо запобігання і протидії даному виду злочинності на рівні інших галузей права. Проте, досі відповідних ефективних шляхів у цьому напрямі не розроблено.

Виходячи з цього, у даній науковій статті сформульовані відповідні методологічні засади, на підставі яких можна зазначений вище Закон доповнити такими об'єктами адміністративного нагляду, як члени організованих злочинних угрупувань, мова про які ведеться в ст. ст. 26–28 та ст. 255 КК, позаяк їх суспільна небезпека є не меншою, ніж інших об'єктів адміністративного нагляду (засуджених за статеві злочини; за злочини, вчинені у сфері обігу наркотичних засобів; засуджених до довічного позбавлення волі), які закріплені на законодавчому рівні.

Ключові слова: організована злочинність, адміністративний нагляд, державний примус, засуджений до позбавлення волі, об'єкти адміністративного нагляду, запобігання і протидія злочинності, кримінологічно значущі показники злочинності, національна безпека.

MEMBERS OF ORGANIZED CRIMINAL GROUPS ARE POTENTIAL OBJECTS OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION IN UKRAINE

Yavtushenko Andriy Mykhailovych,
graduate student of the Department of
Criminal Law and Criminology
(Odessa State University
of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

This scientific article clarifies the socio-legal nature of organized crime and, on this basis, proves the necessity of supplementing the current legislation of Ukraine on administrative supervision of the subjects of the specified type of criminal offenses.

In particular, it was established that since the adoption of the Law of Ukraine "On the Organizational and Legal Basis of Combating Organized Crime" in 1993, the quantitative and qualitative indicators of the specified type of socially dangerous activity in our country have not changed significantly every year, which indicates an objective need for the application systematic and more effective measures of state coercion, one of which is administrative supervision, to members of organized criminal associations.

Along with this, it was found that until now (including the period of martial law in Ukraine) at the legislative level, the question of supplementing the Law of Ukraine "On Administrative Supervision of Persons Released from Places of Imprisonment" by the specified objects of the specified control has not been raised, which, in its in turn, acts as one of the determinants, which by a correlating action affects the state, level and other criminologically significant indicators of general crime in our country.

Based on this, the relevant methodological principles are formulated in this scientific article, on the basis of which the above-mentioned Law can be supplemented with such objects of administrative supervision as members of organized criminal groups, which are referred to in Art. Art. 26–28 and Art. 255 of the Criminal Code (CC) of Ukraine, since their public danger is no less than that of other objects of administrative supervision (convicted for sexual crimes; for crimes committed in the sphere of drug trafficking; sentenced to life imprisonment), which are fixed on the legislative levels.

Key words: organized crime, administrative supervision, state coercion; sentenced to imprisonment, objects of administrative supervision, crime prevention and counteraction, criminologically significant indicators of crime, National security.

Постановка проблеми. Як показали результати застосування статистичного методу дослідження кримінально-правових явищ і процесів, розпочинаючи з 1993 року (часу введення в дію Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [1]) та впродовж 2001–2022 р. р. (часу прийняття нового КК України), однією з потенційних загроз встановленому правопорядку та в цілому національній безпеці для нашої держави виступають організовані злочинні угрупування, види яких визначені у вказаному вище Кодексі (ст. ст. 26–28, ст. 255). При цьому звертає на себе увагу такий юридичний факт: обґрунтувавши у відповідних проектах закону та додатках до нього у виді порівняльної таблиці та пояснювальної записки до неї (ст. ст. 89–91 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [2]) необхідність прийняття законодавчого акту з питань запобігання та протидії організованій злочинності шляхом доведення великої суспільної небезпеки даного виду кримінальних правопорушень [1], його автори та в цілому інші суб'єкти законодавчої ініціативи (ст. 92 Конституції України) ні у 1993, ні в подальші роки (до 2024 року включно) жодним чином не вчинили інших системних дій, які б, зокрема, привели до

нейтралізації, усунення, блокування тощо причин і умов, що сприяли виникненню та розвитку організованих злочинних угрупувань в Україні. Серед таких заходів, без сумніву, чільне місце займає і адміністративний нагляд, об'єктами якого члени даного виду кримінальних об'єднань досі не визнані на законодавчому рівні.

Більш того, немає на сьогодні й комплексних та системних досліджень з означеної проблематики на науковому рівні, включаючи й період прийняття та дії Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [3, с. 306–365], що можна також віднести до особливих корелянт, які детермінують зазначений вид кримінальних правопорушень, а також знижують рівень ефективності державного контролю, мова про який ведеться у Законі України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [4].

Отже, слід визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка має бути вирішена не тільки на законодавчому, але й на доктринальному рівні.

Виходячи з цього, *метою* даної наукової статті є доведення необхідності віднесення на рівні закону до об'єктів адміністративного нагляду засуджених, які вчиняли кримінальні правопорушення у складі організованих злочинних об'єднань.

Натомість, *головним її завданням* є з'ясування соціально-правової природи та суспільної небезпеки суб'єктів організованої злочинності як потенційних об'єктів зазначеного вище державного примусу.

Стан досліджень. Як показали результати вивчення наукових джерел, методологічне підґрунтя з питань адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі, створили учені різних галузей права, а саме: О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. А. Бондаренко, В. В. Василевич, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, О. Г. Гуменюк, О. М. Джужа, С. В. Ківалов, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, В. В. Конопльов, Є. В. Кубко, О. В. Лисодєд, І. В. Мельник, Н. Р. Нижник, С. Г. Стеценко та ін.

У свою чергу, Т. О. Коломоєць [5], А. Т. Колізюк [6], Х. П. Ярмакі [7] та ін. на рівні доктринальних дисертацій довели необхідність удосконалення адміністративно-наглядових засад діяльності держави, включаючи й питання адміністративного нагляду.

Натомість, ще у 2003 році Д. П. Цвігун безпосередньо дослідив проблеми здійснення адміністративного нагляду органами внутрішній справ та розробив відповідні шляхи їх вирішення по суті [8].

Поряд з цим, варто зазначити, що до сьогодні у працях науковців не доводиться необхідність віднесення членів організованих злочинних угрупувань до об'єктів адміністративного нагляду, які визначені у відповідному законі [4], що додатково актуалізує вибрану у цій статті тему дослідження, та, одночасно, визначає її теоретичне і практичне значення.

Виклад основних положень. Закріпивши в КК України кримінально-правові ознаки такої співучасті у вчиненні кримінального правопорушення, як організована група та злочинна організація (ст. ст. 26–28, ст. 255), законодавець таким чином створив формальні умови для здійснення системних заходів щодо запобігання і протидії даному виду злочинності на рівні інших галузей права.

Проте, на жаль, досі відповідних ефективних шляхів у цьому напрямі не здійснено, хоча і судова статистика, і узагальнені рішення у Пленумах Верховного Суду України матеріали свідчать про об'єктивну необхідність вчинення адекватних у цьому сенсі дій. Зокрема, у відповідній постанові Верховного Суду України акцентована увага суддів на тому, що організатори злочинної діяльності стійких об'єднань є найбільш небезпечними суб'єктами такого виду кримінальних правопорушень (пункт 2), визнавши таким чином суспільну небезпеку як одну із ключових оціночних критеріїв при кваліфікації діянь, пов'язаних з організованою злочинністю [9, с. 342–348].

Додатковим аргументом у цьому контексті виступають деякі кримінологічно значущі показники, що стосуються характеристики організованої злочинності в Україні [10, с. 445–476]. Так, тільки у 2002 році (першому звітному періоді після прийняття у 2001 р. нового КК) правоохоронними органами було виявлено 722 організовані групи та злочинні організації, учасники яких вчинили 6467 кримінальних правопорушень (-3,5% порівняно з попереднім роком), а саме: 77 бандитських нападів, 96 умисних вбивств, 1996 крадіжок чужого майна; ін. [11, с. 44].

У свою чергу, у 2011 році (останньому звітному періоді прийняття нового кримінального процесуального Кодексу (КПК) та затвердженні інших правил реєстрації та обліку кримінальних правопорушень) кількість кримінальних справ про злочини, вчинені організованими групами та злочинними організаціями становила 1,1 тис. (+7,9% відносно 2010 року). При цьому суди визнали винними у вчиненні злочинів 1,2 тис. осіб, або 84,6% (81,23%) від кількості засуджених за вироками, що набрали і не набрали законної сили [12, с. 29]. І, хоча по зрівнянню з 2001 у 2011 році рівень загальної злочинності у розрахунку на 100 тис. осіб зменшився, але щодо організованої її частини залишився практично незмінним [13, с. 67–70].

Аналогічні тенденції мали місце й на протязі 2012-2022 р. р. При цьому варто зазначити, що в офіційних статистичних джерелах відображаються відомості лише про вчинення кримінальних правопорушень групою осіб. Так, у 2013 році було зареєстровано 13 тис. 160 таких суспільно небезпечних діянь, які у структурі загальної злочинності склали 6,1% [14].

Натомість, у 2022 році мало місце 8 тис. 389 кримінальних правопорушень, вчинених групою осіб, або 6,2% у структурі загальної злочинності [15].

Отже, варто констатувати, що через прогалини у законодавстві та низький рівень запобіжної діяльності щодо організованих злочинних угрупувань, цей вид кримінальних правопорушень не тільки збільшує реальні загрози посягань на об'єкти правової охорони, що визначені у КК (ст. 1), але й виступає одним з потенційних джерел, що загрожують національній безпеці України, особливо в умовах воєнного стану.

Показовою у цьому сенсі можна назвати протиправну діяльність організованих груп у сфері виконання покарань, які суттєвим чином впливають на правопорядок в органах і установах виконання покарань [16]. Так, саме зазначена категорія засуджених у 2016 році дезорганізувала роботу УВП і СІЗО (до 10% у загальній кількості з цих установ) та забезпечувала поставку на охороняємі об'єкти заборонених предметів, виробів і речовин [17, с. 12]. При цьому слід зазначити, що на профілактичних обліках щорічно перебуває майже 10% від загальної кількості засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, основу яких складають особи з числа членів організованих злочинних формувань [17, с. 16].

Звертає у зв'язку з цим на себе увагу і той суспільно небезпечний факт, який пов'язаний зі вчиненням кримінальних правопорушень персоналом ДКВС України, що були обумовлені протиправним впливом на них членів організованих злочинних формувань [17, с. 12–14].

Таким чином, підвищена суспільна небезпека зазначеної категорії осіб є очевидною, а тому системний підхід щодо запобігання та протидії явищам організованої злочинності є об'єктивно необхідним.

Дивною, наприклад, є позиція суб'єктів законодавчої ініціативи в Україні, які не віднесли досі до об'єктів адміністративного нагляду засуджених за вчинення бандитизму (ст. 257 КК). А, ще більш парадоксальним і алогічним можна назвати на сьогодні законодавчий підхід, відповідно до якого до таких об'єктів не віднесені організатори та учасники злочинних організацій (ст. 255 КК). Тим більше, що і перший,

і другий вид кримінальних правопорушень щорічно реєструється у відповідних джерелах офіційної статистики [15].

Додатковим аргументом з приводу означеної проблематики виступають кримінологічно значущі відомості [18, с. 6–54], щодо структури злочинів, вчинених організованими протиправними об'єднаннями, а саме – це:

1) злочинна діяльність, пов'язана з корумпованими зв'язками (9,6% у структурі організованої злочинності);

2) такі ж діяння, що пов'язані з міжнародними зв'язками (7,1%);

3) організовані угрупування, сформовані на етнічній основі (6,6%) [13, с. 67];

4) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів тощо;

5) крадіжки та розбій;

6) вимагання;

7) хабарництво;

8) умисне вбивство; т. ін. [13, с. 69].

Якщо ці показники порівняти з інформацією про пенітенціарну злочинність, то можна вивести наступні сході напрями протиправної діяльності організованих об'єднань у сфері виконання покарань: зокрема – це:

а) злочини у сфері обігу наркотичних засобів (більше 30% у структурі кримінальних правопорушень, вчинених засудженими у ході відбування покарань);

б) злочини, пов'язані зі злісною непокорою адміністрації УВП (до 30% у структурі пенітенціарної злочинності);

в) дії, що дезорганізують роботу УВП; умисні вбивства, втечі з місць позбавлення волі, т. ін. [17, с. 2].

Такі ж схожі злочинні посягання характерні і для протиправної діяльності персоналу ДКВС України, які були детерміновані засудженими з числа організованих злочинних об'єднань, а саме – це:

– кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів (45% у структурі даного виду злочинності);

– корупційні злочини, вчинення яких обумовлено у тому числі засудженими з числа протиправних об'єднань (39%);

– зловживання впливом, вчинене з участю члені організованих злочинних угрупувань тощо (3%); ін. [17, с. 13].

Висновок. Отже, результати проведеного у цій науковій статті аналізу законодавчих актів, офіційних статистичних джерел і наукової літератури дозволяють констатувати, що будучи носіями підвищеної небезпеки члени організованих злочинних угрупувань, за формальними ознаками та щорічно повторюваними випадками кримінальної активності мають стати об'єктами відповідного державного контролю, що визначені в Законі України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі».

Список використаних джерел:

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 19.02.2024).

2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 2801-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.02.2024).

3. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укл. В. К. Грищук, Б. О. Кирись, О. Ф. Паська. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 472 с.

4. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі: Закон України від 01.12.1994 № 2689-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 12.02.2024).

5. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус в публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: Автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 43 с.

6. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: Автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2002. 37 с.

7. Ярмакі Х.П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: Автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2007. 41 с.

8. Цвігун Д.П. Адміністративний нагляд органів внутрішніх справ у сфері забезпечення громадського порядку і громадської безпеки: Автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 20 с.

9. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 13. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизонанко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 342–348.

10. Кримінологія: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужу. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.

11. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2002 р. за даними судової статистики. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 3(37). С. 40–49.

12. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2011 р. (за даними судової статистики). *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 6(142). С. 28–42.

13. Кулик О.Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 272 с.

14. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 10.02.2024).

15. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: https://old.gp.gov.ua/ ua/file_downloader. html? _m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262 (дата звернення: 10.02.2024).

16. Організаційно-правові заходи протидії протиправній діяльності кримінальних лідерів в установах пенітенціарної системи України: монографія / за ред. проф. В.Л. Ортинського. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2017. 380 с.

17. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: Інформ. бюлетень. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

18. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.16

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ ЧИ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Абакумов Олександр Юрійович,
аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна)

У статті автором констатовано, що одним із засобів вирішення тактичних завдань виступають тактичні операції, які тісно пов'язані з тактичними завданнями. Відповідно, тактичні завдання детермінуються слідчими ситуаціями та визначають перелік і послідовність слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на їх вирішення, що входять до змісту тактичної операції.

Автором окреслено наукові підходи до різних комплексів тактичних операцій, які доцільно реалізовувати при розслідуванні службових кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

На підставі проведеного аналізу, зважаючи на взаємопов'язаність та взаємообумовленість тактичних завдань розслідування та тактичних операцій, а також залежність тактичних завдань від слідчої ситуації, яка склалась на певному етапі розслідування, зроблено висновок про необхідність проведення розмежування тактичних операцій в залежності від стадії досудового розслідування, а саме: тактичні операції початкового етапу та тактичні операції наступного етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Розглянуто тактичну операцію «Затримання» та включено до неї комплекс наступних дій: оперативно-розшукові заходи; спостереження за особою, річчю або місцем або аудіо-, відеоконтроль особи; затримання надавача та одержувача неправомірної вигоди; огляд місця події; обшук місця передавання предмета неправомірної вигоди; допит підозрюваного; допит свідків.

Окреслено тактичну операцію «Документування процесу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» та запропоновано алгоритм дій, які входять до складу даної тактичної операції. Встановлено, що ключову роль у реалізації даної тактичної операції виконує негласна слідча (розшукова) дія як спеціальний слідчий експеримент.

Ключові слова: засоби криміналістичної тактики; корупційні кримінальні правопорушення; алгоритм вирішення тактичних завдань.

TACTICAL OPERATIONS OF THE INITIAL STAGE INVESTIGATION OF THE ACCEPTANCE OF AN OFFER, PROMISE OR OBTAINING AN UNLAWFUL BENEFIT BY AN OFFICIAL PERSON

Abakumov Oleksandr Yuriiovych,
Postgraduate Student of the Department of Criminology and Forensic Medicine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

In the article, the author stated that one of the means of solving tactical tasks is tactical operations, which are closely related to tactical tasks. Accordingly, tactical tasks are determined by investigative situations and determine the list and sequence of investigative (search) actions, operative-search and organizational measures aimed at solving them, which are included in the content of a tactical operation.

The author outlines scientific approaches to various complexes of tactical operations, which are expedient to implement in the investigation of official criminal offenses related to corruption.

On the basis of the conducted analysis, taking into account the interconnectedness and interdependence of the tactical tasks of the investigation and tactical operations, as well as the dependence of tactical tasks on the investigative situation that developed at a certain stage of the investigation, a conclusion was made about the need to distinguish tactical operations depending on the stage of the pre-trial investigation. namely: tactical operations of the initial stage and tactical operations of the next stage of the investigation of the acceptance of an offer, promise or receipt of an improper benefit by an official.

The tactical operation "Detention" was considered and a complex of the following actions was included in it: operative and search measures; surveillance of a person, thing or place or audio, video control of a person; detention of the giver and recipient of the unlawful benefit; inspection of the scene; search of the place of transfer of the object of unlawful gain; interrogation of the suspect; examination of witnesses.

The tactical operation "Documentation of the process of accepting an offer, promise or obtaining an undue advantage" is outlined and an algorithm of actions that are part of this tactical operation is proposed. It was established that the key role in the implementation of this tactical operation is performed by secret investigative (research) action as a special investigative experiment.

Key words: means of forensic tactics; corruption criminal offenses; algorithm for solving tactical tasks.

Постановка проблеми. Досудове розслідування як діяльність детектива, слідчого відбувається в умовах часу, місця, конкретно визначеної навколишньої обстановки, яка склалася на конкретний момент виявлення ознак кримінального правопорушення. Всі ці фактори в своїй сукупності формують криміналістичну своєрідність поточного моменту, в якому і здійснюється діяльність детектива, слідчого, оперативного співробітника тощо та охоплюються поняттям слідчої ситуації.

Слідча ситуація, етап розслідування, окремі тактичні завдання, взаємодіючи між собою, визначають особливості планування й реалізації тактичних операцій, які у кожному конкретному випадку залежать від виду розслідуваного кримінального правопорушення та слідчої ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття, види, етапи та значення тактичних операцій під час розслідування злочинів були предметом дослідження

у працях наступних вчених: В. М. Шевчука [1], Я. Є. Мишкова [2], О. В. Приходька [3], С. С. Чернявського [4], О. В. Пчеліної [5].

Мета статті – дослідити тактичні операції початкового етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Виклад основного матеріалу. Одним із засобів вирішення тактичних завдань виступають тактичні операції. Саме вони тісно пов'язані з тактичними завданнями, які, з одного боку, детермінуються слідчими ситуаціями, а з іншого – самі визначають перелік і послідовність слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на їх вирішення, що входять до змісту тактичної операції. При цьому взаємозв'язок тактичних завдань і тактичних операцій проявляється у наступному: 1) тактична операція розробляється стосовно проміжного (тактичного) завдання розслідування; 2) тактична операція реалізується для вирішення проміжного завдання; 3) тактична операція буде ефективною тільки за наявності інформаційних даних, у відповідній слідчій ситуації [6, с. 215].

Це пояснюється складністю виявлення протиправної діяльності та її викриття за допомогою передбачених кримінальним процесуальним законом засобів. Тому в більшості випадків зібрати докази підготовки та вчинення даного кримінального правопорушення тільки шляхом відокремленого проведення однієї або кількох слідчих (розшукових) дій неможливо. Необхідно організовувати комплекс взаємопов'язаних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій й організаційних заходів. Тільки узгоджене їх проведення за єдиним планом може дати належний ефект [7, с. 132].

Науковцями виділяється різні комплекси тактичних операцій, які доцільно реалізовувати на початковому етапі розслідування службових кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Зокрема, О.В. Пчеліна щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності виокремлює наступні тактичні операції: «Встановлення статусу суб'єкта злочину», «Виявлення епізодів», «Встановлення очевидців», «Пошук і збереження документів», «Встановлення співучасників», «Встановлення корумпованих зв'язків», «Подолання протидії», «Пошук майна», «Розшук злочинця», «Затримання злочинця» [5, с. 290].

Я. Є. Мишков вважає, що характерними для розслідування хабарництва є тактичні операції «Затримання», «Документ», «Група» та «Пошук» [2, с. 122–124].

О. В. Приходько виділяє такі тактичні операції щодо розслідування хабарництва у сфері правоохоронної діяльності: а) «Затримання»; б) «Предмет хабара»; в) «Інтерес хабародавця»; г) «Статус суб'єкта злочину»; д) «Співучасники»; е) «Серія»; ж) «Матеріальна шкода»; з) «Умови хабарництва»; и) «Пошук злочинця»; к) «Захист від зовнішнього впливу на слідство»; л) «Нейтралізація ненасильницького тиску на свідків (потерпілих)»; м) «Захист свідка»; н) «Документ» [3, с. 73].

В. В. Юсупов поряд із операцією щодо затримання одержувача неправомірної вигоди виокремив тактичні операції «Груповий обшук», «Збирання інформації про злочин», «Захист», «Подолання протидії розслідуванню» [8, с. 75].

С. В. Олійник виокремлює такі тактичні операції як: «Затримання на гарячому», «Розшук злочинця» та «Викриття учасників прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» [9, с. 154–166].

Проаналізувавши наведені у науковій літературі види тактичних операцій, які застосовуються при розслідуванні службових та корупційних кримінальних правопорушень, зважаючи на взаємопов'язаність та взаємообумовленість тактичних завдань розслідування та тактичних операцій, а також залежність тактичних завдань від

слідчої ситуації, яка склалась на певному етапі розслідування, вважаємо за необхідне провести розмежування та розглянути тактичні операції в залежності від стадії досудового розслідування, а саме: тактичні операції початкового етапу та тактичні операції наступного етапу розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Одним з основних завдань початкового етапу розслідування є встановлення самого факту доведення протиправного задуму до кінця, чи відбувся або відбудеться факт передачі предмета неправомірної вигоди службовій особі.

Серед тактичних операцій, покликаних на вирішення даного тактичного завдання першочергово слід виділити комплекс заходів, спрямований на викриття одержувача неправомірної вигоди, документування його причетності до кримінального правопорушення та затримання відразу після одержання предмету неправомірної вигоди. Це пояснюється тим, що підготовка та реалізація фіксації самого «факту» отримання неправомірної вигоди є першим і головним чинником, який має значення для всього подальшого розслідування [10, с. 228].

Однією з першочергових тактичних операцій є «Затримання», яке виділяється як необхідне більшістю науковцями. Я. Є. Мишков включив до складу тактичної операції «Затримання» такі заходи як встановлення місця перебування підозрюваної особи оперативним шляхом, безпосередньо затримання «на гарячому» або без такого, допити підозрюваного і свідків, обшук (приміщення й особистий) [2, с. 122].

В той же час, вивчення теоретико-методологічних засад дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень має бути комплексним, його слід проводити досить глибоко та в системному взаємозв'язку [11, с. 68]. Це також стосується і дослідження тактичних операцій, які застосовуються під час розслідування даного кримінального правопорушення.

О. М. Суворов вважає, що тактична операція «Затримання» складається із процесуальних та оперативних дій і заходів, при проведенні якої застосовують фактор раптовості, використовують додаткові технічні засоби фіксації. Безпосередньо затримання підозрюваного з речовим доказом складається з двох основних етапів. Перший етап носить організаційно-аналітичний характер: складається план тактичної операції, що має враховувати обставини, котрі сприяли та перешкоджали її проведенню. При цьому аналізуються вимоги щодо предмета неправомірної вигоди, ймовірне місце її передачі, оцінюються сили, які є в розпорядженні детектива, слідчого і оперативних співробітників, вирішується питання щодо застосування технічних засобів фіксації. Другий етап – це безпосередня реалізація наміченого плану й фізичне захоплення підозрюваного [12, с. 154].

Загалом, в залежності від обстановки її проведення, дана тактична операція може мати такі різновиди як «Затримання одержувача в умовах контрольованого передавання неправомірної вигоди»; «Затримання особи, яка передає предмет неправомірної вигоди на місці вчинення кримінального правопорушення»; «Затримання на підставі оперативно-розшукових даних особи, яка передає предмет неправомірної вигоди і особи, яка одержує його»; «Затримання одержувача предмета неправомірної вигоди через певний час після вчинення злочину» та ін.

На підготовчому етапі тактичної операції «Затримання» мають здійснюватися наступні заходи щодо: фіксації обставин кримінального правопорушення, що готується; індивідуалізації предмета неправомірної вигоди (відібрання пояснень від заявника, очевидців, підготовка предмета неправомірної вигоди та фіксації його індивідуалізуючи ознак у протоколі тощо); затримання особи, яка пропонує неправомірну вигоду на місці вчинення кримінального правопорушення або неподалік від нього

відразу після одержання предмета неправомірної вигоди; огляд місця події; обшук місця передавання предмета неправомірної вигоди; допит підозрюваного; допит свідків. Плануючи та проводячи тактичну операцію «Затримання», слід звертати увагу на можливу протидію з боку підозрюваних та інших осіб. Зокрема, під час її проведення можуть мати місце спроби учасників злочину позбавитися від предмета неправомірної вигоди, знищити сліди одержання службовою особою неправомірної вигоди, втекти з місця події тощо. Від вміння слідчого якісно спланувати тактичну операцію, обрати правильну лінію поведінки в складній ситуації багато в чому залежить успіх розслідування [12, с. 157].

Тактична операція «Затримання» яскраво засвідчує необхідність перевірки відомостей про вчинення кримінального правопорушення до моменту внесення їх до ЄРДР. Тому, ми вважаємо, що до складу цієї тактичної операції слід віднести і оперативно-розшукові заходи, які проводяться як до внесення відомостей до ЄРДР, так і після цього.

Як слушно зазначає В. О. Малярова, структура тактичної операції обов'язково повинна включати реалізацію оперативних дій, насамперед спостереження. Воно має забезпечити надходження інформації про поведінку осіб, яку передбачається зафіксувати в ході тактичної операції. Тільки в результаті спостереження може бути правильно обрано момент для затримання й процесуальної фіксації факту взаємодії з певними об'єктами, а також здійснення конкретних дій. Спостереження є оперативною дією, яка повинна здійснюватися негласно, в іншому випадку передбачувана тактична операція буде зірвана [13, с. 145]. Однак, виходячи зі змін до кримінального процесуального законодавства, такі заходи набули виключно процесуального характеру, так як вони повністю охоплюються проведенням негласних слідчих (розшукових) дій таких як: спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) або аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України).

В той же час, арсенал негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть бути використані, залежить від попередньої кваліфікації діяння. Це зумовлено вимогою ч. 2 ст. 246 КПК України, яка надає можливість провести найбільш ефективні негласні слідчі дії лише у провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. До їх числа відносяться кримінальні правопорушення передбачені ч. 2, 3 і 4 ст. 368 КК України. Отже, якщо отримана інформація про неправомірну вигоду без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 368 КК України), проводити негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (ч.1), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272, 274 КПК України не можна. В противному випадку в подальшому всі отримані шляхом негласних слідчих дій і похідні від них докази будуть визнані недопустимими [7, с. 133].

Тому, як слушно відзначив О.О. Пунда, негласні слідчі (розшукові) дії не повинні і не можуть підмінити собою використання виправданих часом заходів оперативно-розшукових заходів [14, с. 121–122]. У разі встановлення під час проведення оперативно-розшукових заходів фактичних даних, що свідчать про ознаки злочину в діяннях окремих осіб та груп, але якщо їх припинення може негативно вплинути на результати кримінального провадження, начальник оперативного підрозділу інформує про це начальника слідчого підрозділу і лише після закінчення їх проведення матеріали оперативно-розшукової справи виносяться на розгляд оперативної наради для розроблення спільних заходів з їх реалізації [15].

Таким чином, до тактичної операції «Затримання» при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою слід включити комплекс наступних дій: оперативно-розшукові заходи; спостереження за особою, річчю або місцем або аудіо-, відеоконтроль особи; затримання надавача та

одержувача неправомірної вигоди; огляд місця події; обшук місця передавання предмета неправомірної вигоди; допит підозрюваного; допит свідків.

Оскільки у процесі реалізації тактичної операції «Затримання» виникає необхідність отримання доказової бази щодо факту вчинення корупційного кримінального правопорушення та причетності до нього службовою особи, після внесення відомостей до ЄРДР доцільно проводити таку тактичну операцію як «Документування процесу прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди».

В той же час, враховуючи провідну роль у реалізації даної тактичної операції саме негласних слідчих (розшукових) дій, проведення її необхідне та доцільне виключно у випадку, якщо досудове розслідування розпочато за ознаками ч. 2–4 ст. 368 КК України. Метою даної тактичної операції є прихована фіксація перемовин учасників події та безпосередньо самого факту прийняття пропозиції, обіцянки або одержання предмета неправомірної вигоди. Вказане реалізується шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, паралельно та узгоджено з якими проводяться і гласні слідчі (розшукові) дії, направлені на фіксацію обставин перебігу кримінального правопорушення.

Ключову роль у реалізації даної тактичної операції виконує негласна слідча (розшукова) дія як спеціальний слідчий експеримент.

Особливе місце в розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди належить спеціальному слідчому експерименту за фактом передачі предмета неправомірної вигоди з подальшим затриманням підозрюваного. При цьому практична цінність такої негласної слідчої (розшукової) дії визначена змістом зафіксованих розмов, під час яких виявляють наміри службової особи. Проведення спеціального слідчого експерименту за фактом передавання предмета неправомірної вигоди з подальшим затриманням підозрюваного, документування таких дій має вагоме значення для доказування в кримінальному провадженні» [16, с. 185; 10, с. 249].

На думку Д. О. Шумейка загальний алгоритм тактичної операції «Документування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» розділяється на три етапи: підготовчого, робочого та заключного. До робочого етапу тактичної операції «Документування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди» віднесено такий комплекс слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій: створення несправжніх (імітаційних) засобів; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; аудіо-, відеоконтроль особи; аудіо-, відеоконтроль місця; спеціальний слідчий експеримент; огляд місця події; обшук; освідування особи; затримання службової особи в порядку ст. 208 КПК України; обшук особи; повідомлення особі про підозру; допит особи в якості підозрюваної; допит в якості свідків осіб, що пропонувала (обіцяла), надавала неправомірну вигоду, понятих, що були присутні при проведенні відповідних слідчих (розшукових) дій; призначення хімічної експертизи для встановлення ідентичності хімічного складу спеціальної хімічної речовини, якою був оброблений предмет неправомірної вигоди, зі змивами з тіла, слідами хімічних речовин на вилученому одязі, в який була одягнена особа в момент одержання неправомірної вигоди [2, с. 107–110].

Зважаючи на те, що дана тактична операція має бути організована та проведена одразу після повідомлення про кримінальне правопорушення і до моменту завершення події, пропонуємо наступний алгоритм дій, які входять до складу даної тактичної операції: негласні слідчі (розшукові) дії, такі як залучення особи надавача неправомірної вигоди до конфіденційного співробітництва; обстеження публічно недоступних місць, житла та/або робочого місця особи шляхом таємного проникнення в них з метою встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи,

аудіо-, відеоконтроль особи та/або місця, візуальне спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та/або з електронних інформаційних систем; контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту; та гласні слідчі (розшукові) дії, такі як: допит свідка (заявника), огляд місця події, обшук приміщення, ділянки місцевості чи транспортного засобу, особистий обшук особи, яка отримала неправомірну вигоду; допит підозрюваних та інших свідків щодо обставин прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Список використаних джерел:

1. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Апостіль, 2013. 440 с.

2. Мишков Я.Є. Методика розслідування хабарництва : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 179 с.

3. Приходько О.В. Типові слідчі ситуації при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. Процесуальне та організаційне забезпечення діяльності органів досудового слідства та дізнання системи МВС України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 трав. 2010 р.) / Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ. Сімферополь, 2010. С. 72–75.

4. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

5. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 45 с.

6. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : [монографія] / В. Ю. Шепітько.Х. : Харків юрид., 2007. 432 с.

7. Таркан О.М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. … д-ра філос. : 081. Харків, 2021. 244 с. URL: https://old.karazin.ua/docs/work/dysertatsii/tarkan-dysertatsia.pdf

8. Юсупов В.В. Сучасні тактичні засоби розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 73–76.

9. Олійник С.В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. К., 2016. 220 с.

10. Базір С.С. Негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальних провадженнях щодо одержання неправомірної вигоди суддями. *Науковий* вісник публічного і приватного права. Вип. 3. 2016. С. 226–230.

11. Чорноус Ю.М., Шмітько В.В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. № 2 (26). С. 61–72. DOI: https://doi.org/10.33270/02232602.61

12. Суворов О.М. Взаємодія підрозділів "К" Служби безпеки України із слідчими під час виявлення й досудового розслідування корупційних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.

13. Малярова В.О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця: дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.09 «Криміналь-

ний процес та криміналістика; судова експертиза / Малярова Валерія Олегівна. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005. 258 с.

14. Пунда О.О. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних проваджень за фактами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Сер. ПРАВО. 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 118–122.

15. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні. Наказ МВС від 07.07.2017 № 575. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text.

16. Кушпіт В.П. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо зловживань владою або службовим становищем. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2020. No 1. Т. 31 (70). С. 181187.

УДК 343.985
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.17

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ДІТЬМИ

Волошанівська Тетяна Володимирівна,
orcid.org/0000-0002-1060-5412
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
процесу та криміналістики
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

В статті розглядаються теоретико-правові засади використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. Вказується, що традиційно межі використання спеціальних знань у криміналістиці вчені диференціюють на два види: залучення особи як спеціаліста для проведення/сприяння/консультування тощо під час слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також залучення особи як експерта для проведення експертизи та надання висновку експерта. Таким чином, законодавцем чітко розмежовано статус спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні. Зазначається, що будь-який вид кримінального правопорушення має певні особливості, якими зумовлюється специфіка тих спеціальних знань, які мають бути застосовані під час розслідування. Це можна пояснити взаємозв'язком між подією суспільно небезпечного діяння та слідовими картинами, які утворились внаслідок його вчинення. Зокрема, це також може стосуватись, наприклад, застосування холодної чи вогнепальної зброї, автотранспорту тощо. Зауважено, що застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення неповнолітніми особами кримінальних правопорушень, може мати місце під час: 1) оцінки обстановки та слідових картин на місці події під час проведення первинних слідчих (розшукових) дій; 2) оцінки стану потерпілої особи; 3) оцінки стану кримінального правопорушника; 4) надання психологічної оцінки розвитку неповнолітнього кримінального правопорушника; 5) надання консультацій органам досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 6) надання додаткової доказової інформації під час проведення експертизи. Підсумовано, що на сьогоднішній день особливості застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами майже не відрізняються від дорослих. Проте окремими положеннями національного кримінального процесуального законодавства визначені випадки, коли такі знання мають бути застосовані обов'язково. Водночас, необхідно також відмітити і те, що наразі положення КПК України в частині застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб потребують суттєвого доопрацювання.

Ключові слова: неповнолітній, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, досудове розслідування, спеціальні знання, експерт, спеціаліст.

THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES OF USING SPECIALIZED KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF JUVENILE CRIMINAL OFFENSES

Voloshanivska Tetiana Volodymyrivna,
orcid.org/0000-0002-1060-5412
PhD in Law, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of
Criminal Process and Criminalistics
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article examines the theoretical and legal principles of using special knowledge in the investigation of criminal offenses committed by children. It is indicated that traditionally the limits of the use of special knowledge in criminology are differentiated by scientists into two types: the involvement of a person as a specialist to conduct/facilitate/consult, etc. during investigative (search) and covert investigative (search) actions, as well as the involvement of a person as an expert to conduct an examination and providing an expert opinion. Thus, the legislator has clearly demarcated the status of a specialist and an expert in criminal proceedings. It is noted that any type of criminal offense has certain features that determine the specificity of those special knowledge that must be applied during the investigation. This can be explained by the relationship between the event of a socially dangerous act and the afterimages that were formed as a result of its commission. In particular, this may also apply, for example, to the use of cold or firearms, motor vehicles, etc. It is noted that the application of special knowledge in criminal proceedings initiated due to the fact that minors have committed criminal offenses can take place during: 1) assessment of the situation and trail pictures at the scene of the incident during the initial investigative (search) actions; 2) assessment of the victim's condition; 3) assessment of the state of the criminal offender; 4) providing a psychological assessment of the development of a juvenile criminal offender; 5) providing advice to pre-trial investigation bodies during investigative (search) and covert investigative (search) actions; 6) provision of additional evidentiary information during the examination. It is summarized that today the features of the application of special knowledge during the investigation of criminal offenses committed by minors are almost no different from adults. However, separate provisions of the national criminal procedural legislation define cases when such knowledge must be applied. At the same time, it should also be noted that the current provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the use of special knowledge in criminal proceedings against minors require substantial revision.

Key words: minor, criminal offense, criminal proceedings, pre-trial investigation, special knowledge, expert, specialist.

Постановка проблеми. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень має важливе методологічне та тактичне значення, оскільки надає можливість не тільки спростити та підвищити ефективність проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а і отримати додаткові докази по кримінальному провадженню. Особливого значення це набуває за умови, що суспільно небезпечне діяння вчиняється неповнолітнім. Кримінальним процесуальним законодавством передбачено низку додаткових заходів, які мають бути проведені в межах ювенального кримінального процесу. Одними із таких заходів є проведення відповідних експертних досліджень, зокрема тих, що спрямовані на визначення ступеню психічного розвитку дитини та її здатності усвідомлювати суспільно небезпечний характер вчиненого кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами часто стають предметом дослідження учених. Зокрема, окрема увага таким питанням була присвячена такими вченими як В.М. Шевчук, О.В. Одерій, А.Ф. Волобуєв, О.М. Семенишин, Т.І. Пономарьова, Є.С. Назимко, М.В. Корнієнко, В.В. Тіщенко, В.А. Журавель, Т.В. Романенко, С.С. Чернявський та ін. Проте, окремі проблеми залишились невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до положень національного кримінального процесуального законодавства, проведення експертизи є обов'язковим лише за наявності окремих підстав. Такі підстави визначені в ч. 2 ст. 242 КПК України, а саме: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 6) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [1]. В усіх інших випадках вирішення щодо доцільності та необхідності проведення судово-експертного дослідження знаходиться в межах повноважень слідчого.

Традиційно межі використання спеціальних знань у криміналістиці вчені диференціюють на два види: залучення особи як спеціаліста для проведення/сприяння/консультування тощо під час слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також залучення особи як експерта для проведення експертизи та надання висновку експерта. Таким чином, законодавцем чітко розмежовано статус спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні.

Так, відповідно до чинного КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого. Експерт має право: 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; 4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; 5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; 6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 8) користуватися іншими

правами, передбаченими Законом України "Про судову експертизу". Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою. Експерт зобов'язаний: 1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його; 2) прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту; 3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; 4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати; 5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом. Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб [1]. Основною вимогою, яка ставиться до експерта – уникнення випадків надання правової оцінки об'єктам дослідження. Традиційно, до алгоритму дій судового експерта має входити оцінка об'єкта дослідження та надання чітких відповідей на питання, поставлені ініціатором такого дослідження. Водночас, кримінальне процесуальне законодавство не забороняє експертові уточнювати, доповнювати чи розширювати свої відповіді, вказуючи інформацію з приводу якої не було поставлено запитання. Такий законодавчий підхід можна пояснити тим, що у зв'язку із відсутністю у слідчого необхідних знань, він не здатний в повній мірі оцінити обсяг інформації, який може надати експертне дослідження конкретних речових доказів. Проте, як свідчить аналіз правоохоронної та судової практики, у більшості випадків експерти віддають перевагу наданню чітких відповідей на чіткі запитання, а також тільки у випадках, коли вони впевнені у своєму висновку. За інших умов, надається або альтернативний висновок або висновок щодо неможливості надати відповідь на поставлені запитання через наявність об'єктивних підстав. Ще одним важливим аспектом є нормативно визначена заборона на врахування експертом результатів попередніх експертиз.

Спеціаліст у кримінальному провадженні має більш практичне значення. Відповідно до положень національного кримінального процесуального законодавства, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у випадках, передбачених пунктом 7 частини четвертої цієї статті. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги. Спеціаліст має право: 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії

з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; 3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; 3^{-1}) викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання; 4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; 6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 7) надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених частиною третьою статті 214 цього Кодексу; 8) надавати довідки з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених частиною третьою статті 245^{-1} цього Кодексу. Спеціаліст зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, дізнавача, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених запитань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; 4) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим Кодексом [1]. Необхідно відзначити, що в останні роки законодавцем було дещо унормовано підходи до діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні. В першу чергу це було реалізовано шляхом посилення меж юридичної відповідальності спеціаліста, а також уточнено процесуальну форму оформлення результатів його діяльності.

Проте, як спеціаліст, так і експерт під час застосування спеціальних знань в межах кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення кримінального правопорушення неповнолітніми особами повинні враховувати умови, в яких неповнолітні виховувались, їх оточення, а також причини кримінально протиправної поведінки. Так, наприклад, розглядаючи проблеми застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння зумовлені булінгом, вчені вказують, що згідно з діючим законодавством, існує дві форми використання спеціальних знань обізнаних осіб: процесуальна та непроцесуальна. Під час використання спеціальних знань в процесуальній формі, обізнані особи наділені певними правами та обов'язками та залучаються для проведення судових експертиз, перевірок, ревізій, можуть бути допитані в суді, залучаються в якості спеціалістів (педагоги, психологи, судмедексперти, лікарі) до участі у слідчих (розшукових) діях. Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми у зв'язку із булінгом можуть залучатися експерти для проведення судово-медичних чи судово-психіатричних експертиз, залежно від способу вчинення злочину можуть бути залучені експерти для проведення криміналістичних експертиз (дактилоскопічна, почеркознавча, технічна експертиза документів, трасологічна експертиза та ін.). В даному контексті проблематика використання спеціальних знань постає під час призначення експертиз та використання їх результатів. Слідчі доволі часто не правильно формулюють питання експерту, не правильно трактують висновки експертизи, не надають в повному обсязі зразки для дослідження, що на нашу думку може бути пов'язане з недостатньою взаємодією між слідчим та експертом. Використання у непроцесуальній формі спеціальних знань обізнаної особи, проводиться у формі консультацій, сумісного обговорення окремих питань стосовно певної справи,

виступи з лекціями, участь спеціаліста у підготовці до судових експертиз, надання соціальних та психолого-педагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу, здійснення соціально-педагогічного патронажу для надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу, стали

його свідками або вчинили правопорушення [2]. Необхідно зауважити, що будь-який вид кримінального правопорушення має певні особливості, якими зумовлюється специфіка тих спеціальних знань, які мають бути застосовані під час розслідування. Це можна пояснити взаємозв'язком між подією суспільно небезпечного діяння та слідовими картинами, які утворились внаслідок його вчинення. Зокрема, це також може стосуватись, наприклад, застосування холодної чи вогнепальної зброї, автотранспорту тощо.

Причинами поступового зростання кількості злочинів пов'язаних з булінгом та їх латентність пов'язані з недостатньою взаємодією між співробітниками правоохоронних органів, психологами, педагогами. Вважаємо, що під час профілактичних заходів спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладах освіти, доцільно залучати в якості обізнаних осіб психологів, педагогів, лікарів. Взаємодія між адміністрацією закладу освіти, органами Національної поліції України та службою у справах дітей, полягає у своєчасному взаємному інформуванні про випадки булінгу в закладах освіти, що впливає на попередження та розкриття правопорушень. Отже, для повного і всебічного розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми у зв'язку із булінгом, необхідні спеціальні не юридичні знання, застосування яких дозволяє встановити обставини та механізм події, попередити злочини. На нашу думку, якісна співпраця слідчого зі спеціалістом повинна включати в себе: своєчасний взаємний обмін інформацією; сумісне виконання процесуальних та непроцесуальних дій спрямованих на попередження, розслідування та розкриття злочинів; справочну або консультативну допомогу; надання допомоги з боку спеціаліста у підготовці та призначенні експертиз; за необхідності, можливість присутності слідчого під час проведення судових експертиз; можливість присутності слідчого під час проведення обізнаними особами профілактичних заходів [2]. Окрему увагу вчені також звертають і на застосування спеціальних знань під час розслідування корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб, які є одними із найбільш розповсюджених у загальній кількості суспільно небезпечних діянь.

При розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів, що вчинюються неповнолітніми, слідчий призначає криміналістичні експертизи, які проводяться з метою дослідження слідів та предметів, що є речовими доказами в кримінальному провадженні. Залежно від характеру скоєного злочину можуть призначатися різноманітні експертизи: трасологічна, балістична, дактилоскопічна і т.д. Завдяки таким експертизам слідчий може встановити істину в кримінальному провадженні. Криміналістична експертиза дає можливість установити механізм тих чи інших слідів на місці події, ідентифікувати за виявленими слідами злочинців, а також застосовані ними знаряддя та інструменти. Вона може призначатися й для встановлення наявності невидимих неозброєним оком слідів на різноманітних перешкодах та предметах, вилучених із місця події, а у випадку виявлення таких слідів визначити їхню придатність для ідентифікації особи й предметів, якими вони були залишені. Об'єктами судово-трасологічної експертизи є матеріальні сліди (рук, ніг, взуття, шин, знарядь та інструментів тощо), серед яких вирізняються об'єкти – носії слідів (слідосприймаючі об'єкти), об'єкти, що утворили сліди (слідоутворюючі об'єкти), об'єкти-зразки. Важливо зауважити, що один і той же об'єкт (наприклад, недопалок) є носієм кількох видів

інформації (трасологічної та біологічної) і може бути дослідженим із різних боків. У таких випадках спочатку проводять криміналістичне дослідження для ідентифікації особи за слідами зубів, а потім – судово-медичне дослідження для визначення групової належності слини. Недотримання правильної послідовності призначення та проведення різних експертиз щодо тих самих об'єктів науковці відносять до типових помилок у кримінальних провадженнях. Через такі порушення об'єкти втрачають ряд ознак, а тому певні дослідження надалі стають неможливими (або недоцільними). Призначення трасологічної експертизи зумовлене обстановкою вчиненого нападу та сукупністю виявлених і наданих для експертного дослідження слідів. Ідентифікація людей і предметів за утвореними ними слідами дозволяє встановлювати факт їхнього перебування на місці події, а також визначати, однією чи різними особами або предметами залишені сліди. За слідами взуття, залишеними на місці події, можна з'ясувати окремі особливості особи, яка була присутня на місці вчинення злочину – приблизний зріст, вагу, кульгавість та інші фізичні вади, притаманні особі, що залишила ці сліди. Ураховуючи те, що при вчиненні корисливо-насильницького злочину на місці події можуть залишатись сліди зламу перешкод, сейфів та інших місць зберігання матеріальних цінностей, слідчому для встановлення способу зламу, виду та особливості знаряддя, що використовували злочинці під час зламу, його індивідуальних особливостей необхідно також призначати експертизу знарядь зламу та інструментів [3]. Необхідно зауважити, що такі кримінальні правопорушення часто є достатньо простими для розслідування, оскільки механізм реалізації кримінально протиправного умислу на їх вчинення передбачає потенційну наявність відповідних слідових картин, кількість та якість яких надасть органам досудового розслідування можливість у найкоротші терміни встановити особу кримінального правопорушника та створити доказову базу, достатню для доведення його вини.

Форми використання спеціальних знань, зокрема в сфері службової діяльності, виокремлює О. В. Пчеліна: консультування обізнаної особи з приводу окремих аспектів механізмів утворення певних слідів і відповідно їх виявлення, тактичних прийомів, які доцільніше застосовувати під час проведення конкретних СРД тощо; залучення обізнаної особи до проведення окремих СРД у якості спеціаліста; призначення судових експертиз (залучення обізнаної особи у якості експерта); залучення обізнаної особи для проведення ревізії чи іншої перевірки тощо [4, с. 25]. Як бачимо, окрім ревізії, авторка безсумнівно справедливо зазначає про існування й інших форм перевірки, які широко використовуються під час розслідування як кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, так і інших кримінальних правопорушень, зокрема у сфері господарської діяльності. Серед них слід зазначити моніторінг, фінансовий аудит, перевірку закупівель та моніторинг закупівлі. З іншого боку, побудована та деталізована класифікація форм використання спеціальних медичних знань Є. В. Ковалевською. Залежно від процесуальної значущості результатів їх використання вчена виділяє процесуальну та непроцесуальну форми. Процесуальні форми: 1) участь як спеціаліста фахівця в галузі медицини (лікаря) в провадженні СРД; 2) участь судово-медичних експертів при проведенні судово-медичної експертизи; 3) участь фахівця в галузі медицини (лікаря) під час здійснення контрольно-перевірочної діяльності; 4) довідкова діяльність фахівця у галузі медицини без залучення його до участі в СРД, яка має офіційне вираження у видачі спеціалістом – медичним працівником – письмових висновків чи довідок. Непроцесуальні форми: 1) консультації фахівців у галузі медицини до або після проведення СРД; 2) науково-технічна допомога фахівців у галузі медицини; 3) дослідницька робота; 4) проведення експертних досліджень фахівцями у галузі медицини на замовлення сторони обвинувачення чи сторони захисту у кримінальному провадженні,

результати яких можуть бути взяті на розсуд суду до уваги на стадії судового розгляду [5, с. 6]. Розглянемо повноваження інших суб'єктів щодо використання спеціальних знань, відповідно до КПК України. Згідно з ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Відповідно до п. 3–5 ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор уповноважений доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування, доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк СРД, НСРД, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення, чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити СРД та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України, доручати проведення СРД та НСРД відповідним оперативним підрозділам. Аналізуючи положення цієї статті, доходимо висновку, що прокурор, реалізуючи свої повноваження стосовно керівництва досудовим розслідуванням, може дати доручення або вказівку органу досудового розслідування та оперативним підрозділам на застосування спеціальних знань під час проведення СРД, НСРД, інших процесуальних дій [3]. Отже, *застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення неповнолітніми особами кримінальних правопорушень, може мати місце під час*: 1) оцінки обстановки та слідових картин на місці події під час проведення первинних слідчих (розшукових) дій; 2) оцінки стану потерпілої особи; 3) оцінки стану кримінального правопорушника; 4) надання психологічної оцінки розвитку неповнолітнього кримінального правопорушника; 5) надання консультацій органам досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 6) надання додаткової доказової інформації під час проведення експертизи.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало можливість констатувати, що на сьогоднішній день особливості застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами майже не відрізняються від дорослих. Проте окремими положеннями національного кримінального процесуального законодавства визначені випадки, коли такі знання мають бути застосовані обов'язково. Водночас, необхідно також відмітити і те, що наразі положення КПК України в частині застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб потребують суттєвого доопрацювання.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

2. Боднаренко О.Б. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми у зв'язку із булінгом. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/583/567

3. Федосова О.В. Використання спеціальних знань у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a8b7b9e6-9125-4db5-88e6-42fa48f7665c/content

4. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 460 с.

5. Ковалевська Є.В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів. URL: http://ir.librarynmu.com/bitstream/123456789/997/1/Kovalevska_Aftoreferat.pdf

УДК 343.982:343.985: 343.14:343.121.4
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.18

ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ЗАХИСНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Дульський Олександр Леонідович,
orcid.org/0000-0003-4711-1106
доктор філософії (з права),
заслужений юрист України, адвокат,
докторант
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Наукова стаття присвячена дослідженню основ криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. Актуальність обраної статті зумовлена тим, що наразі ще значна частина адвокатів-захисників не повною мірою застосовують знання криміналістики під час збирання доказів у кримінальному провадженні, що безпосередньо впливає на результат захисту підозрюваного.

Метою наукової статті є висвітлення основ криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні.

У роботі розглянуто зміст таких понять: «захисник», «криміналістичне забезпечення», «збирання доказів», «криміналістична техніка», «тактика захисту», «методика захисту», які складають основу криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. Наголошено, що у своїй практичній діяльності захисник застосовує як технічні засоби (безпосередньо), так і науково-технічні засоби (опосередковано). Також засвідчено, що адвокат-захисник використовує тактичні прийоми як напрацьовані криміналістикою у незмінному їх вигляді або пристосовані до особливостей даного виду професійної діяльності, так і специфічні, які стали надбанням адвокатської практики і застосовуються виключно захисником-адвокатом. Аргументовано, що знання захисником методики захисту та використання відповідних прийомів при його здійсненні підвищує ефективність його діяльності, робить якісним і результативним здійснюваний ним захист, що визначає досягнення завдань кримінального провадження.

Автор дійшов висновку, що криміналістичне забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні виражається в організаційній діяльності захисника з використання засобів криміналістичної техніки, тактики та методики під час виявлення, витребовування, отримання, закріплення, збереження фактичних даних.

Ключові слова: адвокат, техніко-криміналістичне забезпечення, тактика захисту, методика захисту, підозрюваний

FUNDAMENTALS OF FORENSIC SUPPORT FOR EVIDENCE COLLECTION BY THE DEFENDER IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Dulskyi Oleksandr Leonidovych,
orcid.org/0000-0003-4711-1106
Ph.D., Attorney at law,
Honored Lawyer of Ukraine, doctoral student
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine)

The scientific article is devoted to the study of the fundamentals of forensic support for evidence collection by the defender in criminal proceedings. The relevance of the chosen article is due to the fact that a significant portion of defense attorneys do not fully apply forensic knowledge during the evidence collection in criminal proceedings, which directly affects the outcome of the defense of the suspect.

The purpose of the scientific article is to highlight the basics of forensic support for evidence collection by the defender in criminal proceedings.

In the article, the author considers such concepts as "defender," "forensic support," "evidence collection," "forensic technique," "defense tactics," "defense methodology," which form the basis of forensic support for evidence collection by the defender in criminal proceedings. It is emphasized that in their practical activity, the defender uses both technical means (directly) and scientific-technical means (indirectly). It is also evidenced that the defense attorney uses tactical techniques both in the form developed by forensics in their unchanged form or adapted to the specifics of this type of professional activity, and specific ones that have become the asset of legal practice and are exclusively used by the defense attorney. It is argued that the defender's knowledge of defense methodology and using appropriate techniques in its implementation increases the effectiveness of their activity, makes the defense conducted by them qualitative and effective, which determines the achievement of the objectives of criminal proceedings.

The author concludes that forensic support for evidence collection by the defender in criminal proceedings is expressed in the organizational activity of the defender using forensic techniques, tactics, and methodology during the discovery, requisition, receipt, fixation, and preservation of factual data.

Key words: attorney, technical-forensic support, defense tactics, defense methodology, suspect.

Вступ. У сучасному правовому просторі кримінальне провадження є складним та многогранним процесом, в якому збирання доказів є фундаментальним етапом. Якщо раніше основна увага зверталася на роль та обов'язки органів досудового розслідування, то сьогодні важливою частиною дослідження проблем кримінального провадження стала діяльність захисників. Від їхньої компетентності, професійності та вміння ефективно використовувати засоби криміналістичного забезпечення збирання доказів залежить успішність захисту підозрюваного.

Останнім часом, зважаючи на власний професійний досвід, була звернена особлива увага на використання криміналістичних знань адвокатами-захисниками під час кримінального провадження. Виявилось, що є ще значна частина таких захисників, які не повною мірою застосовують знання криміналістики під час збирання доказів у кримінальному провадженні, що безпосередньо впливає на результати захисту підозрюваного. Тому, принциповим вважаємо за необхідне висвітлити основи

криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні.

Метою статті є висвітлення основ криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні займалися такі науковці як: Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Я. П. Зейкан, О. М. Лисак, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Д. Б. Сергєєва, З. М. Топорецька, К. О. Юсупова та інші. Водночас, на сьогодні ще не була комплексно звернена увага на основи криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні, зважаючи як на сучасний розвиток криміналістичних знань, так і на зміни до кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ч. 1 ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі –КПК України) захисник – це «адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)» [1].

Діяльність захисника в кримінальному провадженні пов'язана безпосередньо із збиранням й оцінкою зібраних доказів ним та стороною обвинувачення доказів, їх використанням у судовому процесі для відстоювання власної позиції, що зводиться до заперечення висунутої підозри й обвинувачення або пошуку й доведення фактів, які пом'якшують провину, впливають на зменшення міри покарання в разі його призначення судом. Звертаючи увагу на криміналістичне розуміння організації діяльності з досудового розслідування кримінальних правопорушень, що стосується діяльності адвоката-захисника, яка спрямована на збирання доказів, А. В. Сідєльніков зауважив, що організація діяльності захисника під час виконання ним функції захисту у кримінальному провадженні за її сутністю є розумовою, інтелектуально-вольовою діяльністю суб'єкта, що представляє інтереси сторони захисту. Вона полягає в конкретизації завдань у певній ситуації досудового розслідування й судового розгляду і в прийнятті адвокатом рішень щодо створення оптимальних умов для ефективної діяльності, яка спрямована на захист законних інтересів клієнта з використанням передбачених законом засобів [2, с. 117].

Якщо розглядати застосування знань з криміналістики захисником у кримінальному провадженні під час збирання доказів, то слід говорити за криміналістичне забезпечення цього процесу. Нині існує чимало позицій щодо тлумачення поняття «криміналістичне забезпечення», водночас, найбільш аргументованим, на наш погляд, видається інтерпретація Ю. М. Чорноус, яка визначає криміналістичне забезпечення як створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики й спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень [3, с. 149–155].

Що ж до процесу збирання доказів, то слід зазначити, що згідно з ч. 3 ст. 93 КПК України захисник здійснює «збирання доказів шляхом витребування та отримання

від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» [1]. Як слушно зауважує О. В. Капліна, збирання доказів є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребовування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [4, с. 223].

Зважаючи на вищевикладене, криміналістичне забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні виражається у організаційній діяльності захисника з використання засобів криміналістичної техніки, тактики та методики під час виявлення, витребовування, отримання, закріплення, збереження фактичних даних.

Тому, детальніше звернемо увагу на такі елементи криміналістичного забезпечення як техніко-, тактико– та методико-криміналістичне забезпечення у діяльності захисника, а саме під час збирання доказів. При цьому слід зазначити, що поняття «збирання доказів» є умовним, адже готових доказів у природі не має, а тому уповноважений суб'єкт під час проведення процесуальних дій (слідчих (розшукових) дій, негласних (слідчих) розшукових дій тощо) збирає слідову інформацію та фіксує її у відповідних процесуальних актах, таким чином формує докази [5, с. 35].

Розпочнемо із техніко-криміналістичного забезпечення (криміналістична техніка) збирання доказів захисником у кримінальному провадженні.

Термін «криміналістична техніка» має два основних значення (широке і вузьке). У широкому розумінні слова він означає розділ або частина криміналістики, у вузькому – певну сукупність, систему науково-технічних засобів, прийомів і методів, що використовуються при розслідуванні, судовому розгляді та запобіганні злочинам [6, с. 37].

У нашому випадку зважатимемо на зміст вузького тлумачення вказаного терміна.

Слушно погодитись з тим, що техніко-криміналістичні засоби і прийоми, методи можуть застосовуватися лише тоді, коли для цього є правові підстави. Вони використовуються, якщо це прямо передбачено в законі, рекомендовано законом або не суперечать закону [7, с. 102].

КПК України не передбачає прямого права чи обов'язку застосування захисником технічних засобів. Водночас, він може їх використовувати користуючись правами підозрюваного, обвинуваченого (ч. 4 ст. 46 КПК України). У п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК України передбачено, що підозрюваний, обвинувачений має право застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала) [1].

Надання безпосереднього права на застосування технічних засобів захисником у кримінальному провадженні передбачено у п. 8 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року, де зазначено, що він уповноважений «застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом» [8].

Що ж до відомчих правових актів Ради адвокатів України чи З'їзду адвокатів України, які б регулювали питання застосування технічних засобів під час збирання фактичних даних, то наразі дане питання залишається не врегульованим.

Задля забезпечення рівності у кримінальному провадженні сторони обвинувачення та сторони захисту, захиснику надано право клопотати про проведення процесуальних дій уповноваженими особами, в процесі яких вони теж можуть застосовувати ті технічні засоби, які вказав у клопотанні захисник (ч. 4 ст. 46 та п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України), але з того арсеналу, що знаходиться на балансі правоохоронного органу, в якому працюють уповноважені суб'єкти і які є сертифікованими.

Науковиця О. В. Бишевець слушно зауважила, що застосування адвокатами-захисниками техніко-криміналістичних засобів у кримінальному провадженні відрізняється від їх застосування слідчими, прокурорами такими особливостями:

а) альтернативний характер. У положеннях чинного законодавства України відсутня норма, що зобов'язує адвоката-захисника самостійно застосувати засоби криміналістичної техніки у кримінальних провадженнях. Водночас, ст. 42–44 КПК України та ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надає йому право застосовувати з додержанням вимог закону технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Тобто, доцільність їх застосування відбувається на його власний розсуд;

б) обмеженість за обсягом. Оскільки застосування техніко-криміналістичних засобів здійснюється адвокатами-захисниками як гарантія дотримання уповноваженими особами прав і законних інтересів підозрюваного чи обвинуваченого під час процесуальних дій, то в більшості випадків у адвокатів-захисників виникає потреба користуватися аудіо-, відеотехнікою (наприклад, для фотографування місця проведення слідчого огляду чи окремих об'єктів, що були виявлені при проведенні обшуку);

в) опосередкованість. Зважаючи на те, що процесуальна функція адвоката-захисника – захищати особу від підозри чи пред'явленого їй обвинувачення, то самостійно жодних слідчих (розшукових) дій адвокат-захисник не проводить, а лише бере в них участь задля забезпечення дотримання прав і законних інтересів особи, яку він захищає [9, с. 130–131].

У своїй практичній діяльності захисник застосовує як технічні засоби, так і науково-технічні засоби. Технічними засобами можуть бути: засоби аудіо-, фото– та відеофіксації, за допомогою яких захисник може зафіксувати фактичні дані, що можуть стати доказами у кримінальному провадженні та виправдати його підозрюваного. Науково-технічні засоби уповноважені застосовувати відповідні спеціалісти, які володіють спеціальними знаннями (уповноважені особи, спеціалісти (ст. 71 КПК України), експерти тощо), яких може залучити захисник, шляхом подання клопотання слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді чи суду. Наприклад, науково-технічними засобами можуть бути: дактилоскопічні прилади та набори до них, прилади для виявлення невидимих слідів, прилади для фотографування слідів від частин вогнепальної зброї на кулях і гільзах, пошукові прилади, комп'ютерні програми для складання композиційних портретів за методом «словесного портрета» конкретної особи прилади для виявлення підроблених документів, порівняльні мікроскопи та ін [10, с. 55].

Переходячи до тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником слід зазначити, що тактика захисту у кримінальному провадженні – це «один із напрямів криміналістичної тактики, що охоплює сукупність теоретичних наукових положень та розроблюваних на їхній основі практичних рекомендацій з планування та організації суб'єктами сторони захисту тих дій у кримінальному провадженні, які спрямован на доказування з метою захисту особистих чи іншої особи прав, свобод та інтересів» [11, с. 163].

Нині ефективність та успішність захисту в кримінальному судочинстві залежить не лише від ефективності чинного законодавства в країні, але і безпосередньо від професійних знань, вмінь та навичок адвоката, від його особистісних якостей та здібностей. Вміння ефективно здійснювати свою функцію у кримінальному провадженні, вирішувати поставлені завдання, у тому числі й там, де процесуальний закон не може передбачити і врахувати всі особливості конкретних кримінальних проваджень, встановлювати психологічно комфортні, довірчі стосунки із підзахисним та іншими суб'єктами кримінального провадження, контролювати власні емоції, ефективно вирішувати конфлікти, уникати суперечок, тощо є тактичним аспектом діяльності сторони захисту у кримінальному провадженні [12, с. 156].

Виконуючи функції захисту, адвокат використовує тактичні прийоми як напрацьовані криміналістикою у незмінному їх вигляді або пристосовані до особливостей даного виду професійної діяльності, так і специфічні (стали надбанням адвокатської практики і застосовуються виключно захисником-адвокатом). До числа загальних тактичних прийомів захисту відносяться способи реагування захисника на прогалини розслідування і судового розгляду, на порушення слідчим і судом процесуального законодавства, обґрунтування недопустимості того чи іншого доказу, способи ухилення від психологічних пасток слідчого. До числа більш конкретних прийомів входять прийоми допиту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка, експерта, способи, які використовуються захисником у ході окремих слідчих (розшукових) дій, заявлення клопотань, ознайомлення з матеріалами справи, прийняття рішення про участь або неучасть у тій чи іншій процесуальній дії. Специфічними є й способи та прийоми самостійного збирання захисником доказів у кримінальній справі, зокрема, запитування і одержання документів чи їх копій від громадян та юридичних осіб, отримання письмових висновків фахівців з питань, що потребують спеціальних знань, опитування громадян, а також їх подання органу, у провадженні якого перебуває справа. Усі дії захисника мають відповідати вимогам законності, допустимості, вибірковості та етичності [13].

Зважаючи на те, що тактика захисту є одним із напрямів криміналістичної тактики, то її засобами є: тактичний прийом, тактична рекомендація, тактична комбінація, тактична операція, тактика слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій [11, с. 163].

Проте, доцільно зауважити, що якщо тактичні прийоми, рекомендації, комбінації захисники безпосередньо застосовують під час збирання доказів, то застосування тактичних операцій та використання тактики слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій (які сторона захисту не вправі самостійно проводити) захисники здійснюють опосередковано через слідчого, дізнавача, прокурора. З кримінальної процесуальної сторони, керуючись п. 12 ч. 3 ст. 42 та ст. 220 КПК України, сторона захисту подає клопотання про проведення певних процесуальних дій до слідчого, дізнавача, прокурора, які зобов'язані його розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. У разі повної або часткової відмови в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй [1]. Водночас, з тактичного аспекту захисник не може зобов'язати слідчого, дізнавача, прокурора провести, використовуючи саме такі тактичні операції чи саме таким чином тактику слідчої (розшукової) дії, процесуальні дії, а лише аргументувати таку необхідність. І слідчий, дізнавач, прокурор особисто приймають рішення, керуючись своїм внутрішнім переконанням, щодо використання таких засобів криміналістичної тактики [11].

Не можемо оминути увагою і один із нових напрямків розвитку криміналістичної тактики – криміналістична тактика з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Цей напрямок був представлений Ю. М. Чорноус та В. В. Гвоздюком у 2021 році [14], який ще знаходиться на етапі свого становлення, проте є доволі обґрунтованим та безпосередньо відображає питання збору доказів у кримінальному провадженні, але в поєднанні з практикою ЄСПЛ.

У своєму дослідженні Гвоздюк В.В. дійшов до такого висновку, що висвітлені в рішеннях ЄСПЛ кримінально-процесуальні аспекти (відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року та її протоколів; вимоги до проведення процесуальних дій) є імперативними, оскільки ЄСПЛ чітко стверджує про недотримання чи дотримання норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її протоколів. Передбачені в рішеннях ЄСПЛ криміналістичні аспекти (передбачають спосіб, механізм виявлення, фіксації та вилучення (отримання) слідової інформації; містять вказівку на доцільну тактичну поведінку суб'єктів на проведення досудового розслідування в певних ситуаціях) є рекомендаційними, адже ЄСПЛ не стверджує про вчинення саме в такий спосіб, а дає право виконати це слідчому за умови вжиття ним всіх можливих заходів під час проведення розслідування. Водночас, виявлені ЄСПЛ недоліки в процесі досудового розслідування (криміналістичні аспекти) в сукупності можуть призвести до неефективності досудового розслідування і порушити норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та її протоколів [15, с. 189]. Володіння практикою ЄСПЛ дозволяє захиснику озброїтись тими правовими позиціями ЄСПЛ, які вказують на порушення прав і свобод людини органами досудового розслідування та дізнання у кримінальному провадженні. Ці правові позиції ЄСПЛ дозволяють захиснику виявляти порушення прав і свобод людини під час збирання доказів уповноваженими особами сторони обвинувачення. Окрім цього вони допомагають йому і під час судового розгляду, переконуючи суд звернути увагу на можливі порушення конвенційних прав та свобод людини. Це теж свого роду є тактикою захисника.

Заключним елементом криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні є криміналістична методика. З цього приводу є слушною думка Я. О. Іваницького, що у більшості визначень криміналістичної методики відповідні теоретичні положення та практичні рекомендації спрямовані на розкриття, розслідування та запобігання (попередження) злочинів. Проте, вказане, на його погляд, не відповідає сучасному розвитку науки криміналістики, адже, станом на сьогодні видається цілком правильним та таким, що заслуговує на підтримку твердження про те, що криміналістика, виходячи із її завдань і призначення, своїми науково-практичними рекомендаціями зобов'язана однаково сприяти реалізації трьох кримінальних процесуальних функцій: обвинувачення, захисту і вирішення кримінальної справи. Тому криміналістична методика, як і криміналістична тактика, на його думку, «належить» не лише слідчим, а й іншим учасникам кримінального провадження, серед яких він виділяє і адвоката-захисника [16, с. 135–136]. Так, автори (Т. В. Варфоломеєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін.) підручника «Криміналістика. Академічний курс» методику захисту визначають як підсистему криміналістичної методики, комплекс типізованих порад з організації захисту, вибору і застосування у певній послідовності, з урахуванням конкретних обставин, засобів і прийомів, спрямованих на оптимальне здійснення захисту взагалі і у конкретній справі зокрема [17, с. 370].

Знання захисником методики захисту та використання відповідних прийомів при його здійсненні підвищує ефективність його діяльності, робить якісним і результативним здійснюваний ним захист. Проте, якщо прокурор, слідчий, суддя мають

відповідну підготовку з криміналістичної методики, то захисник не завжди може застосовувати криміналістичні рекомендації в незмінному вигляді в силу специфіки його діяльності [18, с. 260].

Наразі, наукові дослідження свідчать, що методика захисту в порівнянні із методикою діяльності уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення (прокурори, слідчі, дізнавачі) щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень ще знаходиться на етапі свого становлення. За останні п'ять років відбулось запровадження нових навчальних дисциплін і спеціальних курсів у закладах вищої освіти юридичного спрямування: «Криміналістичне забезпечення діяльності адвоката» [19], «Діяльність адвоката-захисника у кримінальному провадженні» [20], «Адвокат у кримінальному провадженні» [21] тощо. У межах організації безоплатної правничої допомоги (правнича допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел [22]) уповноважені суб'єкти на її надання розробили, зокрема, такі методичні рекомендації для адвокатів-захисників як: «Стандарти надання безоплатної вторинної допомоги у кримінальному процесі», «Вступ адвоката у справу: початкові дії», «Дії захисника при затриманні особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення», «Дії захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру» [23]. Водночас, досі ще відбуваються розробки навчальних посібників з використання криміналістичної методики стороною захисту під час збирання доказів, що є актуальним.

Висновки. Таким чином, криміналістичне забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні виявляється у організаційній діяльності захисника з використання засобів криміналістичної техніки, тактики та методики під час виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження фактичних даних.

Основу криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні (у праксеологічному аспекті) складають такі його елементи як техніко-, тактико– та методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Сідєльніков А.В. Забезпечення діяльності адвоката-захисника розробками в галузі криміналістики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. Вип. 2. Том 2. 2018. С. 116–120.

3. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 1. С. 149–155.

4. Капліна О. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 2013 р.). ОДУВС, Одеса, 2013. С. 223–229.

5. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / [О.О.Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О Юхна ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1, Каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.

6. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

7. Криміналістика: підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.

8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

9. Бишевець О.В. Криміналістична техніка у професійній діяльності адвоката: завдання та значення. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 128–133. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2017_Bushuvec.pdf.

10. Маркусь В.О. Криміналістика. *Навчальний посібник*. Київ: Кондор, 2007. 558 с.

11. Дульський О.Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право.* Вип. 3. 2023. С. 160–165. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23.

12. Лисак О.М. Щодо визначення тактики захисту в кримінальному судочинстві України. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (17 грудня 2018 р., м. Київ). Київ : Алерта, 2018. 304 с.

13. Гончаренко В.Г., Варфоломеєва Т.В., Бояров В.І. Криміналістика. Академічний курс: підручник 2-ге вид., випр. та доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 504 с. URL: https://pidru4niki.com/1664091260837/pravo/taktika_advokatskiy_diyalnosti.

14. Чорноус Ю.М., Гвоздюк В.В. Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини у тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. *Філософські та методологічні проблеми права*. №2 (22). 2021. С. 38–47. DOI: https://doi.org/10.33270/02212202.38.

15. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 294 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.

16. Іваницький Я.О. Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 227 с.

17. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеєва та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с. URL: http://194.44.152.155/elib/local/sk788735.pdf.

18. Береський Я.О. Окремі теоретичні аспекти розуміння методики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник*. № 7. 2013. С. 260–264.

19. Криміналістичне забезпечення діяльності адвоката. Силабус. 2022/2023. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/Kryminalistychne-zabezpechennia-diialnosti-advokata_Sylabus_2022_Fihurskyy-.pdf.

20. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному провадженні. Силабус. 2022/2023. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/Diialnist-advokata-zakhysnyka-u-kryminalnomu-provadzhenni-sylabus.pdf.

21. Адвокат у кримінальному провадженні. Силабус. 2021. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/vk-6-syllabus_advokat-u-krym.provadzhenni.pdf.

22. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2006 р. № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text.

23. Методичні рекомендації для адвокатів. Безоплатна правнича допомога. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/metodychni-rekomendatsiyi-dlya-advokativ/.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.19

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ УСНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Максимюк Наталія Іванівна,
аспірантка кафедри кримінального процесу і криміналістики
(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна)

Статтю присвячено реалізації засади усності у стадії досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій. У межах дослідження розглядались прояви усності як щодо всієї системи слідчих (розшукових) дій, так і щодо конкретних її елементів.

Встановлено, що рішення про проведення слідчої (розшукової) дії приймається усно, згодом набуваючи зовнішнього закріплення в процесуальному документі, визначеному процесуальним законом. Зроблено висновок про обов'язковість усного роз'яснення учасникам провадження їх прав до початку проведення слідчої (розшукової) дії.

Наголошено на важливому значенні усності під час проведення допиту, в аспекті встановлення комунікативного контакту та побудови довірливої атмосфери, що спрятиме ефективності отримання показань. Відзначено схожість допиту, в частині одержання доказової інформації в усній формі, з пред'явленням для впізнання. Роль усності під час допиту вбачається у можливості не лише одержати необхідні відомості, але й спостерігати за поведінкою допитуваної особи, що в умовах письмового провадження було б неможливо. Доведено, що засада усності реалізується під час проведення слідчого експерименту і в частині показань, і під час виконання дослідних дій. Відзначено, що усність наявна під час залучення експерта, хоч і має обмежений характер, порівняно з нормативним регулюванням інших держав.

Фіксування слідчих (розшукових) дій за допомогою технічних засобів розглядається як гарантія додержання процесуальних прав учасників таких дій, що може реалізуватись лише в умовах усного провадження.

Ключові слова: засади кримінального провадження, засада усності, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії.

SOME ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF ORALITY DURING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITIES

Maksymiuk Nataliia Ivanivna,
Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics
(Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine)

The article is devoted to issues of implementation of the principle of orality at the stage of pre-trial investigation during investigative (search) actions. Within the scope of the research, manifestations of orality were considered as the basis, both in relation to the entire system of investigative (search) actions in general and the specific investigative (search) actions.

It has been established that the decision to conduct an investigative (search) action is violated verbally, subsequently acquiring external confirmation in a procedural document defined by law. Based on the legal positions of the Supreme Court, according to the conclusion it is mandatory to explain orally to the participants' rights of the proceedings before the start of the investigative (search) action. It is emphasized on the determining role during the interrogation, in the aspect of establishing psychological contact and building trusting atmosphere, which will contribute to the effectiveness of achieving the result.

The similarity of the interrogation, in terms of obtaining evidentiary information in the oral form with prediction for cognition, is noted. The role of orality during the interrogation is seen in the possibility not only to obtain the necessary information but also to observe the behavior of the interrogated person which would be impossible in the conditions of written proceedings. It has been proven that the principle of orality is implemented during the investigative experiment both in terms of testimony and during experiments. It is noted that orality is present during the involvement of an expert, although it is of limited nature, compared to the normative regulation of other states.

The recording of investigative (search) activities using technical means is considered a guarantee of compliance with the procedural rights of the participants of such activities which can be realized only in the conditions of oral proceedings.

Key words: principles of criminal proceedings, principle of orality, criminal proceeding, pre-trial investigation, investigative (search) activities.

Постановка проблеми. Ефективна реалізація передбачених КПК України завдань кримінального провадження стає можливою лише за умови дотримання засад кримінального провадження. Однією з ознак, що відрізняє нормативне положення від засади – поширення останньої, як основоположної ідеї, на всі стадії провадження, включно зі стадією досудового розслідування.

У стадії досудового розслідування відбувається збирання доказів для подальшого судового розгляду. Основним способом їх збирання є проведення слідчих (розшукових) дій. Аби докази отриманні в межах цих слідчих (розшукових) дій визнавались належними та допустимими, під час їх проведення повинні бути дотримані засади кримінального провадження передбачені КПК України. Однією з таких засад є усність, яка хоч формально не закріплена у статті 7 КПК України, проте випливає з численних процесуальних норм, зокрема тих, що регулюють проведення слідчих (розшукових) дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різним аспектам порядку проведення слідчих (розшукових) дій присвячено чимало досліджень, авторами яких є І. Войтович, В.. Галаган, В. Гончаренко, О. Капліна, С. Карпушин, О. Салманов й інші правники. Засада усності у кримінальному провадженні, хоч і не досліджувалась досі на дисертаційному рівні, проте побічно деякі питання пов'язані з цією засадою вивчали О. Бойко, Н. Грень О. Дехтяр, А. Серветник. Водночас реалізація засади усності на етапі досудового розслідування, в тому числі впродовж проведення слідчих (розшукових) дій, раніше не становила предмету наукових розвідок.

Метою статті є дослідження ролі та прояву засади усності під час проведення слідчих (розшукових) дій.

У стадії досудового розслідування засада усності в частині комунікації між учасниками провадження, яскраво проявляється під час проведення слідчих (розшукових) дій, які становлять основний спосіб збирання доказів. КПК України містить вичерпний перелік слідчих (розшукових) дій, що можуть здійснюватися за наявності законних підстав та дотримання процесуальних умов.

Проведенню слідчої (розшукової) дії передує прийняття рішення про її проведення. Залежно від виду слідчої (розшукової) дії й суб'єкта прийняття такого рішення у кримінальному провадженні, воно ухвалюється у формі постанови або ухвали. Однак, початково рішення про доцільність проведення слідчої (розшукової) дії приймається усно. Тому варто погодитись з думкою І. Войтович, що ухвала чи постанова є зовнішнім оформленням та належним закріпленням в матеріалах кримінального провадження усного рішення про проведення слідчої (розшукової) дії [1, с. 331].

Якщо проведення слідчої (розшукової) дії ініціюється захисником, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, КПК України встановлює додаткову гарантію у вигляді можливості в ході проведення слідчої (розшукової) дії ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку її проведення. Такі права реалізуються в усній формі з подальшим занесенням відповідної інформації до протоколу.

Доречно зазначити, що процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій встановлює обов'язок роз'яснення перед проведенням слідчої (розшукової) дії прав та обов'язків особам, які беруть у ній участь, відповідно до процесуального статусу цих осіб. У постанові від 03.07.2018 року Верховний Суд наголосив: «Процесуальним законом визначений обов'язок суду визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння як отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права, що у наслідку має визнання таких доказів недопустимими. Але право відмовитися давати показання підсилене обов'язками бути про нього повідомленим, оскільки право мовчати і не свідчити проти самого себе вимагає не тільки того, щоб особу не примушували це робити, а й того, щоб її негайно і достатнім чином повідомили про це право» [2].

О. Лучко підкреслює, що кримінальний процесуальний закон не встановлює порядок роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої (розшукової) дії, проте на практиці саме роз'яснення здійснюється усно, після чого особа ставить підпис про ознайомлення зі своїми правами та обов'язками [3, с. 112]. Як приклад, наводиться, рішення Берегівського районного суду Закарпатської області від 08.11.2019 року справа № 297/667/18, де однією з підстав визнання доказу (протоколу слідчої дії) недопустимим було не роз'яснення прав та обов'язків понятим усно. Крім цього, у рішенні зазначається, що згідно протоколу обшуку та відеозапису обшуку, особі в якої його проводили, не були роз`яснені права та обов`язки, в тому числі і право щодо відмови свідчити проти себе та право особи на захист [4].

Правове регулювання інституту інформування особи про її процесуальні права у кримінальному провадженні неоднакове в державах-членах Європейського Союзу в частині форми такого інформування. Як зазначає Р. Климкевич, частина держав ЄС передбачають право на інформування у письмовому вигляді, частина – в усній формі, а у деяких державах інститут забезпечення інформацією про процесуальні права у кримінальному провадженні не закріплений на законодавчому рівні [5, с. 219]. Директива Європейського Парламенту та Ради № 2012/13 від 22.05.2012 про право на інформацію у кримінальному провадженні встановлює базовий перелік прав, що мають бути негайно повідомлені підозрюваному або обвинуваченому. Стаття 3 вищезгаданої Директиви закріплює обов'язок надавати інформацію про такі права в усній або письмовій формі (тобто вирішення питання про форму повідомлення залишено на розгляд держави), простою та зрозумілою мовою, із урахуванням особливих потреб підозрюваних та обвинувачених [6].

Окрім того, що засада усності достатньо проявляється в нормах, що регулюють загальний порядок проведення для усіх слідчих (розшукових) дій, варто також проаналізувати її вплив на порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій, з урахуванням їхньої специфіки. Адже окремі слідчі (розшукові) дії за своїм змістом і суттю можуть здійснюватися виключно усно (за винятком етапу протоколювання).

Найбільш пов'язаною з усним мовленням виявляється слідча (розшукова) дія – допит. Вона асоціюється з особистісними характеристиками людини та має високий ступінь впливу на свідомість допитуваної особи, полягає у психологічній взаємодії особи, яка допитує і яку допитують. Відтак, усне спілкування набуває більшого значення і стає не єдино можливою, але, безсумнівно, найефективнішою формою проведення допиту.

З погляду тактики проведення, допит потребує попередньої підготовки від слідчого. Така підготовка, серед іншого, передбачає складання письмового чи усного плану проведення допиту [7, с. 336]. План допомагає слідчому послідовно вибудувати процес допиту, поставити усі необхідні запитання допитуваному для з'ясування обставин, з використанням найефективніших тактичних прийомів. Проте вимоги до складання плану допиту нормативно не врегульовано, як і його форма. Слідчий на власний розсуд, враховуючи власні побажання та досвід може визначити – усна чи письмова форма плану йому буде зручніша за даних обставин. Однак, навіть за умови складання письмового плану, відобразити всі важливі моменти в ньому навряд чи вдасться. Тому левова частка інформації необхідної для проведення допиту, готується в усній формі.

КПК України у ч. 3 ст. 224 містить вимогу перед допитом встановити особу, яка буде допитуватись, роз'яснити її права і порядок проведення допиту. Виконується дана вимога знову ж з використанням засобів усної комунікації. Особі, яку допитуватимуть, слідчий усно роз'яснює права, натомість допитуваний має можливість уточнювати незрозумілі для нього положення чи аспекти порядку проведення допиту [8].

Безпосередньо під час допиту принцип усності набуває визначального значення. З криміналістичної аспекту, робочий етап проведення допиту складається зі встановлення комунікативного контакту, вільної розповіді, постановки запитань та ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань [9, с. 447–450]. Встановлення комунікативного контакту є важливим етапом для забезпечення наступної ефективності проведення допиту. Усна комунікація тут відіграє неабияку роль. Визначальною в даному випадку є не сама усна форма спілкування, а можливість за допомогою голосу, інтонацій встановити певний рівень довіри і взаєморозуміння, що сприятиме розмові надалі.

Наступним кроком є вільна розповідь. Особа, яку допитують, має можливість самостійно розповісти всі обставини, що їй відомі, та, які, на її суб'єктивну думку, є важливими у даній справі. До слова, КПК України встановлює не лише усну форму проведення допиту, за бажанням допитувана особа має право викласти свої показання власноручно. Таке законодавчо закріплене право особи, якнайкраще ілюструє відмінність між фіксуванням і письмовою формою, як допиту, так й інших процесуальних дій. У першому випадку, інформація, що подається усно є первинною, відтак за відсутності показань виражених в усній формі, не існувало б протоколу, як документу із зазначеними у ньому відомостями. У другому випадку, первинними виступають саме письмові відомості, тому такі показання можуть закріплюватись у письмовій формі лише безпосередньо особою, що надає показання. Згодом такі показання можуть бути зачитані вголос, однак в даному випадку їх усне вираження буде похідним.

Як зазначає Д. Шингарьов, КПК України передбачає дві процесуальні дії для сторони обвинувачення, за допомогою яких від особи можна отримати усну інформацію:

1) проведення допиту; 2) проведення опитування [10, с. 20]. Однак, на нашу думку, усну інформацію від особи можна отримати й під час проведення інших процесуальних, в тому числі й слідчих дій. До прикладу, при проведенні пред'явлення для впізнання, всі дії учасників слідчої дії здійснюються усно, а хід і результати протоколюються. Відповідно спостерігаємо ситуацію схожу на проведення допиту. Слідчий (або прокурор) спершу з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, далі опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона її бачила [8]. Вся вище зазначена інформація отримується усно, а тому потребує належного закріплення у протоколі.

О. Дехтяр вбачає роль вербальних слідчих (розшукових) дій в тому, що під час їх проведення слідчий, прокурор не лише отримують від допитуваних осіб відомості, які мають значення для цього кримінального провадження, а також мають можливість спостерігати за поведінкою цих осіб, що у подальшому може мати істотне значення під час оцінки наданих ними показань [11, с. 84]. Одержати таку інформацію, у випадку здійснення письмового провадження було б неможливо, адже усне мовлення є універсальним засобом комунікації, що дає можливість одержувати інформацію безпосередньо від особи, без редагувань, та відразу уточнити незрозумілу інформацію, одночасно спостерігаючи за реакцією. Роль усності в такому разі полягає у можливості для слідчого, прокурора застосовувати ширше коло тактичних прийомів та отримати додаткові відомості, що визначатимуть подальший напрямок розслідування.

Під час обшуку усне мовлення широко застосовується, адже супроводжує дії уповноважених осіб, які проводять обшук. Це зумовлює закріплення в КПК України норми, що покладає на таких осіб обов'язок здійснювати за допомогою технічних засобів безперервне фіксування кримінального провадження. Саме усне озвучення дій, що відбуваються під час обшуку, оголошення вголос предметів, що знайдені, дають змогу зробити відеофіксацію максимально ефективною та інформативною. Загалом таке фіксування забезпечує вищі процесуальних гарантій для особи, стосовно якої проводиться обшук, створює умови для дотримання меж і обсягу проведенння обшуку, визначених в ухвалі слідчого судді.

В межах проведення обшуку слідчий має право надавати усні доручення працівникам оперативних підрозділів, що супроводжують дану слідчу (розшукову) дію у конкретному кримінальному проваджені, з приводу всебічної допомоги безпосередньо на об'єкті обшуку [12].

Під час проведення обшуку (часто під час підготовки до його проведення) слідчий потребує спеціальних знань. Типовою формою використання спеціальних знань є залучення спеціаліста. Допомога спеціаліста стосується різних напрямків – це й усна консультаційна та довідкова допомога, технічна, а також організаційно-технічна, що, серед іншого, полягає в забезпеченні фіксування технічними засобами необхідних процесуальних дій [13, с. 164].

Слідчий експеримент умовно складається з двох етапів 1) перевірки на місці показань, одночасне їх уточнення та доповнення; 2) власне самого експерименту, що полягає у перевірці попередньо наданої інформації на правдивість. Відтак, у кожному з вищезазначених етапів має місце усність. Давання показань, як і їх уточнення відбувається усно, шляхом запитань-відповідей. Якщо на першому етапі усність реалізує себе подібно як під час проведення допиту, то другий етап слідчого експерименту унікальний за своєю суттю. Письмова форма під час нього неможлива, з огляду на те, що відбувається відтворення обстановки, максимально наближеної до події, що має значення для кримінального провадження і пов'язана з кримінальним правопорушенням.

Найменш пов'язаним із усністю виглядає процесуальний порядок проведення експертизи, проте проведенню експертизи передує значна за об'ємом підготовча робота слідчого. Так, залежно від виду експертизи, слідчий проводить усні консультації із фахівцями, спеціалістами у відповідній сфері. При цьому висновок експерта згідно зі ст. 101 КПК України може надаватись лише у письмовій формі. Однак сторонам кримінального провадження надається право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Зауважимо, що винятково письмова форма надання висновку експерта, що притаманна українському кримінальному процесуальному праву, не є обов'язковою вимогою у низці європейських держав. Наприклад, КПК Польщі встановлює, що висновок експерта може бути складено в усній або письмовій формі [14]. Кримінально процесуальне законодавство Німеччини теж закріплює дві можливі форми для висновку експерта: письмова або усна [15].

Результати всіх слідчих (розшукових) дій, відповідно до положень КПК України обов'язково повинні фіксуватись шляхом складання протоколу. Така форма фактично вилучає усність з етапу фіксування ходу та результатів слідчих (розшукових) дій. Проте під час дії правового режиму воєнного стану законодавець значно розширив випадки обов'язкового фіксування слідчих (розшукових) дій технічними засобами, що фактично стає можливим лише в умовах усного провадження. Так, фіксація доступними технічними засобами використовується за відсутності можливості складання протоколу про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій, але з наступним його складенням не пізніше 72 годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій. Ще один випадок –проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. Також, використання доступних технічних засобів відеофіксації здійснюється під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Можливість відповідної фіксації надається і під час допиту підозрюваного, за умови якщо у такому допиті брав участь захисник. У випадку з допитами, це пов'язано з можливістю в умовах воєнного стану , обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору у стадії досудового розслідування. Уявляється, що такі зміни позитивні, адже фіксування слідчих (розшукових) дій за допомогою технічних засобів, за можливості, повинно здійснюватися незалежно від умов воєнного стану та наявності клопотань учасників провадження про це.

Висновки. Засада усності під час проведення слідчих (розшукових) дій реалізується під час: 1) прийняття рішення щодо доцільності слідчої (розшукової) дії в конкретному провадженні; 2) роз'яснення перед проведенням слідчої (розшукової) дії прав та обов'язків особам, які беруть у ній участь; 3) можливості ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення безпосередньо під час слідчої (розшукової) дії; 4) надання доручень працівникам оперативних підрозділів, залучених для проведення слідчої (розшукової) дії; 5) заявлення учасниками кримінального провадження клопотань; 6) отримання консультаційної та довідкової допомоги від спеціалістів; 7) фіксації ходу проведення і результатів слідчих (розшукових) дій за допомогою технічних засобів.

Окрім цього, такі слідчі (розшукові) дії як допит і пред'явлення для впізнання спрямовані на одержання інформації в усній формі. Обидві слідчі (розшукові) дії за своєю суттю становлять спілкування між слідчим та допитуваним чи особою, яка впізнає. Загалом усність під час проведення слідчих (розшукових) дій набуває вигляду не

лише мовленнєвої взаємодії між учасниками кримінального провадження, не менш важливим стає візуальне спостереження за поведінкою, реакціями, діями цих осіб.

Усне проведення таких слідчих (розшукових) дій дозволяє здійснити їх фіксування не лише шляхом складання протоколу, а й за допомогою технічних засобів. Своєю чергою, це дає можливість забезпечити вищі гарантії для учасників кримінального провадження та зафіксувати ті аспекти, що могли залишитись непоміченими й не відображатись у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Список використаних джерел:

1. Войтович. І.С. Процесуальні підстави проведення слідчих (розшукових) дій. Електронне наукове видання "Аналітично–порівняльне правознавство". Вип. № 2 2023 р. С. 330–334.

2. Постанова Колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 03.07.2018. Справа № 586/1121/16-к. URL: https://protocol.ua/ua/vs_kks_ne_roz_yasnennya/ (дата звернення: 01.03.2024) .

3. Лучко О.А Огляд у кримінальному досудовому провадженні: дис. канд. юр.наук. 12.00.09.Маріуполь. 2021. 269 с.

4. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 08.11.2019. Справа № 297/667/18. Провадження № 1-кп/297/22/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85529143 (дата звернення: 01.03.2024).

5. Климкевич Р.А. Право на інформацію як нова парадигма кримінального процесуального права Європейського Союзу. Напрями реформування кримінальної юстиції в Україні: матеріали науково-практичного семінару. 22 травня 2020 р . м. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ. 282 с.

6. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings. OJ L 142, 1.6.2012, p. 1–10. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012L0013 (accessed March 3, 2023).

7. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. База даних «*Законодавство України*» / ВР України. URL:http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show (дата звернення: 03.03.2024)

9. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського / 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.

10. Шингарьов О.Д. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування :дис. канд. юр.наук:12.00.09.Харків, 2017. 154 с.

11. Дехтяр О.Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація в кримінальному провадженні): дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 .Одеса, 2013. 231 с.

12. Часова Т.О. Особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час розслідування злочинів у сфері державних закупівель. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_46

13. Нечваль А.О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи : дис. канд. юр.наук: 12.00.09. Київ, 2020. 219 с.

14. Kodeks postępowania karnego. URL: https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-postepowania-karnego-16798685 (accessed March 3, 2023).

15. Criminal procedure code of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (accessed March 3, 2023).

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.20

ПИТАННЯ ПРО КІЛЬКІСТЬ ПРАВ У ПЕВНІЙ СТАТТІ КОНВЕНЦІЇ – ДИДАКТИЧНИЙ ПРИЙОМ НАВЧАННЯ ЮРИСТІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Кравчук Олексій Олегович,
orcid.org/0000-0002-7844-2381
доктор юридичних наук, професор
(Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна)
суддя Вищого антикорупційного суду,
викладач Національної школи суддів України

У статті розглядається дидактичний прийом у вигляді постановки студентам питання про кількість прав людини в певній статті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Таке питання може бути частиною організованої навчальної дискусії, брейн-шторму, дебатів тощо під час навчальних занять за різними статтями Конвенції – наприклад, за статтями 3, 5, 8. Метою цього педагогічного прийому є привернення уваги студентів до структури відповідної статті Конвенції та функціонального призначення його окремих норм. Наприклад на занятті за статтею 5 Конвенції може бути корисним задати студентам питання: скільки прав містить стаття 5, а саме її заголовок: «Право на свободу та особисту недоторканість»? Це може ініціювати в навчальній групі дискусію про те, чим відрізняється свобода від особистої недоторканості або чим вони є подібні. Врешті варто пояснити студентам, що ЄСПЛ не вбачає в цьому два різних права людини, а йдеться про одне право, на «свободу і особисту недоторканість». Питання про кількість прав людини, вміщених у тій чи іншій статті Конвенції, – є доволі вдалим дидактичним прийомом у навчанні юристів у сфері прав людини. Цей прийом відкриває ключ до розуміння низки ключових моментів у філософії права Конвенції і відповідній практиці ЄСПЛ, створює засади для розуміння того, що диференціація прав є підґрунтям до сформування практичних навичок кваліфікації практичних ситуацій як таких, щодо яких можуть виникати питання про наявність порушень тих чи інших положень Конвенції. Окрім наведеного, застосування цього прийому сприяє сформуванню в студентів знань про: наявність різних (часом доволі дискретних) елементів у певному передбаченому статтею Конвенції людському праві, частина з яких передбачена текстом Конвенції, а решта – прямо не прописана в тексті Конвенції, а вироблена практикою Суду; необхідність у важливих моментах звертатися до оригінального тексту конвенції або рішення ЄСПЛ мовою оригіналу.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини, ЄСПЛ, права людини, навчання юристів, юридична педагогіка.

THE QUESTION OF THE NUMBER OF RIGHTS IN A CERTAIN ARTICLE OF THE CONVENTION – A DIDACTIC METHOD OF TRAINING LAWYERS IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

Kravchuk Oleksiy Olehovych,
orcid.org/0000-0002-7844-2381
Doctor hab. (Law), Professor
(National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»,
Kyiv, Ukraine)
Judge of High Anti Corruption Court,
Lecturer of National School of Judges
of Ukraine

This article considers a didactic method in the form of asking students the question of the quantity of human rights in a certain article of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Such a question can be part of an organized educational discussion, brainstorming, debate, etc., during lessons on various articles of the Convention – for example, on articles 3, 5, 8. The purpose of this pedagogical technique is to draw students' attention to the structure of the relevant article of the Convention and functional purpose of its particular rules. For example, at the lecture or training on Article 5 of the Convention, it may be useful to ask students the question: how many rights does Article 5, namely its title: "Right to liberty and security" contain? This can initiate a discussion in the study group about how freedom is different from security or how they are similar. Finally, it is worth explaining to students that the ECHR does not consider this as two different human rights, but rather one right, to "freedom and security". The question of the number of human rights contained in one or another article of the Convention is a rather successful didactic technique in the training of lawyers in the field of human rights. This technique opens the key to understanding a number of key points in the legal philosophy of the Convention and the corresponding practice of the ECHR, creates the basis for understanding that the differentiation of rights is the basis for the formation of practical skills for the qualification of practical situations as such, in relation to which questions may arise about the presence of certain violations of the Convention. In addition to the above, the use of this method contributes to the formation of students' knowledge about: the presence of various (sometimes quite discrete) elements in a certain human right provided for by an article of the Convention, part of which is provided for by the text of the Convention, and the rest is not directly prescribed in the text of the Convention, but developed by the practice of the Court; the need to refer to the original text of the convention or ECtHR decision in the original language in important moments.

Key words: Convention on the Protection of Human Rights, ECHR, human rights, training of lawyers, legal pedagogy.

Навчання у сфері захисту прав людини – перспективний напрям юридичної педагогіки. Важливу частину цього навчання становить право Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – Конвенція) і відповідна практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) – міжнародного суду, утвореного в якості контрольного механізму цієї Конвенції.

Окреме чи спільне вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ за цим міжнародним договором – сьогодні включене до навчальних планів багатьох українських університетів, широко використовується в післядипломній формальній і неформальній освіті. Питання поширення освіти з прав людини та різні аспекти її організації і дидактичних підходів у навчанні юристів розглядали в своїх роботах, зокрема, українські дослідники З. Височан, С. Заєць, О. Мурзіна, Т. Сироїд, Л. Фоміна, В. Шевчук, а також значна кількість іноземних учених [1–4].

Ця стаття присвячена своєрідній прикладній юридичній арифметиці –дидактичному прийому щодо постановки перед студентами питання про кількість прав людини, що містяться в тій чи іншій статті Конвенції. **Метою статті** є розробка рекомендацій щодо застосування згаданого дидактичного прийому. Стаття буде корисна викладачам як загальних курсів, присвячених вивченню прав людини та практики ЄСПЛ, так і спеціальних курсів, присвячених вивченню вужчої проблематики (спеціальні курси з вивчення окремих людських прав, наприклад – свобода слова, свобода віросповідання) – як у межах університетів, так і поза ними.

З точки зору **методології дослідження** застосування розглядуваного дидактичного прийому ґрунтується на особистому досвіді автора як викладача та студента на різноманітних навчальних заходах (як університетська лекція чи практичне, семінарське заняття, так і тренінг, заходи з підвищення кваліфікації для практикуючих юристів). Під викладачем у статті розуміється особа, що проводить навчальний захід (наприклад, університетський професор або тренер на професійному заході), а під студентом – особа, що навчається на заході (звісно, що це може бути як особа, що навчається у вищому навчальному закладі, так і особа, що бере участь у професійному тренінгу чи семінарі як слухач). Успішність і важливість відповідного прийому оцінюється автором лише з позиції власного сприйняття, наукова оцінка його успішності або важливості не проводилася. Відзначимо також одразу, що автор цих строк не є прихильником різноманітних класифікацій і періодизацій, тому в цій статті не йдеться про класифікацію прав людини або їх каталог. Питання про кількість прав людини, зокрема, в певній статті Конвенції, – не є самоціллю чи способом побачити новизну шляхом нумерації існуючих закономірностей. Ідеться виключно про привернення уваги студентів до структури Конвенції і системи гарантованих нею прав людини.

При вивченні Конвенції, як правило, структурують навчальний курс за певними її статтями. Зазвичай, в окремих темах або окремих навчальних заходах вивчають основні статті – 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10; практика ЄСПЛ при вивченні цих прав також частіше систематизується за статтями Конвенції [5–7] (хоча іноді може систематизуватися за функціональними підходами – наприклад, складання заяви, вичерпання національних засобів, прийнятність, підходи Суду до оцінки справ, тлумачення Конвенції, виконання рішень [8] і т.д., або використовувати обидва підходи).

У випадках, коли йдеться про вивчення практики Суду за окремою статтею Конвенції, як правило, викладач звертає увагу студентів на структуру самої статті, а також на основні підходи Суду до розуміння цієї структури.

Нерідко на цьому вступному етапі може бути корисним задати студентам питання для роздумів: «Скільки прав людини, на Вашу думку, містить ця стаття?». Статті Конвенції є дуже різними – як за обсягом тексту, так і відповідно за кількістю включених до неї прав. **Метою цього педагогічного прийому** є привернення уваги студентів до структури відповідної статті Конвенції та функціонального призначення його окремих норм.

Задаючи таке питання, слід також виходити із задачі, яка стоїть перед викладачем при навчанні цієї конкретної статті Конвенції.

Дуже яскравим прикладом є постановка питання про статтю 5 Конвенції, яке може бути сформульована в якості питання для роздумів, брейн-шторму чи навіть питання для подальших дебатів: скільки прав містить стаття 5, а саме її заголовок: «Право на свободу та особисту недоторканість»? Це може ініціювати в навчальній групі дискусію про те, чим відрізняється свобода від особистої недоторканості або чим вони є подібні.

Доцільно при цьому звернтати увагу студентів на оригінальні тексти Конвенції, зокрема, англійською мовою. Наприклад, заголовок ст. 5 англійською звучить так: «Right to to liberty and security» – в цьому випадку слово security здобуло в українському варіанті традиційний переклад «особиста недоторканість», однак, імовірно доречнішим був би переклад «безпека». Беручи до уваги, що в заголовку статті немає жодного слова, що могло би бути перекладеним як «особисте», тоді би стаття мала в перекладі назву: «Право на свободу та безпеку». В цьому контексті в студентів має виробитися розуміння щодо необхідності у важливих моментах звертатися до оригінального тексту конвенції або рішення ЄСПЛ мовою оригіналу (доречним буде також згадати, що сам Суд іноді аналізує розбіжності між англійським і французькими текстами).

Після обговорення варто пояснити студентам, що ЄСПЛ не вбачає в цьому два різних права людини, а йдеться про одне право, на «свободу і особисту недоторканість». Пояснення цього висновку завершує розуміння філософії ст. 5 Конвенції, після чого доречно перейти до вивчення її змісту та структури.

Так, надалі при вивченні практики Суду за статтею 5, залежно від глибини й задач навчального курсу, можна обговорити, що текст статті 5 містить ряд прав, які за практикою Суду розглядаються окремо від власне права на свободу і особисту недоторканість. Це право бути повідомленим про причини затримання зрозумілою мовою (5.2), право ініціювати судовий контроль за законністю затримання (5.4), право на відшкодування за неправомірне затримання (5.5). В цій частині навчального заходу доречно говорити про те, за якими напрямками Суд розглядає звернення за ст. 5 Конвенції, і кількість цих напрямів може мати значення не як певне число, а сприяти сформуванню в студентів розуміння про наявність різних (часом доволі дискретних) елементів у певному передбаченому статтею Конвенції людському праві.

Аналогічно цікавим може бути загальне питання про кількість людських прав, передбачених ст. 3 Конвенції. Тут доречна дискусія про те, що в практиці Суду існує розмежування поганого поводження на три категорії: катування, нелюдське і таке, що принижує гідність (тут вони перелічені за спаданням жорстокості), однак ідеться про одне право – на заборону поганого поводження (ill-treatment) всіх цих трьох категорій. Сформування розуміння цього перебуває у зв'язку з ключовою категорією, що має надалі бути засвоєною студентами, які вивчають ст. 3 Конвенції – питання мінімального рівня жорстокості (minimal level of severity), яке є відносним і залежить від обставин справи, а також того, що в окремих випадках Суд, установлюючи факт порушення ст. 3 Конвенції, може не визначати, якого саме рівня досягло відповідне погане поводження – чи було воно катуванням, чи нелюдським, чи таким, що принижує гідність.

Цікавим є комплекс прав, що містяться в ст. 8 Конвенції. На відміну від попередніх двох згаданих статей, у практиці за ст. 8 Суд розглядає кожне право окремо, і якщо задатись питанням про кількість прав людини в цій статті, можна з упевненістю сказати, що йдеться окремо про права на повагу до: (1) приватного життя, (2) сімейного життя, (3) житла, (4) кореспонденції. Для кращого розуміння філософії цієї статті Конвенції студентами варто акцентувати увагу на окреме розуміння й розмежування права на повагу до приватного життя і права на повагу до сімейного життя. При чому

кожне з цих прав в тлумаченні Суду є доволі широким, а право на повагу до приватного життя – є одним із найбільш широких за обсягом прав, саме з огляду на дуже широкий підхід Суду до категорії приватне життя.

Зрештою, в студентів має сформуватися розуміння про те, що питання про кількість прав людини в певній статті Конвенції означає систематизовану кількість напрямів судової практики ЄСПЛ у відповідному напрямі. Адже наприклад в одному випадку навіть сформульовані в тексті статті буквально як два різних права Суд розглядає як одне комплексне право, в іншому – він їх диференціює. При цьому студенти мають розуміти, що, як і належить прецедентному праву, судова практика ЄСПЛ є динамічною, розвивається, і згодом, в новій практиці можуть бути змінені підходи до кожного з прав і його ключових елементів.

Разом із розумінням систематизації напрямів судової практики ЄСПЛ за певними статтями, слід привертати увагу студентів до того, що Суд у певних випадках у межах одного конкретного права виробляє важливі напрями (аспекти), які потребують окремого вивчення, хоча й за текстом Конвенції не становлять окремих прав. Йдеться наприклад про те, що Суд в усталеній практиці нерідко виробляє ряд аспектів того чи іншого права, за якими систематизують його судову практику. Наприклад, право на безсторонній суд (impartial tribunal), право на суд, встановлений законом (tribunal established by law) – важливі складові єдиного права на справедливий судовий розгляд (fair trial), встановленого ст. 6 Конвенції. При засвоєнні цього студентам необхідно зрозуміти й наявність у практиці Суду підходів щодо окремого розгляду певних важливих складових того чи іншого права, прямо не передбачених конкретною статтею Конвенції. Так, наприклад, право на доступ до суду, право на виконання судового рішення – прямо не передбачені ст. 6 Конвенції, але вважаються окремими важливими її аспектами (іноді вважається, що Суд виявив у Конвенції права, які безпосередньо нею не передбачені [9], доповнив таким чином каталог прав, передбачених Конвенцією).

Наведене, в свою чергу, має створити в студентів розуміння того, що і прямо передбачені текстами статей Конвенції, і вироблені практикою Суду складові того чи іншого права людини – становлять конкретні аспекти (напрями), за якими заявники можуть порушувати перед Судом питання про наявність порушень їх прав. Отже систематизація практики Суду має велике значення для юридичної практики у вигляді складання заяв до ЄСПЛ (як здатність побачити в життєвій ситуації конкретну юридичну проблему в світлі конкретного аспекту конкретної статті Конвенції), а також для врахування в національному законодавстві, судовій і адміністративній практиці. На основі цього розуміння в студентів мають формуватися навички використання пошукових інструментів ЄСПЛ та його систематизованих довідкових матеріалів – посібників при пошуку відповідної інформації щодо практики Суду.

Висновки. Отже, питання про кількість прав людини, вміщених у тій чи іншій статті Конвенції, – є доволі вдалим дидактичним прийомом у навчанні юристів у сфері прав людини. Метою цього педагогічного прийому є привернення уваги студентів до структури відповідної статті Конвенції та функціонального призначення його окремих норм. Таке питання може бути частиною організованої навчальної дискусії, брейн-шторму, дебатів тощо під час навчальних занять за різними статтями Конвенції – наприклад, за статтями 3, 5, 8. Цей прийом відкриває ключ до розуміння низки ключових моментів у філософії права Конвенції і відповідній практиці ЄСПЛ, створює засади для розуміння того, що диференціація прав є підґрунтям до сформування практичних навичок кваліфікації практичних ситуацій як таких, щодо яких можуть виникати питання про наявність порушень тих чи інших положень Конвенції. Окрім наведеного, застосування

цього прийому сприяє сформуванню в студентів знань про: наявність різних (часом доволі дискретних) елементів у певному передбаченому статтею Конвенції людському праві, частина з яких передбачена текстом Конвенції, а решта – прямо не прописана в тексті Конвенції, а вироблена практикою Суду; необхідність у важливих моментах звертатися до оригінального тексту конвенції або рішення ЄСПЛ мовою оригіналу; та навичок виявлення в певних життєвих ситуаціях конкретної юридичної проблеми в світлі конкретного аспекту певної статті Конвенції.

Удосконалення підходів до навчання професійних юристів у сфері прав людини є питанням високого рівня актуальності.

Список використаних джерел:

1. Проєкт «HELP (Освіта в галузі прав людини для юристів) для України, в тому числі під час війни». https://hrs-course.helsinki.org.ua/#main

2. Сироїд Т.П., Фоміна Л.О. Освіта з прав людини для представників юридичних професій: міжнародно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2022, Випуск 74: Частина 2. С. 172–176. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273519/268898

3. Simone Emmert. Education in Terms of Human Rights. International Conference on Education and Educational Psychology (ICEEPSY 2010). 16 p. DOI https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.02.044

4. Felisa L. Tibbittsa, Sandra L. Sirota. Human rights education. International Encyclopedia of Education (Fourth Edition). 2023, Pages 53–64. DOI https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818630-5.08006-

5. Завершився навчальний курс «Стандарти прав людини в практиці адвокатів та суддів». Українська гельсінська спілка з прав людини. 13.06.2018. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/zavershyvsya-navchalnyj-kurs-standarty-prav-lyudyny-v-praktytsi-advokativ-ta-suddiv/

6. Ткаченко В.В. Практика Європейського суду з прав людини. Робоча програма (силабус) освітнього компонента. Сумський національний аграрний університет. Суми, 2021. 13 с. URL: https://ur.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B-3%D0%BA.pdf

7. Тітко Е.В. Практика Європейського суду з прав людини. Робоча програма навчальної дисципліни (силабус). Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. Київ, 2023. 13 с. URL: https://kigap.kpi.ua/navchannia/sylabusy/sylabusy-bakalavrat-obov-yazkovi/

8. Коруц У. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини. Силабус курсу. Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2023. 5 с. URL: https://www.wunu.edu.ua/opp/uf/pravo/pravo_bakalavr/vubirkovi/Zastosuvannya_Yevropeyskoyi_konventsiyi_z_prav_lyudyny_ta_praktyka_YESPL/syllabus.pdf

9. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч. посіб. 3-тє видання, стереотипне. Київ, Алерта, 2016, с. 25.

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 32

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 17,67
Замов. № 0424/296. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.